

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

FAKULTA ARCHITEKTURY

Doktorská disertační práce

HUMANISTICKÁ ROLE ARCHITEKTURY V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Ing. arch. Pavla Melková

Školící pracoviště: Ústav urbanismu

Školitel: Doc. Ing. arch. Jan Jehlík

Studijní obor: Urbanismus a územní plánování

Studijní program: Architektura a urbanismus

2016

ABSTRAKT

Práce se zabývá humanistickým rozměrem architektury a jeho významem pro současnou společnost. Řeší základní otázky: jaký je význam humanistické role architektury v současnosti a co způsobuje její absence, jaké vlastnosti architektury reprezentují její humanistický rozměr a jakými formami, procesy a nástroji lze humanistickou roli architektury naplňovat, přičemž důraz je zároveň kladen na postavení profese architekta v tomto procesu. Propojuje obecnou rovinu tématu humanistické role architektury s příklady jejího naplnění či absence na konkrétních příkladech současného vystavěného prostředí. Humanistický rozměr architektury nachází ve vlastnostech přesahujících její utilitární a technický rozměr, jako je komunikační schopnost architektury, ztělesnění a artikulace společenského a kulturního kontextu, etická funkce, reprezentační a symbolická role, obytná či estetická kvalita.

Formátem práce je soubor publikovaných prací doplněný integrujícím textem. Integrující text uvozuje soubor esejů a definuje jejich společný rámec. Zabývá se problematikou humanistické role architektury v současné společnosti v obecné rovině. Jednotlivé eseje potom ukazují daná témata kromě obecné roviny také na konkrétních příkladech. Zabývají se vlastnostmi a projevy vystavěného prostředí z hlediska jejich vlivu na život společnosti a jednotlivce. Zároveň zkoumají jejich vztah k procesu vzniku vystavěného prostředí, zejména v rovině architektonické tvorby, ale současně i dalších společenských rámců, které tuto tvorbu významně ovlivňují, či determinují. Zkoumají tyto skutečnosti na konkrétních příkladech vystavěného prostředí a to zejména se zřetelem na absenci či naopak naplnění humanistického rozměru.

ABSTRACT

The work deals with the humanistic dimension of architecture and its value in contemporary society. Follows up the fundamental questions: what is the meaning of humanist role of architecture today and what causes its absence, what qualities of architecture represent its humanist dimension and which forms, processes and tools can fulfill the humanist role of architecture. The emphasis is also placed on the standing of the profession of architect in this process. General theme of humanist role of architecture is connected with examples of its fulfillment or lack in concrete examples of the current built environment. Humanist dimension of architecture is defined in the properties beyond its utilitarian and technical dimension, such as communication ability of architecture, embodiment and articulation of the social and cultural context, ethical function, representational and symbolic role, living and aesthetic quality. The format of works is an ensemble of published works accompanied by integrating text. Integrating text file introducing essays and defines their common framework. It deals with issues humanist role of architecture in contemporary society in general. Individual essays then show these topics in addition to general levels also in concrete examples. Dealing with features and expressions of the built environment in terms of their impact on the life of society and the individual. They are exploring their relationship to the process of creating the built environment, especially in terms of architectural design, but also other social frameworks that this formation significantly influence or determine. Research these facts in concrete examples of the built environment, especially considering the absence or fulfilling humanistic dimension.

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracovala samostatně,
veškeré citace jiných autorů jsou v textu i poznámkách náležitě označeny.

Ing. arch. Pavla Melková

Praha, 18. 01. 2016

Obsah

Předmluva

I	Úvod	11
II	Humanistická role architektury v současné společnosti	25
II.1	Výchozí situace pozice architektury v současné společnosti	27
II.2	Role architektury v současné společnosti	31
II.3	Role filozofie a teorie v rámci architektonické tvorby	37
II.4	Význam ideového obsahu architektury	41
II.5	Architektura je ustavována v žitých situacích	47
II.6	Hledání způsobů naplnění humanistické role architektury	51
II.7	Role profese architekta v současné tvorbě města	55
II.8	Role architektury a profese architekta v realitě tržní společnosti	75
III	Soubor publikovaných prací	83
III.1	Význam veřejného prostoru v současné tvorbě města	85
III.2	Trvale udržitelný rozvoj znamená existenci možnosti	107
III.3	Paměť místa	129
III.4	Cesta	139
III.5	Rýžové koště	151
III.6	Reprezentační a symbolická role architektury v Izraeli a Svaté zemi ..	159
III.7	Význam řeky ve městě	173
III.8	Vliv míry živelnosti společnosti na podobu města	185
III.9	Volný čas ve městě a veřejný prostor	197
III.10	Role materiality v současné výtvarné tvorbě jako možný zdroj zkušenosti pro současnou architektonickou tvorbu	205
III.11	Minimální prostor jako dobrovolná volba	219
III.12	Význam zvonů ve městě	235
IV	Závěr	243
V	Bibliografie	247

PŘEDMLUVA

V úvodu bych ráda poděkovala všem kolegům a přátelům, kteří mi pomohli v průběhu mé práce ať již přímými radami, podněty v rámci našich společných rozhovorů anebo jen inspirací svými vlastními myšlenkami a pracemi.

V první řadě panu profesoru Daliboru Veselému, který významnou měrou ovlivnil mé přemýšlení nejen o architektuře, ale o celkovém náhledu na svět kolem nás. Jeho texty mi otevřely nový obzor pohledu na roli architektury ve společnosti, který je pro mne o to cennější, že jeho autorem je architekt se zkušenostmi s praktickou tvorbou. Později, kdy jsem měla příležitost k několika osobním setkáním, jsem obdivovala pokoru a civilnost profesorova vystupování, stejně jako vzácnou schopnost promlouvat o hloubkách složitých témat srozumitelným a místy i vtipným jazykem, který ale nijak neubíral na jejich vědecké exaktnosti. Profesorových poznámek k obsahu mé vlastní práce jsem si nesmírně vážila a byly pro mne nedocenitelně významné.

Během mého půlročního pobytu na Graduate School of Architecture, Planning and Preservation na Columbijské univerzitě jsem měla možnost otázky role architektury v současném světě diskutovat s řadou kolegů, kteří rozšířili zkoumanou problematiku o globálnější pohled a s ním související vnímání širší zodpovědnosti, charakteristické pro zdejší akademické prostředí. Patří k nim Jose Otero Pailos, Richard Plunz, Robert Bauregard, Mary McLeod, Michael Sorkin, Alexandros Washburn, Bernard Tschumi či Steven Holl. Mé velké díky však patří zejména profesoru Kennethu Framptonovi, který byl mým hostitelem na universitě a věnoval se konzultacím mé práce s intenzitou a trpělivostí, za kterou jsem byla, i vzhledem k jeho vytíženosti, nesmírně vděčná, stejně jako za nedocenitelné názory na postavení architektury v dnešním světě a hledání cest k naplnění jejího poslání.

Cenné stylistické i odborné rady v rámci publikování některých textů v časopisech Zlatý řez a Stavba mi poskytly jejich šéfredaktorky, Jana Tichá a Milena Sršňová.

V rozvíjení myšlenek mi pomohlo i množství podnětných rozhovorů, které jsem měla možnost vést s Irenou Fialovou, Petrem Hlaváčkem, Janem Jehlíkem, Jiřím

Plosem, Karolínou Jirkalovou, Michalem Kohoutem, Romanem Kouckým, Petrem Kratochvílem, Benediktem Mohelníkem, Josefem Pleskotem, Rostislavem Šváchou, Monikou Mitášovou, Janou Tichou, Michalem Škodou, Norbertem Schmidtem a mnoha dalšími.

Nezastupitelnou roli ve formování mého myšlení v průběhu naší společné architektonické práce i vzájemných rozhovorech má dlouhodobě můj muž Miroslav Cikán, kterému patří můj nejhlubší dík.

A na závěr samozřejmě děkuji především vedoucímu mé doktorské práce Janu Jehlíkovi, a to nejen za cenné rady, ale také za ochotu a odvahu, se kterou se se mnou vydal na nelehké pole tématu této práce, které dalece přesahuje za hranice architektonické praxe.

I ÚVOD

Úvod

Cíl

Hlavním cílem práce je rozšířit a obohatit teoretický diskurs o významu architektury pro současnou společnost a život člověka, a to zejména s ohledem na její humanistické poslání a zároveň na roli profese architekta v naplňování tohoto významu.

Tento cíl je prováděný snahou akcentovat skrze otevírání a rozšiřování společenské a odborné debaty význam humanistického rozměru architektury, posílit vědomí o jeho důležitosti a napomoci tak vytvoření podmínek pro jeho naplňování v reálné tvorbě současného vystavěného prostředí.

Dílčím cílem je hledání a ověřování interpretačního jazyka vhodného pro odhalování humanistického rozměru architektury a jeho schopnosti komunikovat otázky architektury nejen na odborné teoretické úrovni, ale současně také směrem k uživateli architektury – člověku, se záměrem napomoci jeho porozumění architektuře jako zásadní součásti prostředí svého života a tím také schopnosti identifikovat se s ní.

Téma

Práce se zabývá humanistickým rozměrem architektury a jeho významem pro současnou společnost.

Řeší základní otázky: jaký je význam humanistické role architektury v současnosti a co způsobuje její absence, jaké vlastnosti architektury naplňují její humanistický rozměr a jakými formami, procesy a nástroji lze humanistickou roli architektury naplňovat, přičemž důraz je zároveň kladen na postavení profese architekta v tomto procesu.

Propojuje obecnou rovinu tématu humanistické role architektury s příklady jejího naplnění či absence na konkrétních příkladech současného vystavěného prostředí.

Humanistický rozměr architektury nachází ve vlastnostech přesahujících její utilitární a technický rozměr, jako je komunikační schopnost architektury, ztělesnění a

artikulace společenského a kulturního kontextu, etická funkce, reprezentační a symbolická role, obytná či estetická kvalita.

Metoda

Základním zdrojem práce byla literatura zabývající se úlohou architektury ve společnosti, zejména například autorů Dalibora Veselého, Karstena Harriese, Juhani Pallasmaa či Ignasi de Sola Moralese, dále pak osobní rozhovory s vědeckými autoritami zabývajícími se danou problematikou, především během semestrálního pobytu na GSAPP Columbia University v rámci Fulbrightova stipendia, či profesorem Daliborem Veselým a dalšími a v neposlední řadě vlastní empirické pozorování.

Dalším zdrojem jsou dlouholeté zkušenosti z vlastní teoretické, plánovací, projekční a stavební praxe autorky.

Forma disertační práce je soubor publikovaných prací opatřený integrujícím textem.

Východiska

Práce vychází z premisy, že absence či nedostatečné naplnění humanistické role architektury stojí v jádru řady problémů současné architektury a stavu vystavěného prostředí. Dále z předpokladu, že význam humanistického rozměru architektury bude v nadcházejícím období vzrůstat a to v důsledku ekonomických krizí, ekologického ohrožení a současné existenciální krize, selhání ideálů moderny stejně jako celkové ztráty kontinuálního horizontu hodnot společnosti.

Téma také kladením důrazu na humanistický rozměr, který je součástí kulturní dimenze architektury, strategicky navazuje na koncepty rozvoje měst z posledního období, které právě tuto kulturní dimenzi architektury akcentují, například na Lipskou chartu o udržitelných evropských městech, která zdůrazňuje dříve opomíjený tzv. čtvrtý pilíř udržitelnosti, tj. kulturně společenský.¹

¹ „S cílem ochrany, posílení a dalšího rozvoje našich měst důrazně podporujeme Strategii udržitelného rozvoje EU, která je založena na Lillském akčním programu, Rotterdamském Urban Acquis a Bristolské dohodě. Při tom je nutno současně rovnocenně a vyváženě zohledňovat všechny dimenze udržitelného

Stav dané vědní problematiky

Základními zdroji jsou teoretické práce zabývající se úlohou architektury ve společnosti.

Architektura, respektive vystavěné prostředí, zastává určitou roli ve všech rovinách života jedince i společnosti – zejména v rovině ekonomické, environmentální, sociální a kulturní. Předmětem této práce je humanistický rozměr, který se vyjevuje zejména v rovině společenské a kulturní, nicméně je zřejmé, že i při tomto užším zaměření je zapotřebí mít na paměti, že v současném světě jsou všechny roviny nedílně provázány. Je nicméně možné se domnívat, že humanistická role další roviny svým způsobem zastřešuje a zároveň všemi prolíná, neboť v podstatě architektury je, že je vytvořena pro člověka a člověkem.

Humanistickou rolí architektury v současné společnosti se zabývá zejména filosofie architektury a to především se zaměřením na fenomenologii a hermeneutiku, její otázka je ovšem dílčím způsobem přítomná i v kritické a historické teorii architektury obecně. V širším přeneseném kontextu se problematiky dotýkají rovněž práce filosofie a teorie umění, stejně jako filosofické, sociologické a psychologické texty zaměřené na otázky prostředí. Vzhledem k zaměření práce, která si v této otázce klade za cíl propojení teorie a praxe architektury, jsou významné také teoretické texty praktikujících architektů, kde se - byť často nepřímo - objevují otázky humanistické role či role architektury obecně, často vztažené k možnostem jejich praktického propsání do reality architektonického navrhování.

Dalibor Veselý² hledá širší kontext, v němž je architektura situována a sleduje zejména ontologické a kulturní základy moderní architektury. Humanistické vlastnosti moderní architektury zkoumá na pozadí renesanční a barokní architektury a středověké filosofie. Nastiňuje možná východiska pro moderní architekturu, která by jí přiblížila humanistickému chápání, jako například obnovu komunikativní role

rozvoje, tj. hospodářskou prosperitu, sociální rovnováhu a zdravé životní prostředí. Zároveň je třeba věnovat pozornost kulturním (...) hlediskům.“ Lipská charta o udržitelných evropských městech, Lipsko, 2007

² Např: Veselý, Dalibor, *Architektonické prvky a jejich význam*, v: Vlček, Tomáš (ed.), *Sloup. Váza. Obelisk*, H&H, Jinočany a Národní galerie v Praze, Praha 1995, dále Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008 a Dalibor Veselý, *Lidskost architektury*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005

architektury, formulování nové architektonické poetiky či novou interpretaci fragmentu, jako nástroje možných pozitivních významů. Ve svých pracích navazuje zejména na dílo Jana Patočky a Hanse-Georga Gadamera.

Podobně také Karsten Harries³ hledá způsob, jakým může současná architektura obstát ve své etické roli, přičemž etickou funkci chápe ve smyslu řeckého *éthos*, spíše než současného chápání etiky. Zpochybňuje estetický postoj k architektuře. Navazuje na nenaplněné odkazy moderny, kdy hlavním úkolem architektury je slovy Siegfrieda Gideona „přetlumočení platného způsobu života pro naši dobu“⁴. Cestu spatřuje v oproštění architektury od estetického přístupu a obnovení schopnosti řeči. Zároveň poukazuje na politickou dimenzi etické funkce architektury. Jeho myšlení navazuje na filosofii Martina Heideggera, Friedricha Nietzscheho, Imanuela Kanta, Georga Wilhelma Fridricha Hegela, či Arthura Schopenhauera.

Ignasi de Sola-Morales Rubió⁵, praktický architekt a současně teoretik architektury, vnímá architekturu jako jedinečnou událost, kterou nelze zjednodušit na abstraktní a instrumentální myšlení. Vnitřní souvislosti architektury nemohou nahradit existenci širších vztahů. Místa jsou pro něj nejen fyzická, ale také mentální. Odkazuje se na fenomenologickou filosofii Martina Heideggera a Edmunda Husserla, ale i na postrukturalistické myšlení Gillesse Deleuze.

Kenneth Frampton⁶ se kriticky zabývá situací současné architektury a urbanismu měst, jejichž podoba je určována namísto humanistickými hodnotami, primárními zájmy kapitálu, tržní cenou architektury či globalizačními vlivy, jejichž výsledkem je pak „agonistická architektura“⁷. Zkoumá formy architektury, které mohou nejlépe čelit těmto tendencím a spatřuje je například v megaformách, veřejných

³ Např: Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011 a Harries, Karsten, *Smysl moderního umění*, Host, Brno 2010

⁴ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011 a Harries, Karsten, *Smysl moderního umění*, Host, Brno 2010, s. 11

⁵ Např: Morales, Ignasi de Sola, *Diference. Topografie současné architektury*, Česká komora architektů, Praha 1999

⁶ Např: Frampton, Kenneth, *Moderní architektura. Kritické dějiny*, Academia, Praha 2004 dále Frampton, Kenneth, *Seven Points For The Millenium*, *Architectural Review*, 1999, č. 12 33 nebo Frampton, Kenneth, *Towards an Agonistic Architecture*, *Domus*, 2013, č. 972 a Frampton, Kenneth, *Megaform as Urban Landscape*, University of Illinois, Illinois 2010

⁷ Frampton, Kenneth, *Towards an Agonistic Architecture*, *Domus*, 2013, č. 972

stavbách či lokálních přístupech. Navazuje na kritické myšlení Frankfurtské školy a na filosofii Martina Heideggera či na Hannah Arendtovou.

Juhani Pallasmaa⁸, další z praktikujících architektů, který je zároveň teoretikem architektury, spatřuje roli architektury v její schopnosti být prostředníkem porozumění mezi člověkem a světem, který obývá. Ve svých pracích sleduje zejména smyslové kvality architektury, které ji přibližují přirozenému světu člověka. Navrhuje témata, která by mohla navrátit architektuře tuto prostředkující roli, jako: pomalost, plasticita, smyslovost, autentičnost, idealizace či ticho. Zásadní východisko spatřuje v návratu architektury k tělesnosti a k taktilní zkušenosti namísto distancovaných forem reprezentace. Vychází plně z fenomenologie, zejména Maurice Merleau-Pontyho.

Luis Kahn, rovněž praktikující architekt, klade ve svých teoretických textech důraz na podstatu dějových situací, které považuje za základní východiska i cíle formování architektonického prostoru: „Člověk s knihou jde ke světlu. To je počátek knihovny.“⁹. „V architektuře charakterizuje formu harmonie prostorů vhodných pro určitou lidskou aktivitu.“¹⁰

Výzkum dále vychází zejména z prací Hannah Arendtové¹¹, Michala Černouška¹², Martina Heideggera¹³, Jane Jacobs¹⁴, Petra Kratochvíla¹⁵, Milana Machovce¹⁶, Maurice Merleau-Pontyho¹⁷, Moniky Mitášové¹⁸, Jana Patočky¹⁹ a Petra Rezka²⁰.

⁸ Např: Pallasmaa, Juhani, *Oči kůže*, Archa, Zlín 2012, dále Pallasmaa Juhani, *Myslíci ruka*, Archa, Zlín 2012 a Pallasmaa Juhani, *Šest témat pro příští milénium*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005

⁹ Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice 1999, s. 21

¹⁰ Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice 1999, s. 35

¹¹ Např: Arendtová, Hannah, *Vita activa*, OIKOYMENH, Praha 2008

¹² Např: Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Horizont, Praha 1986

¹³ Např: Heidegger, Martin, *Básnický bydlí člověk*, OIKOYMENH, Praha 2006 a Heidegger, Martin, *Bytí a čas*, OIKOYMENH, Praha 2002

¹⁴ Např: Jacobs, Jane, *Smrt amerických velkoměst*, MOX NOX, Praha 2013

¹⁵ Např: Kratochvíl, Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005 a Kratochvíl, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha, 2012

¹⁶, Např: Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Akropolis, Praha 2008

¹⁷ Např: Merleau-Ponty, Maurice, *Svět vnímání*, OIKOYMENH, Praha 2008 a Merleau-Ponty, Maurice, *Viditelné a neviditelné*, OIKOYMENH, Praha 2004

¹⁸ Např: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus I*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2012 a Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus II*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2013

¹⁹ Např: Patočka, Jan, *Úvod do fenomenologické filosofie*, OIKOYMENH, Praha 2003

²⁰ Např: Rezek, Petr, *Fenomenologická psychologie*, Jan Placák – Ztichlá klika, Praha 2008, dále Rezek, Petr, *Architektonika a protoarchitektura*, Ztichlá klika, Praha 2009 a Rezek, Petr, *Tělo, věc a skutečnost*, Ztichlá Klika, Praha 2010

Struktura práce

Integrovaný text

Integrovaný text je uvozením souboru esejů, definujícím jejich společný rámec. Zabývá se problematikou humanistické role architektury v současné společnosti v obecné rovině. Mapuje teoretické zdroje, které se problematice věnují. Vyhodnocuje pozici architektury v současné společnosti a to zejména v kontextu České republiky a jeho vztahy k zahraničním zkušenostem. Zabývá se otázkami významu humanistického rozměru architektury v současné společnosti, definováním jeho charakteru a otázkami nástrojů a forem jeho naplnění. Zároveň zkoumá otázku role profese architekta při naplňování humanistického rozměru architektury. Zatímco integrovaný text se zabývá zkoumanou problematikou v obecném rozměru, jednotlivé eseje ukazují daná témata kromě obecné roviny také na konkrétních příkladech.

Soubor publikovaných esejů

Jednotlivé publikované eseje souboru se zabývají vlastnostmi a projevy vystavěného prostředí z hlediska jejich vlivu na život společnosti a jednotlivce. Zároveň zkoumají jejich vztah k procesu vzniku vystavěného prostředí, zejména v rovině architektonické tvorby, ale současně i dalších společenských rámců, které tuto tvorbu významně ovlivňují, či determinují. Zkoumají tyto skutečnosti na konkrétních příkladech vystavěného prostředí a to zejména se zřetelem na absenci či naopak naplnění humanistického rozměru. Eseji prolínají všechny základní roviny zkoumání v obecné rovině, tedy otázky významu humanistického rozměru architektury, jeho projevů a vlastností a nástrojů jeho naplňování, interpretované na konkrétních tématech jednotlivých esejů. Ambicí ale nebylo na základě těchto rovin strukturovat formu jednotlivých esejů, která zůstává podřízená charakteru jejich jednotlivých témat. Konkrétní příklady humanistické role architektury jsou v esejích podrobovány zobecnění.

Esej **Význam veřejného prostoru v současné tvorbě města hledá** způsoby a formy, kterými je možné definovat a zakotvit kulturně společenské hodnoty - ideový obsah města - v jednotlivých stupních strategického a územního plánování města, možné způsoby jejich ztělesnění skrze urbánní prostředí, nástroje garance jejich zohledňování a především možné formy jejich aplikování do reálné tvorby měst. Definice těchto hodnot v rámci plánování musí být srozumitelná, prakticky aplikovatelná a v neposlední řadě slučitelná se současným legislativním prostředím plánování. Navzdory tomu, že z přirozenosti operuje spíše v měkkých pojmech, musí obstát i v konkurenci tvrdých, měřitelných technických pojmů. Současně by měla odrážet skutečnou společenskou poptávku po těchto hodnotách anebo ji iniciovat, tak aby bylo možné učinit je skutečně předmětem obecného sdílení.

Za jednu ze základních skutečností města, obsahující, odrážející a iniciující společně sdílený ideový obsah společnosti a vystavěného prostředí považuje veřejný prostor, který jako takový tvoří základní ideovou strukturu města, jejímž ztělesněním je struktura fyzická. Pro naplnění jeho významu v procesu územního plánování je zapotřebí definovat úlohu veřejného prostoru jak v ideové tak ve fyzické rovině města a možné formy jejího naplnění. Práce se zabývá způsoby, jak tuto definici aplikovat v jednotlivých stupních plánování, její formou a obsahem a zároveň myšlenkovým pozadím definování samotného významu veřejného prostoru.

Esej **Trvale udržitelný rozvoj znamená existenci možnosti** se zabývá vlastnostmi vystavěného prostředí přispívajícími k trvalé udržitelnosti, zejména v rovině kulturní a společenské, s důrazem na humanistický rozměr prostředí. Problematika udržitelného rozvoje ve vztahu k vystavěnému prostředí je zde vnímána z různých úhlů: jako trvale udržitelný rozvoj či život samotného architektonického prostředí nebo jako vliv architektonického prostředí na prostředí globální: architektonické prostředí jako možný nástroj - aktivní či pasivní - ovlivnění globálního prostředí. Za základní vlastnost vystavěného prostředí podporující jeho udržitelnost považuje eseje jeho kvalitu a to kvalitu vystavěného prostředí samotného i společnosti toto prostředí vytvářející, spravující a užívající. Zabývá se příklady vlastností vystavěného prostředí a přístupy společnosti, podporujícími udržitelnost.

Patří mezi ně například přiměřenost, vhodná míra determinovanosti fyzického prostředí, elementárnost, obyčejnost, komplexita hodnot, nadčasovost, přirozená míra starého a nového, kontextuálnost, kontinuita, přirozenost a přiměřenost vztahu k přírodě, přirozenost práce, nadčasová kvalita účelu, apod.

Esej **Paměť místa** se zamýšlí nad významem paměti místa pro kontinuitu života jednotlivce a společnosti. Paměť nesenou materií považuje za důležitou součást celkového obrazu minulosti, která přispívá ke kontinuitě života dnes převážně fragmentované společnosti, jejímž pevným základem je spojitá linie v čase. Právě paměť vystavěného prostředí je významnou součástí jeho humanistického rozměru.

Zkoumá konkrétní možné zdroje paměti ve fyzickém vystavěném prostředí, kterými může být materie sama o sobě – kresba dřeva, mapy omítek, struktura kamenů starých podlah či stopy doteku člověka otisknuté v materii, jako je prošlapaný práh, ohlazené madlo, rýhy v dlažbě. Stejně tak jím může být materie vtělená do tvaru či pouhého fragmentu tvaru a do účelu – kamenné nákolníky v průjezdu, ostění dveří, výklenek pro sochu ve štítě domu. Může jím být také stopa linie původního širšího celku – půdorysy základů dokladující obrys domu či komplexu budov anebo fragmenty připomínající původní tvar krajiny, jako linie původní cesty, pozůstatky aleje, modelace terénu či druhy dřevin. Zároveň se zabývá situacemi, kde absolutní ztráta paměti materie - v důsledku totálního vymizení materie samotné způsobeného katastrofami, může být nahrazena zástupným, ale často o to silnějším ukotvením zbytků paměti do materie nové, jako například v případě Musea Kolumba architekta Petera Zumthora či Nové synagogy v Drážďanech architektů Wandel, Hofer, Lorch + Hirsch.

Esej **Cesta** zkoumá význam cesty z hlediska vnímání a prožitku člověka „jdoucího cestou“, nad rámec její pouhé utilitární funkce. Zatímco prvotním, legitimním a většinou jediným účelem cesty ve smyslu objektu je vytvoření bezkolizní plynulé trasy pro přesun z místa na místo, je cílem textu připomenout, že význam cesty by neměl být podceňován a zanedbáván nejen vzhledem ke svému prvotnímu účelu přesunu (existenci funkčnosti předpokládáme jako postulát), ale také z hlediska vnímání a prožitku člověka „jdoucího cestou“ a to jak v architektonické tvorbě budov (cesta je vždy také součástí cíle), tak tvorbě veřejného prostoru, širšího urbanismu či krajiny (neboť na cestě trávíme množství času srovnatelné s množstvím času

stráveným v budovách). Vnímání okolního prostoru během pohybu po cestě je pro jednotlivce základním prostředkem vytváření vlastního obrazu topografie prostoru, jak v malém, nejbližším měřítku, tak – formou skládání celkového obrazu spojováním fragmentů - širšího celku. Je tedy zapotřebí poukázat na sémantický potenciál „prostoru cesty“ (který je z hlediska prožitku a vnímání minimálně srovnatelný s potenciálem budov) a zároveň hledat způsoby využití, posílení či nového stvoření tohoto potenciálu.

Příklady nachází v tradiční japonské architektuře, barokní kulturní krajině či církevních stavbách.

Esej **Rýžové koště - Jednota krajiny, sídel a lidských životů** se zabývá vlivem společnosti a kultury na podobu vystavěného prostředí a krajiny a zpětným vlivem tohoto prostředí na společnost a jednotlivce. Jednotu charakteru přírodní krajiny, vystavěného prostředí vytvořeného lidskou rukou a povahových rysů místních obyvatel, nachází v švýcarském kantonu Graubünden. Tyto vlastnosti zkoumá na příkladech architektonické a urbanistické práce architekta Giona Caminady (obnova vesnice Vrin a Stiva Morta) či na místních realizacích architekta Petera Zumthora (lázně ve Vals).

Esej **Reprezentační a symbolická role architektury v Izraeli a Svaté zemi** se zabývá architekturou jako hmotným ztělesněním paměti, zejména v kontextu náboženském a dějinném. Architekturu chápe jako nezbytný hmotný rámec a oporu duchovních procesů. Zkoumá vliv míry autenticity hmotné podstaty objektu na autenticitu připomenutí události či myšlenky. Reprezenční a symbolické vlastnosti architektury hledá na příkladech sakrální architektury a památníků v Jeruzalémě či civilních obytných staveb Bauhausu v Tel Avivu.

Esej **Význam řeky ve městě** vnímá prostor řeky jako základní vztažný bod struktury města a definuje jeho hodnotu a potenciál celoměstsky významného veřejného prostoru. Zkoumá nástroje naplnění této role nejen v rovině architektonického a urbanistického rozvoje, ale také v úrovni kulturní, společenské a politické. Zabývá se rolí veřejného prostoru v současném městě, definováním jeho kvality a vlastnostmi, které přispívají jejímu plnohodnotnému naplnění. Nastiňuje

možné způsoby optimálního rozvoje prostoru řeky ve městě z hlediska jeho fungování jako kvalitního veřejného prostoru.

Esej **Vliv míry živelnosti společnosti na podobu města** se zamýšlí nad způsobem, jakým život společnosti a jednotlivce utváří podobu města a jak naopak podoba města zpětně ovlivňuje způsob života lidí v něm. Hledá ideální míru determinace života ve městě formami architektury a urbanismu (a naopak) na příkladech dvou měst opačných extrémů, Matery a Neapole. Zamýšlí se nad riziky nedostatečné regulace rozvoje města a související rezignací veřejné správy na ovlivnění podoby města a jeho fungování. Zároveň upozorňuje na opačná rizika přeregulování, která mohou vést až k ohrožení životaschopnosti města.

Esej **Volný čas ve městě a veřejný prostor** upozorňuje na souvislost mezi kvalitou veřejných prostranství města a ochotou obyvatel trávit ve městě volný čas, která potom zpětně opět ovlivňuje jejich zájem na zvyšování kvality města. Fungující kvalitní kulturní veřejný městský prostor považuje za předpoklad existence kulturní, duchovní a společenské dimenze života ve městě a tedy i předpoklad vůle lidí zde volný čas trávit, která je zpětně nezbytná pro životaschopnost samotného města. Zabývá se příklady kvalitních veřejných prostranství a vlastnostmi, které tuto kvalitu vytváří.

Esej **Materialita** se zabývá významem přítomnosti materiality a tělesnosti (a důsledky jejich „nepřítomnosti“) v procesu současné architektonické tvorby. Upozorňuje, že v současném způsobu digitálního architektonického navrhování, kdy k převodu obrazu plastického, hmotného, materializovaného objektu z vědomí tvůrce do vizuální fotografické podoby dochází skrze převod do abstraktních matematických dat, schází tělesnost a materialita prostředí. Poukazuje na roli materiality v současné výtvarné tvorbě jako na možný zdroj zkušeností pro architektonickou tvorbu. Na příkladech výtvarných děl Josepha Beuyse, Anselma Kiefera, Mathewa Barneyho či Kryštofa Kintery ukazuje možnosti využití různých materiálů jako symbolických výrazových prostředků či jako nástroj vyjádření skrze samotné přirozené vlastnosti materiálu.

Esej **Minimální prostor jako dobrovolná volba** poukazuje na skutečnost, že rozhodnutí volby minimálního prostoru nemusí být z nutnosti, z nedostupnosti prostoru většího, ale může být řešením chtěným, vycházejícím z vědomí o jeho

skutečných kvalitách. Předpokladem jsou změny hodnotového vnímání vlastněného či užívaného prostoru, kdy vedle ekonomických a od nich se odvíjejících reprezentativních měřítek by mohly a měly být uplatněny další hodnotové systémy, přičemž se tyto změny mohou významně projevit i na samotné architektonické tvorbě prostoru.

Na příkladech japonské tradiční i současné architektury ukazuje opomíjené hodnoty minimálního prostoru.

Esej Význam zvonů ve městě připomíná, že tvorba architektury, respektive vystavěného prostředí, nemusí spočívat pouze ve stavbě fyzických objektů a že významnou složkou může být nehmotná vrstva prostředí. Na příkladu nových zvonů v Husově sboru na Vinohradech ukazuje, že zvuk je možné v některých případech vnímat i jako plnohodnotný prvek prostoru, s nadsázkou dokonce jako samotný prostorový objekt. Zvuk zvonů dokáže plnit významnou roli pro orientaci člověka v prostoru, v mentální mapě například může zvuk zvonů vymezovat vjemově vytvořené hranice prostředí a podílet se na charakteristice vyznačující toto pomyslně ohraničené území.

II HUMANISTICKÁ ROLE ARCHITEKTURY V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

II.1 Výchozí situace postavení architektury v současné společnosti

Naše současná společnost se již delší dobu potýká s krizí identity společenství i jednotlivce, s problémem definování smyslu života a s tím souvisejícím stavem vykořeněnosti a neschopností identifikovat se s vlastním prostředím žití. Přitom architektura v historii vždy hrála v existenciálním rozměru bytí jednotlivce i ve společenském paradigmatu doby důležitou roli.

V dnešní české společnosti je však architektura běžnými uživateli často vnímána spíše jako samoučelná exhibice architekta, jako anonymní produkt katalogového prodeje, jako materializace investic bezejmenného developera anebo prostě jako automatický vedlejší výsledek provozu života, tedy jako stavební produkce bez ambice podílet se skrze svoji ideovou podstatu na vytváření ducha doby. Hlavní hodnotou architektury se stává tržní hodnota objektu. Projektanty je pak její tvorba často pojmána pouze jako služebné formální plnění úlohy, jejíž zadání je většinou definované pouze funkčními, technickými, kapacitními a ekonomickými parametry. Tento výklad disciplíny architektonické tvorby je zvenčí podporován skrze množství psaných i praktikovaných pravidel, která povyšují normativní technická kritéria a funkcionalitu prostředí na jediné měřítko skutečnosti. Jako bychom zapomínali, že cílem architektury je vytvořit prostředí pro život člověka a že člověka nelze redukovat na souhrn fyzických potřeb. Jedním z hlavních a často jediných vodítek návrhu se tak stává součet mechanického splnění jednotlivých technických a legislativních kritérií. Souběžným určujícím cílem je potom u velké části staveb ekonomická výtěžnost stavby, hlavními kritérii návrhu se potom stává maximální objemové výtěžení pozemku a minimalizace nákladů stavby, vedoucí kromě technické a materiálové úspory také k redukci bohatosti architektonického výrazu a to nejen v detailu, ale především v prostorovém řešení. Současně stále častěji dochází k překrytí hlavního zájmu architekta s prioritním zájmem ekonomického zisku investora formou spoluúčasti na zisku, který narušuje nezávislost architekta, zaručující jeho objektivní vyhodnocování kvality architektury, zejména s ohledem na její vliv na okolní prostředí.

Reálné výsledky vidíme okolo sebe ve všech oblastech stavění.

Plánování našich měst je víceméně automatizovaným výsledkem vzniklým na základě plnění množství numericky definovaných technických kritérií, postavení urbánní struktury do role vedlejšího produktu technické infrastruktury a často zájmy společnosti nekorigovaných ekonomických tlaků autonomního zájmu, nikoliv autorským činem architektů a společnosti.

Při ochraně a obnově památek je paušálně chráněna především matérie na základě hodnoty stáří, aniž by současně byly rovnocenně zohledňovány ideový obsah a širší časoprostorový kontext památky, které mohou často být někdy tím nejvýznamnějším důvodem ochrany. Tam kde je možné anebo nezbytné doplnit památku novou stavbou, je často preferováno a v podstatě úředně vymáháno historizující pojetí, tedy nikoliv rekonstrukce stavu původního, ale formální přejímání historických tvarosloví, kdy výsledkem je nepravda odrážející nesoulad formy s obsahem, respektive forma bez obsahu.

Běžnou produkci bydlení ovládá napodobování realizované prostřednictvím povrchových znaků bez obsahu, či s nepochopením obsahu. Dochází k nahrazování detailu, jehož rolí by mělo být upřesnění podstaty díla a především bytí s ním v nedílném souladu, přídatnými, se základním principem objektu nesouvisejícími, ozdobami, kterými se lidé snaží zaplnit prázdnotu v komunikaci se svým prostředím a vytvořit jakýkoliv most k identifikování se s ním. Většinou přitom netuší, že tato absence je často důsledkem nenalezení, nepochopení či neexistence základního myšlenkového obsahu samotné architektury.

Při tvorbě veřejného prostoru města, který by měl tradičně ztělesňovat ducha společenství a doby, je prázdno po jeho ideovém obsahu vyplňováno diktátem infrastruktury či populistickým naplňováním pragmatických potřeb veřejnosti. Tvůrci veřejného prostoru – vedení a správa měst, stejně jako architekti, se namísto konstituující role často dostávají do pasivní služebné pozice. Postavení veřejného prostoru v hierarchii plánování města je většinou spíše zbytkové, namísto aby naopak vytvářelo výchozí a základní strukturu města.

Architektura jednotlivých budov je ve většině budto bez výrazu, anebo je tento výraz prázdňový či autistický. Jako důsledek krátkozrakosti řady stavitelů, pro které je mírou kvality a smyslu stavění pouze rychlý zisk, vzniká množství staveb žádným

způsobem nereflektujících svůj vliv na okolní prostředí, který je pak většinou negativní. Bezejmenný investor, který nezamýšlí se v místě usídlit ani jmenovitě se vyskytovat, nemá ambice nejen reprezentovat a získat úctu a prestiž spjatou s konkrétním jménem (která je předpokladem pro další úspěšné podnikání), jak tomu bylo v před-globální společnosti, ale neobává se tak často ani konfrontace „ostudy“ a někdy dokonce ani právního stíhání v případě porušení zákonů.

Formálnost bez ambice širšího kulturního kontextu a vnitřního ideového základu je krátkozraká a při plánování a stavění našich sídel je inertní vůči apelu udržitelného rozvoje, nejen jeho častěji zohledňovaného environmentálního, ekonomického a sociálního pilíře, ale především pilíře tzv. čtvrtého, který byl Lipskou chartou definován kulturně-společenskými hledisky rozvoje. Právě tento čtvrtý pilíř může obsáhnout číselně obtížně definovatelné významy jako ideový obsah či smysl architektury, které jsou přitom možná právě z hlediska udržitelnosti tou nejdůležitější hodnotou, kterou bude třeba pro následné generace uchovávat.

Současné architektonické produkci v Čechách obecně chybí společenská zodpovědnost, což souvisí právě s nadvládou samoučelné instrumentality či priority ekonomického zisku a také s absencí hlubší ideové podstaty v architektonické tvorbě i teorii, stejně jako s chybějícím propojením mezi praxí a teorií. Zatímco současná teorie i praxe architektury, zejména v Anglii, Spojených státech, Německu či Holandsku se zabývá otázkou odlišných kategorií ideového obsahu architektury a způsoby či nástroji jeho ztělesnění v praktické tvorbě, na české scéně až na výjimky tento pojem a s ním spojená role architektury ve společnosti v podstatě schází jako takový, a to jak v teoretické rovině, tak v realitě současné stavební produkce. Problémem tedy nejsou různé podoby ideového základu a jejich schopnost nést smyslové, symbolické či transcendentální významy, ale jeho úplná absence. Drtivou většinu architektonické scény nepovšimnutě – nikoliv snad skrývaně, ale spíše v tichosti - ovládla prázdná formalizace. Že tato skutečnost úzce souvisí s obecným stavem společnosti, řízené instrumentální racionalitou a povrchním automatismem, je nasnadě. Tam, kde není zodpovídána či dokonce kladena otázka *proč*, se daří uzavřeným systémům zaběhnutých praktik, které potom z pudu sebezáchovy brání otevření jimi ovládaného prostoru pluralitě názorů, čímž tento stav prohlubují a fixují i do budoucnosti.

Za takovýchto okolností se zkoumání humanistické role architektury ve společnosti či propojení teorie a praxe architektury při naplňování této role může jevit jako irelevantní. Přesto či proto je nutné tyto otázky právě v českém prostředí opakovaně otevírat a to včetně „znovuobjevování“ a revize myšlenkových proudů architektonické teorie a filosofie, které v sousedních zemích byly aktuální již před delší dobou.

II.2 Role architektury v současné společnosti

Architektura v celé svojí historii vždy nějakým způsobem participovala na stavu společnosti a kultury: jako ztělesnění a artikulace tohoto stavu, jako jeho spolu iniciace či reflexe anebo jenom skrze víceméně pasivní spolu přítomnost. Vyšším posláním architektury je být odrazem i spolutvůrcem společenského paradigmatu doby. Do 18. století byla role architektury doby vnímána jako soulad s kosmologickým řádem. Od 19. století spolu se změnou paradigmatu reprezentovaného nástupem techniky, která je podle Martina Heideggera „historicky nejpokročilejší formou západní metafyziky“²¹, architektura začíná ztělesňovat hodnoty technické racionalizace a instrumentalizace. Ústředním tématem architektonické moderny 20. století byla slovy Juhani Pallasmaa „ (...) reprezentace časoprostorového kontinua. Architektura byla považována za reprezentaci světového názoru a za výraz časoprostorové struktury fyzické skutečnosti.“²² Siegfried Giedion vyjádřil v 60. letech 20. století étos moderní architektury jako „přetlumočení platného způsobu života pro naši dobu.“²³ V druhé polovině 20. století se pak v rozvinuté euroamerické části světa architektura stává odrazem a symbolem masově sdílené a vyžadované hodnoty materiálního bohatství, konzumu a zábavy, podílejíc se na požadavku neomezeného růstu životní úrovně, kdy „dříve ‚zapovězený‘ přepych nahradilo v široké vrstvě společnosti heslo: ‚Proč bych si neměl dopřát přepych i já?‘“²⁴ Sdílení povrchních hodnot přináší adekvátně povrchní prostředky; jazykem architektury se stává automatizovaná formálnost.

Naše současná společnost se nyní ocitá v situaci, kterou lze vnímat jako další možný bod změny paradigmatu doby. Ukázalo se, že „moderní věda nedokáže architektuře nabídnout lidsky relevantní vodítka.“²⁵ Zároveň ekologické ohrožení, které si společnost začíná uvědomovat a definovat od sedmdesátých let 20. století a vážné ekonomické krize posledních let, které jsou pravděpodobně pouhým začátkem

²¹ Pallasmaa, Juhani, Šest témat pro příští milénium, v: Kratochvíl, Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 20

²² Pallasmaa, Juhani, Šest témat pro příští milénium, v: Kratochvíl, Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 19

²³ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 11

²⁴ Lipovetski, Gilles, *Věčný přepych*, Prostor, Praha 2005, s. 85

²⁵ Kratochvíl, Petr, Úvod, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 9

dlouhodobé změny, spolu se selháním některých ideálů moderny, které se mezitím praxí ukázaly jako mylné, či neuskutečnitelné, vyvolávají nutně také otázku nové role architektury. Hodnotový ideál, jakkoli zástupný či mylný, který byl založen na materiálním bohatství a kvantitativní povrchní zábavě, přestává být aktuální z několika souběžných příčin, které otřásají jeho samotným základem - vírou ve všemocnost materiálního jmění. Podstata této víry mizí s celkovou ztrátou pevnosti ekonomických pilířů společnosti a zároveň s postupným selháváním důvěry v samospasitelnost hodnot bohatství, způsobeným uvědomováním si rozevírající se propasti existenciální prázdnoty lidského života, kterou materiální hodnoty nedokáží zaplnit. Slovy Thomase Hyllanda Eriksena „Máme vše, ale to je vše co máme.“²⁶

Podle Karstena Harriese „architektura už nějakou dobu neví, jakou cestou se dát. Je možné sdílet názor Alberta Péreze-Gómeze a spojovat tuto nejistotu s „proměnou pohledu na svět, jak ji nastolila galileovská věda a Newtonova filosofie přírody: ty vedly k racionalizaci a funkcionalizaci architektury, která se musela obrátit zády k ‚poetickému obsahu skutečnosti‘, který dříve poskytoval ‚celkový rámec‘, každé smysluplné architektuře.“²⁷

Hledání nové role architektury se v oblastech rozvinuté Evropy ocitá v konkrétní situaci stávajícího stavu měst, sídel a krajiny, kdy lze předpokládat, že množství zastavěné části volné krajiny by se víceméně mělo blížit ke své horní hranici a reflektovat tak možné nepřibývání, resp. ubývání počtu obyvatel a předpokládané zmenšení nároků na velikost obývaného prostoru v reakci na ekonomickou krizi a nedostatek prostředků na jeho výstavbu. V blízké budoucnosti tedy hlavním tématem pravděpodobně nebude rozšiřování zastavěných oblastí ani budování množství novostaveb, ale spíše recyklace stávajících staveb a území.

To, co zůstává beze změny, je význam role architektury jako prostředí pro život člověka a společnosti. Úkolem následujícího období tak možná bude hledání způsobů definování a naplňování humanistické role architektury v rámci nové společenské, ekonomické, environmentální a existenciální situace. Konkrétním tématem se stává

²⁶ Eriksen, Hylland Thomas, *Syndrom velkého vlka – Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*, Doplněk, Brno 2010, s. 14-15

²⁷ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 11

humanizace vystavěného prostředí v rovině jeho vytváření stejně jako ve způsobu užívání a nakládání s ním.

Architektura již nebude mít příležitost zabývat se jen sama sebou, bude se muset zařadit do širšího proudu chápání prostředí jako celku. V souvislosti se změnou možností a podmínek bude zapotřebí hledat subtilnější zdroje vjemů architektury namísto dosavadního uspokojování hladu po stále intenzivnějších zážitcích, prostředkovaných novotou, zajímavostí a nenáročností povrchnosti. Zároveň je ale potřeba si uvědomit, že ekonomická a ekologická omezení mohou způsobit inklinaci k utilitárnosti, která se sice nevyklučuje s hlubšími rolemi architektury, může ale sloužit jako alibi k jejich opomíjení.

Krizi role současné architektury si uvědomují teoretici i architekti napříč rozdílnými teoretickými východisky, odpovědi na otázku jakou cestou se vydat, aby své poslání našla a dokázala naplňovat, se různí. Pragmatismus a projektivní teorie směřují k praktické roli architektury. Například Mary McLeod „... klade otázku politik a sociálnosti všednodenního života, otázku pohodlnosti, bezpečnosti, autonomnosti a svobody v banální architektuře každodenního masového užívání.“²⁸ Stanley T. Allen nabízí „znovudefinování funkce, ne ve smyslu návratu k funkcionalismu, který se týkal minimálních standardů a efektivnosti, ale ve smyslu performance: provádění, což je, řekněme, způsobilost architektury navozovat mnohonásobně funkční a programové možnosti.“²⁹ Filosofické otázky architektury pragmatické směry v podstatě odepisují, například Stanley T. Allen je považuje až za „dokončené“. Současně však Peter Eisenman předkládá pochybnosti o pragmatismu, „který nemá v úmyslu teoretizovat to, proč se v tak pragmatické disciplíně, jakou architektura údajně je, neustále vrací touha po metafyzických vysvětleních.“³⁰

Většina pragmatických teorií vrací na scénu význam formy, funkce, techné a současně také samotného procesu navrhování, které mohou být nosným cílem architektury a nahradit tak její metafyzickou roli anebo se přímo stát „novou

²⁸ Mitášová, Monika, *Americká kritická a projektivní teorie architektury*, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011, s. 23

²⁹ Mitášová, Monika, *Americká kritická a projektivní teorie architektury*, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011, s. 24

³⁰ Mitášová, Monika, *Americká kritická a projektivní teorie architektury*, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011, s. 27

metafyzikou“. Přesto je patrné, že i tyto směry často pociťují prázdnotu širšího vztahování, kterou se pokoušejí zaplnit vlastními prostředky instrumentálních operací. Obecně zde schází vztahovost, časová i prostorová, respektive je vyčerpána vztahovostí autonomní, obrácenou do sebe sama či do souvislostí abstraktních pojmů. Specifický druh vztahu se pak naplňuje v adaptabilitě, ve schopnosti permanentně reagovat alternativami na proměnlivé podmínky.

Přenesením tvorby teorie na půdu architektonické praxe je „Design intelligence“³¹, neboli „navrhující (se) inteligence“³², která vytváří teorii skrze formulování strategií řešení přímo v procesu navrhování. Její současná podoba však směřuje spíše k experimentálnímu navrhování, k přenesení smyslu architektury na projekční nástroje samotné. Design intelligence tak hrozí oddělenost od žité skutečnosti člověka, podobná obecnému rozdílu mezi inteligencí abstraktní a inteligencí sociální či emoční.

Přitom právě úzké propojení teoretických disciplín s praxí architektury, či dokonce přímé vtělení teorie do tvorby architektury, by mohlo být odpovědí na námitky vznášené proti odtrženosti teorie, která se uzavírá v budovách výzkumných institucí zabývaje se především sama sebou, stejně jako proti instrumentálnosti architektonického navrhování. Tato teorie skrze praxi by ale měla dokázat řešit nejen otázkou jak, která je předmětem zkoumání navrhující se inteligence, ale především proč, tedy i metafyzické otázky architektury.

Základní rámce pragmatického i metafyzického chápání architektury se v dějinách cyklicky střídají, i když způsoby jejich naplnění se liší. Vycházíme-li ale ze skutečnosti, že pragmatický přístup, byť často i bez teoretického pozadí, v praxi architektury již delší dobu - na rozdíl od metafyzického uvažování - převládá, je zřejmé, že jako odpověď na otázku existenciální krize architektury, úzce propojené s krizí společnosti, která se v tomto období spíše prohloubila, nemůže postačit. Pragmatické produktivní metody jakoby často zapomínaly, že důvodem existence architektury je

³¹ Mitášová, Monika, Americká kritická a projektivní teorie architektury, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011, s. 9

³² Mitášová, Monika, Americká kritická a projektivní teorie architektury, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011, s. 9

vytvoření prostředí pro člověka, nikoliv samoučelného konstruktu, ze sebe vycházejícího a k sobě se vracějícího.

Při hledání aktuálního poslání architektury se tak v současné době do popředí znovu dostává humanistický rozměr architektury, slovy Juhani Pallasmaa velká lidská úloha architektury „zprostředkovávat mezi světem a námi samými a poskytovat horizont porozumění naší existenciální situaci.“³³ Humanistický rozměr architektury je přesahem rozšiřujícím vlastnosti architektury do šířky a do hloubky, nad rámec základní funkcionality. Vyžaduje vlastnosti, které umožňují architekturu *prožívat*, nikoli pouze *užívat*. Týká se třetí části Vitruviovského triumvirátu *Firmitas, utilitas, venustas*. „Z pevnosti, účelnosti a půvabu se u Otto Wagnera stala *konstrukce, účel a poezie*. Napadá nás, že pojmy pevnosti a účelnosti se takřka nezměnily, zatímco pro půvab – onen pojem, který označuje estetickou a kulturní dimenzi architektury – se našly již stovky nových obsahů.“³⁴ Právě podoba oné třetí dimenze, přesahující konstrukci a účel, je nikoli náhodou předmětem permanentního tázání se při hledání role architektury v měnícím se světě.

Předpokládáme-li tedy, že právě absence humanistické role architektury může být jednou z příčin stojících v jádru řady problémů současné architektury a stavu vystavěného prostředí a že její význam bude v nadcházejícím období ekonomické krize a ekologického ohrožení a současné existenciální krize, selhání ideálů moderny, stejně jako celkové ztráty kontinuálního horizontu hodnot společnosti, ještě vzrůstat, vyvstává před námi úkol definovat aktuální témata problematiky architektonické tvorby související s chyběním tohoto rozměru a zároveň zabývat se otázkou zda a jakým způsobem stojí jeho absence v podstatě těchto problémů. Současně je zapotřebí definovat aktuálně pojem humanistického rozměru a možné způsoby jeho naplnění pro nejbližší období očekávané změny role architektury v souvislosti se změnami společenského paradigmatu, včetně navržení některých témat, kterými by se architektura měla zabývat, aby obnovila svoji společenskou úlohu.

³³ Pallasmaa, Juhani, Šest témat pro příští milénium, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 21

³⁴ Achleitner, Friedrich, Možnosti posuzování architektury, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 134 - 135

II.3 Role filozofie a teorie v rámci architektonické tvorby

Role filozofie při hledání poslání současné architektury

Řada problémů současné architektury souvisí nejen s otázkou *podoby smyslu* architektury, ale zároveň i se skutečností *absence smyslu*, stejně jako *absence tázání se po smyslu* ze strany všech zúčastněných tvůrců - architektů, investorů i uživatelů. Nepřítomnost smyslu ponechává architektuře jako disciplíně pouhou jednu část rozměru – *utilitas a firmitas*, obsahující instrumentalitu, racionalizaci a funkcionalizaci, tedy převahu formálních vlastností nad obsahovými. Absenci smyslu architektury pravděpodobně většinou předchází celková absence smyslu života společnosti a jednotlivce.

Zatímco v západní Evropě a Spojených státech je současná teorie a filosofie architektury již delší dobu široce diskutovanou otázkou, a to nejen ohledně různých názorových směrů, ale zejména z hlediska její role v procesu tvorby samotné architektury, u nás se většinová tvorba architektury vyvíjí víceméně na teorii a filosofii architektury zcela nezávisle po svých paralelních instrumentálně vytýčených cestách. Zároveň teorie architektury zůstává až na výjimky především v úloze historické vědy. Odkazuje se tak do bezpečné pozice objasňování minulého, tedy daného, bez rizika přihlášení se k přítomnosti, kterou je nutné teprve definovat, či k nejisté budoucnosti. Neboť jak říká Heidegger: „V historických vědách, právě tak jako ve vědách přírodních, jde o to, předložit něco trvalého a učinit dějiny předmětem. Dějiny se mohou stát předmětem pouze tehdy, jsou-li minulé. Ono setrvalé v minulém, totiž to, na co jsou v historickém objasňování převáděna jedinečná a rozmanitá fakta, je vždy to, co tu už jednou bylo, tedy něco, co lze srovnávat. V neustálém srovnávání všeho se vším se získává něco, co lze v dějinách pochopit a co je pak stanoveno a uchováno jako jejich rozvrh. Okrsek historického výzkumu sahá jen tak daleko, kam dosahuje historické objasňování. To, co je v dějinách jedinečné, vzácné a jednoduché, zkrátka to, co je v dějinách velké, není nikdy samozřejmé, a je tudíž nevysvětlitelné. Historický výzkum

toto velké v dějinách nepopírá, nýbrž vykládá jako výjimku. Při tomto vykládání je velké poměřováno obvyklým a průměrným.“³⁵

Pragmatické proudy teorie se staví k významu filosoficky orientované teorie architektury spíše skepticky. Mark Wigley například kritizuje „přebírání různých teorií, včetně filosofických, do architektury. Myšlení je podle něj produktem nejistoty a architektura je *jistým způsobem myšlení*. Proto je podle něj problém číst filosofická díla jako *‘ready-made theories’* – způsoby legitimizace architektonických děl, které jen berou sílu radikálním myšlenkám, jež mohou vznikat vlastními postupy, operacemi architektury -, tedy číst je zcela odtrženě od dění architektonických objektů a věcí – ignorovat vztah k nim i k dějinám vlastní disciplíny a jejím bytostným nejistotám a proměnám.“³⁶

Vedle toho naopak teorie vycházející z fenomenologie a hermeneutiky, důvěřující poučení o historických rolích architektury a zároveň hledající odpověď na současnou krizi nejen teorie, ale zejména architektury samotné, nacházejí v navrácení významu filosofie architektury a jejího promítnutí do procesu tvorby prostředí jedno z možných východisek nápravy. Předpokládají, že právě při hledání humanistické role architektury či obecněji smyslu architektury může přicházet architektům na pomoc filozofie. „Již nějakou dobu se v architektonické komunitě projevuje mimořádný zájem o teorii a zejména o filozofii,“ píše Karsten Harries. „Tento fakt vybízí k zamyšlení (...) Rozšířený zájem o filozofii, který se stal součástí postmoderního architektonického myšlení, naznačuje i to, že architektura si přestala být jista sama sebou.“³⁷ Význam schopnosti filosofického nazírání zdůrazňuje Dalibor Veselý. „Architektura asi nikdy zcela neodvrhla svou humanistickou roli, i když v moderní době v této roli většinou spíše jen improvizovala. Takový přístup však už nebude stačit v měnícím se světě, v němž stále více převládají instrumentálně zaměřená očekávání. Aby si architektura i do budoucna uchovala svou původní identitu a humanistickou roli, musí své zdůvodnění opřít o stejně srozumitelné argumenty jako instrumentální myšlení.

³⁵ Heidegger, Martin, *Věk obrazu světa*, OIKOMENH, Praha 2013, s. 17

³⁶ Mitášová, Monika, *Americká kritická a projektivní teorie architektury*, v: Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 201, s. 23

³⁷ Pallasmaa, Juhani, *Šest témat pro příští milénium*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 18

Zároveň do sebe musí začlenit instrumentální poznání a technické možnosti a podřídít je lidské praxi.“³⁸

Podobně Karsten Harries poukazuje na důsledky vyčlenění filosofie z platformy architektonické tvorby. „ Pokud tvrdím, že dnešní architektura čelí jistému filosofickému problému a že by součástí každého náležitě sestaveného programu architektonického vzdělávání měla být i filozofická reflexe, říkám tím cosi víc, než že architekti ztratili jasnou cestu i mapy, na které doposud spoléhali. Říkám tím, že ve zmíněné nejistotě se odráží hlubší nejistota ohledně toho, jak máme žít, kde je naše místo a jak nám mají architekti napomoci toto místo utvářet, ‚vzdělávat‘ a v tomto smyslu stavět.“³⁹

Teorie jako součást architektonické praxe

K naplnění humanistické role architektury může napomoci transdisciplinární propojení architektonické tvorby jak s filosofií, tak s teorií architektury. Neboť „Jedině to, co lze pochopit a vyjádřit jasnými myšlenkami a výroky, zasluhuje název ‚skutečnost‘.“⁴⁰

Možná by se také dalo říci, že právě tam, kde se teorie architektury stává přímou součástí tvorby stavebního díla, vyvstává jedna z hranic mezi *architekturou* a *prostým stavěním*. Pokud budeme tvorbu architektury z hlediska rozsahu chápat v celé komplexitě tvorby prostředí, je nezbytné zabývat se v jejím rámci nejen samotnými prostředky naplnění zadání, ale také zkoumáním smyslu a hlubších souvislostí tohoto zadání, nebo dokonce jeho definováním, stejně jako vyhodnocováním širšího ideového kontextu díla. Příklady současných praktikujících architektů jako Rem Koolhaas, Petr Eisenmann, Steven Holl, Bernard Tschumi, Ignasi Sola de Moráles či Dalibor Veselý ukazují, že aktivní ovládnutí architektonické teorie je důležitou součástí kvalit architekta.

Ve vědecké rovině jsou výsledky teoretického zkoumání přejímány v příští fázi převážně opět teorií, což je obvyklá praxe a cíl vědecké práce, která následně vede k

³⁸ Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 12

³⁹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 21 - 22

⁴⁰ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 375

další kvalitnější teorii, která ovšem opět bude výkladem již realizované či naopak abstraktní obecné architektury. Samotná kvalita architektury ale vzniká v procesu její tvorby, nikoli ve fázi následné interpretace, či abstraktní teorie, zásadní dopad by tedy teoretický výzkum měl tehdy, pokud by dokázal ovlivnit již samotný proces tvorby architektury, tedy v takovém případě, kdyby jeho výsledky byly přejímány praktikujícími architekty a aplikovány do praktické projekční tvorby, či pokud by dokonce byl její součástí jako například projektivní teorie. Takové propojení praxe a teorie by mohlo architektuře napomoci k vykročení z do sebe uzavřeného, v praxi úzce chápaného, prostoru její tvorby, být přesahováním za hranice oblasti pouhých forem a nástrojů. Součástí tohoto rozšíření by měla být i schopnost učinit teoretickou interpretaci vystavěného prostředí součástí života jeho uživatelů. Neboť nejprostším a současně možná nejdůležitějším cílem interpretace prostředí našeho života a jí iniciovaného přemýšlení je zvyšování všeobecné *citlivosti*.

Odpovědi na teoretické otázky architektury, zejména zkoumání smyslu při řešení konkrétních úloh, zakládají ideovou metastrukturu, která je jednou z hlavních opor struktury jak jednotlivých architektonických objektů, tak celku města. V dlouhodobém horizontu ji lze považovat za nejstabilnější část struktury. Je nejvlastnějším znakem přítomnosti lidského, bez ní se fyzická struktura stává schránou bez ducha.

II.4 Ideový obsah architektury

Význam ideového obsahu architektury

V okamžiku, kdy hledáme roli architektury ve společnosti, současně vznášíme požadavek na definici pojmu *architektura*, zejména na její vymezení vůči veškeré *stavební produkci*.

Podle Karstena Harriese „architektura odpovídá na lidskou potřebu vnímat společenský a přirozený svět jako smysluplný a nikoli svévolný řád. Úkolem architektury je vybudovat most mezi lidským a božským a zajistit scelující jádro pro jednotlivce i společenství. Architektonická díla jsou v první řadě znaky symbolických hranic, jež odkazují k božské mocnosti, o níž nejasně cítíme, že vládne přírodě i člověku.“⁴¹ Juhani Pallasmaa je přesvědčen o „trvalém lidském poslání architektury a její schopnosti zasadit nás do kontinua času a individuality místa.“⁴² Pro Kennetha Framptona je „architektonické dílo vždy stejně tak ontologickou přítomností (*prezencí*) a ztělesněním společenských hodnot v prostoru jako abstraktní a symbolickou *reprezentací*.“⁴³

V metafyzické rovině může být rozdíl mezi architekturou a stavební *produkcí* vnímán podobně jako rozlišení mezi pojmy *provoz* a *bytí*. Pojem „provoz“ se objevuje například u Heideggera v definici novověké vědy, kde „pouhým provozem“ je „prázdná činnost“ a protikladem „pouhého provozu“ je „bytnostná plnost“⁴⁴. „Provoz se stává pouhým provozem, když už se neudrzuje v otevřenosti tím, že by stále znovu spoluvykonával rozvrhování příslušného předmětného okrsku, nýbrž bere jeho rozvrh jako něco daného a už se v něm ani nesnaží utvrzovat, ale pachtí se za hromaděním a vykazováním výsledků.“⁴⁵

Zlom mezi *architektonickým dílem* a *pouhou stavbou* lze nacházet na hraně existence či neexistence ideového obsahu díla. Tím je u *architektury* především takový

⁴¹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 147

⁴² Pallasmaa, Juhani, Šest témat pro příští milénium, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 22

⁴³ Kenneth, Frampton, O kritické situaci architektury na přelomu století, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 34

⁴⁴ Martin. Heidegger, *Věk obrazu světa*, OIKOYMENH, Praha 2013, s. 38 -39

⁴⁵ Martin. Heidegger, *Věk obrazu světa*, OIKOYMENH, Praha 2013, s. 38 -39

obsah, který ztělesňuje artikulované ideje společnosti. Tam, kde schází ideový obsah, zaplňují jeho místo technické prostředky. Ty by se však nikdy neměly stát ničím více ani méně než nástroji. Nesmí zastoupit roli smyslu, stejně jako se nesmí stát tvůrcem ani být uvedeny do samopohybu bez vedení tvůrcem – a to jak v procesu návrhu tak i realizace.

Prostředkování ideové podstaty se děje převážně v rovině vědomého nikoli smyslového vnímání. Problém s definicí rozlišení může nastat tam, kde stavba je nositelem množství smyslových vjemů, které sice nereprezentují ideový obsah a často ani nejsou do stavby záměrně vloženy, přesto však jí činí plnohodnotnou součástí přirozeného světa, schopnou prostředkovat bytí a prožívání namísto pouhého provozu a užívání. Obsahuje tak v jistém smyslu další rozměr nad rámec utilitárnosti a může tak být proto rovněž chápána jako *architektura*, jako vystavěná část žitého prostoru, pro který podle Jana Patočky platí, že „ježto jím byly charakterizovány všechny vnější vjemy, možno říci, že prostor je určitá idea“, kdy se musí „projít ideovými daty, aby se došlo k individuálnímu“ a kde „jistota o prostoru je důležitá pro založení jistoty věcí.“⁴⁶

Rovněž je zapotřebí vzít v potaz i názor, že nositelem ideového obsahu mohou být i technické vlastnosti stavby, a sice tehdy, když jsou současně ztělesněním a reprezentací priority technických hodnot ve společnosti. Možnou schopnost světa techniky plnit vyšší poslání: „učinit sféru přirozenosti a smyslovosti něčím, co nám patří“⁴⁷ připouští i Karsten Harries při srovnávání s posláním umění. „Vtělení ducha ve smyslové sféře přináší i umění: i jeho cílem je polidštění smyslového, kde polidštěním se míní oduševnění. Tato koncepce nás nutí k otázce, zda věda a technika neumožňují mnohem účinnější ovládnutí přírody, a zda tedy nakonec nemusí umění nechat za sebou; zda výstavba ideálního města není v první řadě úkolem myslitelů, politiků a inženýrů.“⁴⁸

Etický rozměr či ideový základ architektury úzce souvisí s její společenskou rolí a tedy také s rozdílným charakterem veřejné či soukromé stavby. Je zřejmé, že nositelem společenského obsahu vždy v historii byly především stavby veřejné. Rozdíl mezi

⁴⁶ Patočka, Jan, Pojem evidence a jeho význam pro noetiku, v: Chvatík, Ivan, Jan Frei (ed.), *Fenomenologické spisy I*, OIKOYMENH, Praha 2008, s. 63

⁴⁷ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 376.

⁴⁸ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 376.

soukromým a veřejným stavěním se odehrává v blízkosti hledané hranice mezi *architektonickým dílem a pouhou stavbou*. „Architektonická díla musíme chápat jako veřejné a zřetelné tvary ‚figury‘, na pozadí relativně soukromých staveb.“⁴⁹

Jakkoli diskuse o rozlišování mezi *architektonickým dílem a pouhou stavbou*, založená zejména na existenci hlubšího myšlenkového základu díla, je předmětem spíše teorie architektury, podstata problému je dnes ve skutečnosti přítomná právě v procesu vzniku architektury. Například souvislost rozdílu mezi veřejnou či soukromou stavbou a otázka potřeby reprezentace ideového obsahu společnosti skrze architekturu, je aktuálním tématem již v úrovni plánování města, kde hranice rozlomení významů nastává v konkrétním místě již v okamžiku rozhodnutí města například o vystavění veřejné kulturní stavby namísto zprivatizování pro soukromé účely. Stejně tak u stavění, které je bezprostřední součástí historické substance, dochází již v počátku tvorby prostřednictvím institucí památkové ochrany k vymezení zásadních mantinelů a forem pro budoucí nové dílo.

Role ideového obsahu v ochraně a rozvíjení kulturního dědictví architektury

Význam existence ideového obsahu architektonického díla je zásadní otázkou související s definicí památkové hodnoty historických staveb, stejně jako s hodnocením kontextuality nového architektonického díla vstupujícího do historického prostředí. V současné době se na scéně památkové péče otevřela po dlouhé době širší diskuse o principech ochrany kulturního dědictví, zejména s ohledem právě na ideový obsah ochraňovaného a od něj se odvíjející formy jeho spravování. Jistě není náhodou, že se tak děje právě v situaci, kdy jak společnost, tak architektura, ztracené uprostřed diktátu formální instrumentality, naléhavě hledají ideový základ a smysl svého bytí. V této souvislosti se ukazuje, že předmětem ochrany nemůže být pouze autonomní materie měřená výhradně hodnotou stáří a zároveň důležitost zohlednění obsahového kontextu a širších prostorových i kulturních souvislostí. Pro pochopení a udržení komplexity kulturního dědictví je nutné zabývat se při interpretaci minulého hledáním principu, nikoli jen původem samotným ve smyslu stáří a vnímat spojení událostí

⁴⁹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 384

kontinuitou tohoto principu, nejen prostřednictvím pouhé časové změny. Je také zapotřebí zohlednit skutečnost, že památka nikdy není pouhým objektem, je vždy součástí situovanosti. Tato situovanost, která je vytvářena součtem fyzického prostředí a jeho ideového obsahu je základním předpokladem plnohodnotné existence člověka.

Konzervační přístup, který se úzce zaměřuje na materii detailu, jakkoli je často nezbytným primárním nástrojem ochrany, nemůže sám o sobě postačit. Součástí obnovy památek musí být také zajištění jejich životaschopnosti, které nedílně souvisí jak s jejich vnitřním obsahem, tak s nejširším kontextem místa, reprezentovaným kulturními souvislostmi i širším urbanismem. Právě plnohodnotné a aktivní zakotvení památky v současném urbanismu, kultuře a životě sídla může být nejsilnějším článkem její ochrany.

Podobně je nutné se zabývat východisky hodnocení novodobých architektonických zásahů do historické struktury. Jak institucionalizované vymáhání, tak – často dobře míněná – snaha architektů o vytvoření kontextu mezi novým a starým na základě formálního použití historizujícího tvarosloví, doposavad většinou vedly naopak k disonanci, způsobené právě nesouladem s pravdou vnitřního obsahu. V konečném důsledku je taková stavba právě *pouhou stavbou*, která reprezentuje vnější formalitu a vnitřní nepravdu a nikoliv *architektonickým dílem*. Tomuto nebezpečí se nevyhnulo ani modernistické plánování, například v situacích, kde se nová zástavba uvnitř původních struktur sídla, často jako důsledek plošné destrukce přírodními či člověkem vyvolanými katastrofami, upřímně pokoušela uvést moderní stavby do původního kontextu. „Snaha uctít *genia loci* stále znovu vedla historický cit do nešťastného spojení s moderním stylem plánování, a výsledkem byly stavby, které sice přebírají určité stránky domorodého stavění, například celkový tvar domu a zvláště pak tradovaný tvar střechy, ale nedokážou zachovat život tradičního obydlí. (...) Snahy zachovat alespoň zčásti účinek a sílu někdejšího urbánního kontextu velmi často skončily u mechanických anebo teatrálních gest, které jen odhalují vlastní prázdnotu.“⁵⁰

Pro dnešní architekturu je tedy nezbytné hledat takové cesty, které zajistí uchování kulturního dědictví, kdy nemovitá součást je nedílně spjata s movitou, a

⁵⁰ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 281 - 282

zároveň umožní prostřednictvím soudobé architektury ztělesňovat jak ideový obsah dnešní společnosti, tak kontextuálně navazovat na obsah původní při zachování pravdivosti. Zavazujeme-li se deklaračně k ochraně kulturního dědictví, musíme si uvědomit, že součástí tohoto závazku není jen zakonzervování hodnot minulých, ale i jejich aktivní ochrana a kultivace, stejně jako vytvoření hodnot nových, které budou kulturním dědictvím současné generace pro budoucí. Jak říká Karsten Harries: „ (...) nepopírám, že re-prezentace našeho společného dědictví tvoří nutnou podmínku opravdového přebývání: to získává na významu jakožto tvůrčí zopakování tohoto dědictví. Pokud ale toto opakování nemá být slepé, nýbrž opravdu tvůrčí, nesmí dopustit, aby odkaz minulosti zastřel příslib budoucnosti.“⁵¹

⁵¹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 384

II. 5 Architektura je ustavována v žitých situacích⁵²

Žijeme ve společnosti, pro kterou se často instrumentalita stává cílem. Kam oko pohlédne – pustina holé utility. Náš život je z velké části pouhým *provozem*, automatizovaným pohybem opřeným o mechanickou jistotu každodenní funkcionality, v němž samotné procesy nahrazují existenci smyslu. Provoz je odpovědí bez otázky. V provozu nabývá vrchu kvantita-kupení nad kvalitou-prohlubováním.

Uprostřed provozu nevidíme na vertikále mezi minulostí a budoucností podstatu kořenů ani cíle. V horizontále přítomnosti se pohybujeme mechanickým posunem mezi dílčími situacemi, mezi nimiž nenalézáme a nehledáme vztahy a kde množství dat (která však nejsou skutečnými informacemi), obsažených v jednotlivých fragmentech, vytváří dojem jejich soběstačnosti a všeobsáhlosti.

Právě architektura je disciplína vysoce náchylná k zaměňování instrumentality za smysl, cíl i obsah. Základní nástroje tvorby architektury, stejně jako její běžná východiska i cíle, jsou technického, funkcionálního či ekonomického charakteru. Jejich složitost zároveň vytváří zdání, že tvoří vyčerpávající komplex, se kterým si lze vystačit, že pouhé splnění jejich parametrů je plnohodnotnou tvorbou architektury. Jejich povaha vybízí k využití abstraktních a automatizovaných procesů navrhování, které se samy mohou stát cílem, a zároveň podporuje dojem legitimacy autonomie jednotlivých objektů. Tomuto stavu napomáhá také skutečnost, že všechna tato data operují v tvrdých změřitelných pojmech, snadno hodnotitelných a také převzatelných bez nutnosti hlubšího promýšlení a především bez nároku na individuální tvůrčí potenciál. Humanistické, existenciální a metafyzické otázky oproti tomu ze své podstaty operují v pojmech měkkých, a současně vytvářejí prostor pro individuální tvůrčí vklad a s ním také nárok na něj.

Současná architektura je autoreferenční, běžná stavební produkce je v podstatě bezreferenční. Autoreference většinou odkazuje k procesu vzniku objektu, funkcionaltě či technologii, případné reference pak směřují spíše ke stylovosti a jsou často formální.

⁵² Upravená verze textu publikovaného v: Melková, Pavla, Cikán, Miroslav, *Stůl u okna, na stole kniha, A Table at the Window, a Book Upon the Table*, Arbor vitae, 2014

Pokud si uvědomíme, že skutečným cílem tvorby architektury není architektonický objekt, ale vytvoření místa pro život člověka, je zřejmé, že instrumentální přístup, funkcionální a technické cíle ani automatizované a abstraktní principy nemohou k jeho naplnění postačit. Lidské bytí se uskutečňuje v jednotlivých situacích. Konečným cílem architektury jsou tedy tyto situace lidského života a teprve v nich je architektura plně ustavována. Základní povaha elementárních žitých událostí lidského života, na rozdíl od nástrojů, procesů či technologických a funkcionálních východisek a cílů tvorby architektury, zůstává v podstatě neměnná. Architektura vždy vytváří základní fyzický rámec pro události a kvalita rámce může významně ovlivňovat kvalitu událostí. V závislosti na míře aktivity tohoto ovlivňování může situace determinovat, iniciovat, vytvářet pro ně oporu, umožňovat je anebo být pouze víceméně pasivně účastná. Žité situace se ale nikdy neodehrávají zcela nezávisle na prostředí. A tam, kde je situační role architektury mdlá, je často mdlá i role člověka.

Architektura jako událost může obsahovat zároveň etický i existenciální rozměr. Primárně se žité situace odehrávají skrze individuální vnímání, ve smyslové, emoční, poznávací či imaginativní rovině. Význam časoprostorových událostí však nespočívá pouze v subjektivním empirickém rozměru, současně může nést ideové vrstvy jak společenských souvislostí, tak metafyzického přesahu, a to zejména s ohledem na univerzální, elementární povahu základních struktur těchto situací, platnou napříč časem i rozdílnými ideovými východisky. Právě architektura, která skrze vlastnost relativní stálosti a pevnosti vstupuje do jednotlivých situací opakovaně a v podstatě neměnně, by měla vládnout schopností vložit ideovou rovinu do individuální empirické zkušenosti a propojit subjektivní nejen se širším společenským kontextem, ale i s metafyzickými otázkami bytí. V opakování významových situací se upevňuje hodnota neseného významu a skrze ni časoprostorové zakotvení jednotlivých lidských existencí. Lineárnost a kontinuita těchto odkazů je ovšem zároveň omezena fragmentarností současného světa.

Poukázání na cíl architektury v žitých okamžicích nepřesouvá hlavní roli v tvorbě architektury na zkušenostní subjekt – uživatele architektury. Pouze připomíná časoprostorovost – vlastnost, která skrze žité okamžiky může vyvádět architekturu z její autoreferenčnosti, kdy přichází ke slovu míra schopnosti architektury

reprezentovat existenciální i ideový obsah skutečnosti a její širší kontext. Architektura jako událost vzniká synergií vlastností architektury, vložených do ní tvůrcem, a potenciálu vnímajícího – uživatele architektury.

Při tvorbě architektury bychom tedy měli mít v každém bodě procesu na paměti, že nevytváříme primárně a pouze autoreferenční architektonické objekty, ale místa pro situace lidského života. Tato místa mohou zásadně ovlivnit kvalitu bytí člověka, a to nejen v jeho utilitární podobě, ale také – a především – v rovině humanistické: poznávací, smyslové, imaginativní či emoční.

Architektura nás může vést, povznášet, znejišťovat, reprezentovat, ovládat, upomínat, obelhávat, mírnit, rozněcovat, otupovat, vzdělávat, znervózňovat, dotýkat, rozčilovat, dráždit, narovnávat, ohromovat, udivovat, znásilňovat, povzbuzovat, doprovázet, hypnotizovat, přivolávat, držet, nudit, provokovat, směřovat, ukolébávat, napínat, osvítit, zneužívat, rozechvívat, mrzačit, utvrzovat, destabilizovat, lámat, ochuzovat, kazit, probouzet, charakterizovat, dusit, rozpolcovat, formovat, krotit, zabíjet, obtěžovat, zaujmout, mámit, vyčerpávat, posilovat, zakotvovat, lekat, nadchnout, pobláznit, žalovat, zatvrzovat, degradovat, navracet, rozplakat, obměkčovat, rozkolísat, jímat, přehlížet, hýčkat, zpustošit, oslovovat, ignorovat, zcelovat, rušit, posilovat, křísit, naladit, vyplašit, klamat, zastrašovat, demoralizovat, napomínat, hlídat, devalvovat, šidit, ujišťovat, indisponovat, ohnout, dojímat, obměkčovat, rovnat, zasáhnout, svírat, zabavit, rozradostnit, ničit, laskat, povolávat, obejmout, předvolat, smiřovat, upevňovat, zbystřovat, tišit, okouzlovat, podněcovat, naplňovat, rozlítostňovat, tlumit, prohlubovat, lákat, mást, umlčet, přemlouvat, upomínat, negovat, potvrzovat, rozhýbat, drtit, ohrožovat, znetečňovat, unavovat, obviňovat, uzpůsobovat, utišovat, zneklidňovat, inspirovat... A to není málo.

II.6 Hledání způsobů naplnění humanistické role architektury

Pokud chceme prakticky naplňovat humanistický rozměr současné architektury, musíme definovat jeho charakter, dílčí polohy a především konkrétní vlastnosti architektury, skrze které je uskutečňován. Zjednodušeně řečeno spočívá tento rozměr především ve vlastnostech rozšiřujících roli architektury o poslání nad rámec její instrumentální a technické funkce. Může být naplňován například v reprezentační a symbolické roli, v poetice, v komunikativní schopnosti či roli společenské a kulturní. Lze ho definovat na příkladech konkrétních rysů či projevů jednotlivých architektonických děl či prostředí, kdy obecný charakter dílčích typů humanistické role zůstává v průběhu historie architektury podobný, mění se ale jejich forma, obsah a především pozice v celkové hierarchii významů architektury, tak jak je vnímá společnost v různých obdobích svého vývoje.

Tuto zkušenost je pravděpodobně zapotřebí hledat zejména v pozorování a interpretaci konkrétního žitého prostoru, který je ustavován v situacích, nikoliv ve výkladu samotných architektonických děl. Jak říká Ignasi de Solà-Morales: „Místa jsou fyzická, ale mohou být i mentální.“⁵³

Architektura vždy byla, a i přes dramatické proměny výchozích tvůrčích přístupů stále je, spoluaktérem elementárních situací lidského života, které zůstávají v podstatě neměnné. Jenom skrze odhalování těchto základních situací v každodennosti současného světa a způsobů jejich ovlivňování skrze vystavěné prostředí, máme šanci porozumět možnostem participace architektury na kvalitě života jednotlivce i společnosti a nalézat konkrétní architektonické prostředky jejich naplnění.

Humanistický rozměr architektury spočívá ve schopnosti participovat aktivně na přirozeném světě lidského života v celé jeho komplexitě a tento svět reprezentovat. Tato participace se se projevuje na přirozenosti každodenních situací lidské praxe skrze vytváření situací, jejichž plnohodnotnou součástí je zároveň i člověk, který situaci rozumí. Zároveň se architektura podílí na historickém vytváření paradigmatu. Spoluvytváří řád skutečnosti a je zároveň reprezentací, ztělesněním a zpřítomněním

⁵³ Solà-Morales, Ignasi de, *Diference. Topografie současné architektury*, Česká komora architektů, Praha 1999, s. 12

tohoto řádu. Napomáhá spolu tvořit základnu „ na níž se architektura, umění a praktický život mohou setkávat způsobem, jenž konstituuje jednotný celek naplněný významem“⁵⁴.

Pokud cíl definování významu humanistického rozměru architektury a jeho projevů a vlastností spočívá v ovlivnění jeho propsání do reálného vystavěného prostředí, tedy de facto naplnění humanistické role architektury, je nutné zabývat se také formami a nástroji tohoto naplňování.

Samotné nástroje naplňování humanistické role architektury je primárně zapotřebí hledat v procesu architektonické tvorby, dále pak ve formách architektury samotné, zároveň se ale pohybují v širších rovinách podpůrných či determinačních, které ovlivňuje zásadním způsobem kvalitu humanistického rozměru architektury či samotnou možnost jeho vzniku.

V rovině procesu architektonické tvorby je jedním z nástrojů ve fázi tvorby například propojení architektonické praxe s teorií, přítomnost kritického myšlení či zapojení filosofické roviny.

Z hlediska nástroje formy architektury je v první řadě vždy stěžejní již záměr - volba typu a účelu stavby, která sama o sobě významně predikuje míru její humanistické role. Architektura veřejných staveb, veřejná prostranství, sociální výstavba, formování veřejné krajiny, resp. exteriéru města – mají humanistický záměr vtělený již do své vlastní podstaty a současně jsou účinnými platformami k maximálnímu naplnění této příležitosti formami architektury. V podstatě i profesní rozhodnutí architekta věnovat se těmto typům staveb je posilujícím aktem uplatnění humanistické role. Kenneth Frampton spatřuje v těchto oblastech skuliny mimo hlavní proudy většinové výstavby určované zejména logikou kapitálu, a úkol architekta ve schopnosti tyto skuliny nacházet a operovat v nich. Pohybování se v těchto skulinách vnímá jako občanský postoj architekta, který oproti hlavním proudům přináší řadu obtíží a nevýhod, zejména ekonomických. Tam, kde již samotná filosofie záměru stavby vychází z jiných, než humanistických principů, je potom manévrovací prostor samotných forem architektury značně zúžený. V takových situacích je otázkou, do jaké

⁵⁴ Veselý, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*. Academia. Praha 2008, s. 248

míry se uplatnění humanistických principů v rámci forem může odehrávat v souladu s ideovým obsahem, či pouze doplňkově, anebo dokonce jaksí skrytě, podsunutě, až jemu navzdory.

Mezi podpůrné a determinační platformy patří roviny, které jakýmkoliv způsobem mohou ovlivnit vznik, tvorbu, realizaci, ale i způsob užívání architektury, resp. vystavěného prostředí. Tyto nástroje se mohou nacházet v úrovni vzdělávání, teoretických věd, politiky, veřejné sféry, ekonomických subjektů apod.

Mezi tyto platformy patří například také realizace hodnotových strategií společnosti, jejíž součástí je ochrana a rozvíjení kulturního dědictví, zvyšování kvality veřejného prostoru města, podpora kulturní a sociální vrstvy města apod.

Stěžejní je rovina vzdělávání, a to již od úrovně základní školy, která zakládá předpoklady pro schopnost prostředí plnohodnotně vnímat a číst a tedy i následně interpretovat a vytvářet.

Zásadní oblastí je komunikování a interpretování architektury s veřejností a všemi sférami společnosti, které ovlivňují její kvalitu. Porozumění smyslu architektury co nejširším spektrem společnosti, schopnost vnímat a číst prostředí okolo nás, nalezení významu kvality architektury pro kvalitu života ve městě – to vše jsou základní předpoklady, které mohou napomoci vzniku architektury s humanistickým rozměrem. Jednou z rovin této výzkumné práce je zkoumání a ověřování možností interpretace architektury a vystavěného prostředí obecně, formou esejů. Ukazuje se, že esejistická forma může být vhodnou formou komunikace, která dokáže přiblížit teoretické otázky architektury širšímu spektru čtenářů a to pro svojí určitou živost, srozumitelnost jazyka, pro zapojení roviny úvah a v neposlední řadě i pro přiznanou subjektivitu pohledu, která současně činí interpretaci aktuálnější, reálnější a důvěryhodnější.

Klíčovým nástrojem v naplňování humanistického rozměru architektury je role profese architekta v procesu a to jak v rámci samotné architektonické tvorby, tak i širších podpůrných platforem.

II.7 Role profese architekta v současné tvorbě města⁵⁵

„Ale nechci dělat proroctví o budoucích cestách románu, o nichž nic nevím; chci jen říci: jestliže román má opravdu zaniknout, nebude to proto, že by byl u konce svých sil, ale proto, že se ocitl ve světě, který již není jeho.“⁵⁶

Postavení profese architekta v současné společnosti

Architektura dnes obtížně hledá svojí roli v současné společnosti a s ní také úzce související roli profese architekta. Společnost zároveň čelí řadě otázek a problémů, na jejichž zodpovězení či řešení by se architektura mohla podílet, neboť dokáže vládnout odpovídajícími prostředky. Přesto se většina zásahů určujících podobu našich měst a krajiny v současné době odehrává mimo platformu architektury respektive architektonické tvorby, architektonického myšlení a od nich odvozeného rozhodování. Současně i tam, kde je architektonické myšlení přítomno, často nedochází k naplňování skutečného poslání architektury v intencích její plnohodnotné společenské role. Vznikající stavby jsou pak převážně autonomní a autoreferenční nebo bezreferenční objekty, které neparticipují na potřebách celku a nemají ambice vztahovat se ke společenským souvislostem, či se dokonce aktivně podílet na řešení problémů a otázek společnosti.

Rozvoj a proměna současných měst z velké části vzniká jako vedlejší výsledek záměrů sledujících v první řadě jiný cíl, než kvalita městského prostoru. Z velké části je určován kritériem privátního ekonomického zisku, ať již primárně a viditelně, či druhotně z pozadí. Stejně tak bývá motivován pouze plněním prvotních utilitárních potřeb, které jsou většinou viděny z perspektivy krátkodobého horizontu a bez vědomí širších a dlouhodobějších souvislostí. Často je zásadně determinován či přímo definován zájmy technické a dopravní infrastruktury, nejdominantněji patrně automobilové dopravy. Někdy je výsledkem takových politických rozhodnutí, která jsou činěna bez odpovídajících odborných podkladů a současně ovlivňována partikulárními

⁵⁵ Upravená verze textu v: Melková, Pavla, *Role architekta v současné společnosti*, Zlatý řez, 2016, č. 38

⁵⁶ Kundera, Milan, *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*, Atlantis, Brno 2005, s. 27

a se samotnou kvalitou města nesouvisejícími zájmy. Stejně tak se stává důsledkem výhradního uplatnění regulačních technických legislativních předpisů jako hlavního a jediného východiska a v podstatě i cíle. Celostní kvalita v některých případech nechtěně mizí dokonce i za etickými zájmy, jako je například památková ochrana či přírodní ochrana, pokud jsou uplatňovány úzkozrace, bez hodnocení jejich podílu na kvalitě celku.

Z hlediska procesu pak je současná urbanistická a architektonická podoba města často pouhým výsledkem instrumentálních a mechanických procesů, nikoliv koncepční společenské a architektonické úvahy.

Ve stejné době profese architekta zároveň obtížně hledá příležitosti k uplatnění. Paradoxem je tak na jedné straně deficit propsání architektonického uvažování do reálné podoby prostředí, na straně druhé přebytek kapacity a potenciálu profese architekta, které se neotevívá dostatek reálných možností k jeho ovlivnění. Architektonické školy produkují každoročně obrovské množství absolventů, na kvalitě prostředí okolo nás se ale tato skutečnost nijak nepropisuje. V praxi operuje množství velmi kvalitních architektů s ambicí a schopností pozitivně ovlivnit stav vystavěného prostředí, kteří k tomu ale nedostávají šanci.

Nedostatečné využívání možností role architektury a profese architekta pravděpodobně tkví primárně v nedostatečné poptávce společnosti po architektonické kvalitě, současně se na něm ale možná podílí také míra schopnosti profese tuto roli plnohodnotně naplňovat. Tato situace zčásti pramení z hlubších příčin stavu společnosti, které se nachází mimo dosah nástrojů architektury a to i takových, které přesahují do jejích širších platforem.

Mohli bychom na tuto problematiku odpovědět elementární otázkou, zda architektura, tak jak byla chápána v průběhu historie podnes, má ještě v dnešní společnosti vůbec místo, a společně s Milanem Kunderou připustit podobnost jejího osudu s osudem románu, tak jak je chápán v úvodním citátu. Tato dimenze úvahy ale přesahuje možnosti a smysl tohoto textu, pro který zkusme připustit možnost a naději, že tomu tak není. Stejně tak není cílem textu věnovat se příčinám tkvícím v samotném stavu společnosti, jakkoli pravděpodobně leží v jádru problému. Otázkou kterou bychom se zde chtěli zabývat, je především to, co můžeme, respektive musíme, jako

architekti udělat pro změnu současného stavu v rámci dostupných operačních polí profese.

Podstatným východiskem je definování možné širší role architektury, a s ní i role architekta, která souvisí také s vnímáním širše samotného pojmu architektura. Pokud jako operační pole realizace architektury vnímáme veškeré vystavěné prostředí a jako pole tvorby architektury potom veškerou činnost vytvářející či ovlivňující jeho kvalitu, otevírá se před námi rozsáhlý prostor formativních příležitostí. Hovoříme-li současně o roli architektury ve společnosti, máme potom na mysli širší rozsah aktivního vlivu architektury na život společnosti, přesahující pouhé splnění její utilitární funkce.

Při hledání role architekta v současné společnosti je také nezbytné zabývat se touto otázkou s vědomím historického kontextu. Profese architekta je profesí starou a tradiční a její role se v průběhu celé historie vždy odvozovala od paradigmatu doby a aktuální společenské a politické situace. I když dobové kulisy se mění, principy vztahu profese ke společnosti, a od nich se odvíjející její role a charakter, zůstávají podobné a mohou nám napomoci porozumět naší dnešní situaci. Jakkoliv se domníváme, že postavení profese v současné době je mimořádně obtížné, při pohledu do historie vidíme, že ačkoliv konečným cílem architekta vždy bylo vytvořit kvalitní architekturu, i když kritéria hodnocení kvality se v různých obdobích zásadně lišila, cesty k tomuto cíli vždy vedly přes množství překážek vymezujícího společenského rámce, stejně jako přes okliky různých vedlejších angažmá profese.

Téma role architektury se v současné době koncentrované na okamžité viditelné výsledky, může jevit jako příliš akademické, obecné či vzdálené konkrétním cílům. Ve skutečnosti je to však téma klíčové, neboť leží v podstatě všech dalších užších témat architektury a předchází otázkám jejích forem, kterými se nicméně stále zabýváme nepoměrně více. Tato otázka se vynořuje v pozadí řešení většiny aktuálních architektonických úloh, přesto se jejímu otevřenému pojmenování a pokusu o zodpovězení většinou vyhýbáme. Soustředujeme se na dílčí a konkrétní architektonické úlohy, které jsou sice skrze svoji určitost blíže reálným výsledkům, zároveň ale při jejich řešení často pociťujeme nedostatek vědomí o jejich směřování ke smyslu v širším společenském kontextu. Stejně také postrádáme odpovídající rámec, který by zajišťoval nejen možnost provést tyto úlohy kvalitně, ale někdy dokonce i

předpoklad, aby výsledná architektonická forma mohla vzniknout a zároveň také šanci propsání jejího zásadnějšího vlivu na celkový stav vystavěného prostředí.

V rámci kladení otázky jakou roli může dnes architektura a tedy profese architekta plnit při řešení problémů současné společnosti a jakými nástroji a formami, musíme tuto roli zkoumat ve dvou či třech hlavních rovinách. V rámci forem fyzické architektury, dále v rámci teoretických architektonických oborů a nakonec v rámci širších platforem, které nejsou přímou součástí architektonické disciplíny, ale jsou pro ni determinační či jí různými způsoby ovlivňují.

Naplnění úlohy architektury a s ní i profese architekta je samozřejmě nutné hledat především v rámci fyzických forem architektury, které jsou úběžným bodem všech ostatních podpůrných činností. Zrealizované fyzické formy architektury jsou ale vždy determinovány rámcem podmínek, odvíjejících se od těch nejbližších bezprostředních až po vzdálené, u nichž souvislost není v prvním plánu patrná. Spolu s prohlubující se komplikovaností společnosti počet těchto vazeb stále narůstá a zároveň se prodlužují do globálních souvislostí. Tyto podmínky zásadně předurčují nejen výchozí pozici pro kvalitu architektonických fyzických forem, ale často jsou i klíčovým momentem otázky, zda kvalitní architektura vůbec vznikne či nevznikne. Některé z nich mohou sehrát přímou formativní roli, některé zůstanou v rovině širších předpokladů - podpůrných i determinačních.

Následující text se nesoustřeďuje na stěžejní rovinu naplňování role profese samotnými formami fyzické architektury, neboť objem tohoto tématu přesahuje jeho možnosti. Zabývá se převážně přesahujícími rovinami, zejména širšími operačními platformami tvorby architektury, které lze v současné době vnímat jako méně probádané a především spoře obsazené území.

Naplňování role profese architekta

Východiskem pro hledání nástrojů nápravy musí být pojmenování jednotlivých bolavých míst současného stavu, jakkoliv zejména pro autoreflexi profese pojmenování nepříjemné.

Do reálné podoby měst, jejich výstavby a rozvoje či způsobu užívání, se architektonické uvažování v současné době popisuje minimálně. Ca 90% zrealizovaných staveb vzniká bez účasti architekta. Stejně tak urbanismus města z velké části vyrůstá na základě jiných vstupů a hodnot, než na základě odborného urbanistického plánování, jakkoliv města většinou disponují množstvím kvalitních územně plánovacích dokumentů a nástrojů, které však buď nejsou v dané situaci použity, či jsou různě účelově marginalizovány nebo obcházeny.

Většinová společnost kvalitní architekturu v podstatě nevyžaduje. Nevnímá rozdíl mezi architekturou a stavební produkcí, který spočívá mimo jiné ve schopnosti architektury vytvářet obytné prostředí obsahující přesahy nad rámec pouhé utility stavební produkce. Jsou jimi například humanistické vlastnosti jako komunikační schopnost architektury, ztělesnění a artikulace společenského a kulturního kontextu, etická funkce, reprezentační a symbolická role nebo obytná či estetická kvalita. Vnímání kvality architektury se vždy odvíjí od hodnotového systému společnosti – pokud vůbec k nějakému vnímání hodnot dochází a architektura není mechanicky konzumována jako pouhá utilita. Společnost, která uznává především utilitární a materiální spotřební hodnoty, negeneruje poptávku po přesazích architektury. Je samozřejmě možné tyto vlastnosti do architektury vkládat jaksi guerillově i tam, kde klient – společnost vyžaduje především utilitu, a doufat, že k jejich odhalení a zhodnocení dojde až následně v průběhu užívání, tato nepřímá cesta ovšem stěží ovlivní základ samotného vztahu společnosti a architektury. Příčiny tohoto stavu lze pravděpodobně hledat na jedné straně ve stavu společnosti jako takové, na straně druhé svůj díl nese i samotná disciplína architektury, která není často schopná navázat komunikaci a důvěru se svými uživateli a to i tam, kde její cíle jsou ve skutečnosti šlechetné. Možný prostor této komunikace a důvěry lze umístit právě do oblasti přesahů architektury. „Člověk cítí práci druhého v přesahu – v auře vzájemné pospolitosti a Víry.“⁵⁷

Profese architekta v principu často hájí vyšší zájmy, které se v současné době odlišují od prioritních cílů části společnosti. Ta obecně preferuje utilitu, krátkodobost, autonomnost a úzkozrakost pohledu bez vidění širších souvislostí, atd. Zároveň zájmem

⁵⁷ Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice, 1999, s. 29

politiků, developerů či určitého postoje společnosti není vždy objektivní kvalita města a krajiny. Jakkoliv úkolem profese je sloužit potřebám lidí a společnosti, nemůže se s těmito dimenzemi priorit ztotožnit, neboť by tak v principu popřela vlastní poslání, kterým je kvalita vystavěného prostředí.

S tím souvisí i skutečnost, že disciplína architektury operuje na poli intelektuálního know how, které společnost obecně není ochotná (a to ani finančně) docenit. Za hmotné komodity je společnost ochotná platit, intelektuální know how, které je často základní podmínkou pro existenci a kvalitu právě těchto hmotných komodit, však považuje za nepodstatnou a zbytečnou. Soukromí i veřejní klienti nemají problém zaplatit vysoké částky stavebním firmám za realizaci, poměrnou částku za projekt a následný autorský dozor stavby, nepřesahující zpravidla deset procent z realizačních nákladů, se však snaží obejít a ušetřit, ačkoliv právě v této fázi vzniká základní kostra kvality samotné realizace.

Technický pokrok, automatizace projektování i stavění, ohrožují potřebnost a význam profese architekta i roli samotné architektury v instrumentální rovině, jakkoli její smysl v obsahové humanistické rovině zůstává v základu stále stejný. Profese navíc není příliš ochotná se v procesní rovině adaptovat na objektivně měnící se podmínky a lpí na tradičních postupech i tam, kde je možné současnými nástroji dosahovat efektivněji „tradičních“ cílů architektury.

Vnitřním paradoxem profese je skutečnost, že jejím cílem je kromě utilitárního základu především dosažení přesahů – krásy, ideového obsahu, etického rozměru, reprezentace atd., zároveň ale pracuje ryze inženýrskými nástroji, navíc ve společnosti inženýrského myšlení.

Komunikaci se společností směrem k získání důvěry a pochopení významu profese pro kvalitu vystavěného prostředí a tím i kvalitu života v něm významně ztěžuje skutečnost, že není architekt jako architekt. Na jedné straně je žádoucí definovat co nejčitelnější a nejkoherentnější charakter profese jako celku, na druhou stranu je tento okamžitě zpochybněn nekvalitními praktickými výsledky práce architektů – nearchitektů. Profesi lze definovat jako cíl, jako zodpovědnost, jako ideál. Zůstává ale otázka, kam potom zařadit ty, kteří mají titul a práci vykonávají, nikoliv však v intencích této zodpovědnosti.

Širší operační platformy profese architekta nad rámec samotného navrhování a stavění architektury

Jako architekti můžeme operovat uvnitř daných společenských rámců, nebo se můžeme pokoušet tyto rámce ovlivnit. Zároveň tam, kde je toto ovlivnění za hranicí našich možností, můžeme hledat skuliny v rámci, tedy prostory, které jsou mimo dosah neovlivnitelného systému, neboť jsou vně jeho zájmu či existují zcela mimo něj.

Pokud v současné době pociťujeme zásadní deficity nikoliv pouze ve schopnosti architektury naplňovat svoji roli, ale především v existenci a kvalitě rámců, které jsou předpokladem, aby jí plnit mohla, a především aby mohla vůbec vzniknout, a to jako architektura, nikoliv jako pouhá stavební produkce, musíme si klást otázku, zda profesi architekta nezbyvá, než angažovat se aktivně i na poli těchto rozšířených společenských rámců. Některé z nich lze stále vnímat jako přímou součást profesní sféry; k nim patří vzdělávání, teorie, výzkum, či prezentační a formativní teoretické platformy. Vzhledem k výše uvedenému současnému postavení architektury ve společnosti však za aktuální lze považovat zejména otázku dalších širších rovin, k nimž patří například platformy politické, ekonomické, legislativní, sociální či kulturní, jejichž souvislost s profesí je nepřímá a povinnost angažování se v jejich rámci je oprávněně předmětem profesní diskuse. Příčinou polemiky může být také skutečnost, že v řadě případů tyto činnosti architekt vlastně vykonává za někoho jiného, supluje neprofesionálnost či lhostejnost jiných oborů a společenských rovin v činnostech, které jsou plně jejich povinností a zodpovědností. Výhoda profese, která spočívá v potenciálu všestranných znalostí a schopností, odvozených od postavení architekta v procesu, kdy snad žádná jiná odbornost nevyžaduje takovou míru komplexního pohledu na prostředí okolo nás a jeho společenské souvislosti, se zde obrací v nevýhodu. Velká část architektů navíc z tohoto důvodu podléhá jakémusi spasitelskému komplexu, pramenícímu z pocitu dalekosáhlé zodpovědnosti, který však často násobně přesahuje nikoliv snad jejich schopnosti, ale především reálné pravomoci. Kam až lze tedy zajít, jak daleko je možné vzdálit se od samotné tvorby fyzické architektury, abychom ještě tyto roviny mohli považovat za součást architektonické profese? Je toto přesahování, jehož účelem je podpora možnosti vzniku a kvality samotné fyzické architektury,

nutností? Je povinností profese či dobrovolnou nadstavbou? Je druhem oběti tvůrčího architekta, který si tak dobrovolně zmenšuje kapacity pro uskutečňování architektury samotné? A především, jestliže akceptujeme rozšíření role profese architekta do přesahujících podpůrných a determinačních rámců, klíčovou se stává otázka: jaké platformy, nástroje a formy, mohou být v současnosti účinné?

Přípravenost architektů operovat v širších oblastech nad rámec samotného navrhování a stavění architektonických objektů, by měla být pevně založena již v průběhu univerzitního studia. A nejedná se pouze o průpravu z hlediska znalostí a dovedností, ale také o schopnost přijmout tuto skutečnost jako objektivní realitu, vycházející na jedné straně z potřeb společnosti a na druhé straně z reality nedostatku příležitostí k uplatnění v rámci přímého navrhování a realizace architektury. Prostor, který studenti během studia získávají pro volnou tvorbu, má své nezastupitelné místo právě na akademické půdě, zároveň však je nutné si v každém okamžiku uvědomovat, že je pouhou teoretickou přípravou na realitu, která bude v drtivé většině případů naprosto odlišná.

Proč x jak

V časové ose vzniku a bytí vystavěného prostředí se profese architekta pohybuje převážně v úzce vymezené fázi procesu samotného navrhování staveb. V jeho rámci se zabývá zejména způsobem, jak naplnit zadání projektu - funkční, typologické, objemové atd. - při splnění všech determinačních podmínek, zejména legislativních a ekonomických. Často se tak soustřeďuje v podstatě pouze na instrumentální prostředky navrhování a opomíjí základní otázky samotného smyslu vzniku stavby i její následné existence a způsobu užívání. Je to praktický důsledek institucionalizovaného procesu projektování, přirozená reakce na stále se zvyšující kapacitní – časovou i intelektuální – náročnost jednotlivých součástí projekčního a realizačního procesu, v neposlední řadě pak přesvědčení vycházející z definice profese, pragmaticky zaměřené především na techniku a funkcionalitu stavění. Akceptujeme tak všeobecný stav současné společnosti fragmentované skrze stále narůstající a zužující se perspektivy specializací. Jak říká Jiří Krupička: „Svět přírody, včetně fyzického obrazu

člověka jako jedince, poznáváme stále hlouběji a souvisleji, v makrokosmu a v mikrokosmu. Obraz světa lidstva jako celku se naproti tomu rozostřuje; přešel už stadiu impresionismu a dostává ráz postmodernistické roztržitosti a rozplizlosti. Pronikáme hlouběji do jednotlivostí, které pak na celkovém plátně dávají jen nesouvislou tříšť.⁵⁸

Přitom právě tvorba architektury, vnímaná jako komplexní tvorba vystavěného prostředí je oblastí, kde je možné uplatnit celostní pohled na prostor lidského bytí. Zkoumání otázky „proč“, tedy tázání se po smyslu, by mělo být samozřejmou součástí práce architekta, které by profese z podstaty úlohy neměla přenechat pouze specialistům. Znamená to především klást si tuto otázku nepřetržitě v průběhu celého procesu navrhování a prověřovat skrze ni adekvátnost jednotlivých kroků návrhu. Převzetí – vždy pravděpodobně pouze částečné - zodpovědnosti za smysl samotné stavby ale zároveň směřuje rovněž do širších časových fází procesu vzniku architektury hluboko před samotnou projekční a realizační fází, tedy do oblasti plánování a tvorby zadání, ale také daleko za ní do období budoucího života stavby. Současně klade nárok na ovlivňování smyslu a možností jeho naplňování v širších souvisejících rovinách společnosti, čímž se opět dostáváme k otázce role profese v rámci přesahujících operačních platforem architektury nad rámec vlastního navrhování.

Autorské x kolektivní dílo?

Vznik vystavěného prostředí je kontinuální proces v čase i prostoru, v němž fáze architektonické tvorby zastává jen jednu, byť nedílnou, složku. Součástí jeho rozvoje jsou procesy společenské, ekonomické, politické, podílí se na něm zásadním mírou způsob jeho správy, užívání, podoba žití v něm. Stejně tak vytváření urbánního prostoru je „hybridní disciplína, která čerpá legitimizující teorie z různých intelektuálních zdrojů: sociologie, antropologie, psychologie, politologie, ekonomie, ekologie, fyzikálních a medicínských věd, městské geografie a umění; stejně jako z „profesionálních“ teorií a praxí: architektury, krajinné tvorby, plánování, majetkových

⁵⁸ Krupička, Jiří, *Zmatek*, Paseka, Praha 2008

vztahů, práva, techniky a managementu.“⁵⁹ Pokud však mluvíme o tvorbě architektury samotné, zejména ve smyslu nároku na přesahující kvality odlišující ji od pouhé stavební produkce, potom na rozdíl od spolupracujícího charakteru role architekta na poli rozšířených operačních platforem stále zůstává nenahraditelná a dominantní autorská role architekta především v architektonickém návrhu. Na rozdíl od volných umění je role tvůrce v případě architektury méně čitelná, což je také důsledkem skutečnosti, že výtvarné umění obsahuje více individuální spontaneity, je silněji odrazem niterného stavu tvůrce, zatímco architektura je vždy současně odrazem doby a společnosti, jejím úkolem je sloužit svým uživatelům a navíc je na rozdíl od volného umění výrazně spjatá s funkčním a provozním účelem a s technickým charakterem nástrojů jejího vzniku. Pro architekta tak ve srovnání s ostatními uměleckými profesemi vyvstává nadmíru obtížný úkol: výsledné dílo by se ze své podstaty mělo stát především ztělesněním potřeb a idejí jednotlivce a společnosti, nikoliv pouze vnitřního světa autora samého, současně však právě kvalita individuálního autorského vkladu je mírou hodnoty obsahu díla i jeho schopnosti naplnit svoji zodpovědnost vůči společnosti a stát se reflexí doby.

Individuálnost tvorby architektury jako autorského díla je ve společnosti často předmětem obav či kritiky. Přitom pouze zodpovědnost nedílně se pojící s jasným autorstvím je zárukou kvality, ucelenosti a vnitřní koherentnosti jednoznačně definovaného díla. A jedině autorsky pevné dílo se může stát plnohodnotným stabilním článkem v kontextu širší struktury. Individuálnost autorského přístupu ale nevylučuje nárok na širší kontextuálnost v čase a prostoru, stejně jako na propojenost s principy univerza, naopak.

Zároveň je potřeba si uvědomit, že architekt se vždy podílí na vytváření našeho světa a nese za něj osobní zodpovědnost a to i tehdy, kdy význam této skutečnosti odmítá, jedno zda vědomě - ze skromnosti či ideového postoje anebo nevědomě.

Architektura je výsledkem tvůrčího aktu. Jakkoli nedílnou součástí procesu vedoucího k cíli je celá řada skutečností, činností a aktérů, všechny se scházejí

⁵⁹ Carmona, Mathew, The Place-shaping Continuum: A Theory of Urban Design Process, *Journal of Urban Design*, 2014, č.1

v jediném úběžném bodě a tím je architektonická forma, vzniklá z prvotního konceptu - návrhu, který je dílem architekta.

Míra významu individuálního vkladu tvůrce může být v případě architektury současně předmětem diskuse. A to jednak z hlediska samotného procesu jejího vzniku, jednak s ohledem na její cíl, kterým je vždy vytvoření adekvátního prostředí pro její uživatele, v němž by architektura jako samoučelný objekt, ať už jako pouhé vyjádření architekta či čehokoli jiného, popírala svůj vlastní smysl.

Na vnímání významu subjektivní role v procesu tvorby architektury má určující vliv atmosféra ve společnosti, jejíž vývoj se v současnosti obecně ubírá spíše směrem k marginalizaci významu autorských individuálních počinů. Důvodů je mnoho, patří k nim například míra škály a automatizace nástrojů, které dokáží suplovat tvůrčí potenciál a záměr autora automatizovaně generovanými postupy, jejichž logikou není role nástroje sloužícího definovanému cíli, ale pouze proces samotný, jehož výsledek je ale často – přinejmenším po formální stránce - stěží rozeznatelný od výsledku procesu sloužícího definovanému cíli. Máme projekční programy navrhování architektury založené na přednastavených celcích - typologických, konstrukčních, materiálových či přímo na katalogových prvcích, dále projektivní metody, stejně jako například programy pro skládání hudby či výtvarnou tvorbu, plně automatizované digitální fotoaparáty a kamery, v podstatě i text může dnes být generován automatizovaným naprogramováním. Možnosti virtuálního propojení napříč planetou zároveň umožnily neomezený rozsah vzájemné spolupráce lidí, nezávisle na fyzické vzdálenosti a dokonce i bez nutnosti se vůbec někdy fyzicky potkat. Neustále se zvyšující složitost všech systémů ve společnosti pak současně stále rozšiřuje množství vrstev a kontextů jednotlivých činností. Toto rozšíření ale paradoxně nevede k univerzálnímu a celostnímu pohledu, naopak je pouhým součtem úzkých a fragmentovaných specializací, obrácených dovnitř, které jsou navzájem izolované, svedené dohromady pouze celkovou složitostí a které zároveň matou rozostřením a nejednoznačností kontur vlastního charakteru. Svoji roli sehrává také všeobecný alibismus společnosti, který je výsledkem neochoty převzít zodpovědnost, která je z jednotlivce přenášena na co nejširší platformy kolektivního rozhodování. Tento alibismus pak často souvisí i s

neschopnosti formulace jednoznačného vlastního názoru, která je skryta za přenášením zodpovědnosti na jeho kolektivní vytváření.

V případě architektury je nárok na demokratizaci procesu jejího vzniku významně posílen skutečností, že cílem architektury je služba jejím uživatelům – jedincům či společnosti. Zohlednění této skutečnosti spočívá především v pečlivém naslouchání profese architekta potenciálním uživatelů, tedy jednotlivcům či společnosti, v otázkách jejich potřeb, představ, přání, tužeb. Její výsledky jsou základním východiskem návrhu, nemohou ho však přímo samy o sobě vytvářet, i když právě tato iluze dnes mnohdy vzniká, často jako nástroj populismu či výsledek výše uvedené neochoty převzetí zodpovědnosti těmi, kterým přísluší. Samotná forma návrhu architektury nakonec musí vzejít plně z vnitřního konzistentního uvažování tvůrce, jehož nedílnou součástí je i naplnění zmíněných představ uživatelů. Individuální autorství zde není právem, ale je především zodpovědností.

Vystavěné prostředí jako takové samozřejmě může současně vznikat živelně zdola, bez účasti architekta a to nejen v soukromých objektech, ale i ve veřejném prostoru města. Vždy se tak dělo, dít bude a tato vrstva má svoje specifické místo v realitě našeho prostředí, je ovšem otázkou, nakolik ho lze považovat za architekturu, zejména z hlediska nároků na ní kladených, tedy vytvoření přesahů nad rámec splnění utilitární funkce.

Vliv na vnímání významu architektury, a tedy i profese architekta, společností má také skutečnost, že je obecně marginalizován význam kvality fyzického prostředí, ve prospěch důležitosti dějů. Děje jsou ale pokaždé nějakým způsobem připoutané k hmotnému prostoru a bez něj nemohou fungovat. Architektura respektive fyzické prostředí je vždy nutnou oporou, a zároveň také iniciací dějů, i když si tuto přímou vazbu v průběhu dějových situací většinou neuvědomujeme. A pevnost této opory je v jejím čitelném charakteru, vnitřní pevnosti, ucelenosti a jasnosti, které jsou výsledkem právě koncentrované soustředěné tvorby autora, nesené vizí a cílem, které je vždy vědomé, nikoliv náhodné.

Odpovědi na otázku, zda určující pro tvorbu architektury je jednotící linie autorské individuální myšlenky, nebo součet množství myšlenek kolektivu, z nichž žádná není nosnou osou a jedná se tedy spíše o jakousi plošnou definici, se i mezi

architektury a teoretiky architektury pohybují v obou krajních polohách. Mark Wigley se například domnívá, že: „Architektura je umění spolupráce, možná nejvíc ze všech uměleckých disciplín. Žádný architekt není nikdy sám. Žádný atelier není nikdy izolovaný. Naše disciplína je možná dokonce jeden jediný obrovský atelier, rozprostřený po celé zeměkouli jako síť nesčetných kanceláří, škol, asociací, galerií, publikací a archivů, které přemýšlejí paralelně o každé dimenzi minulosti, současnosti a budoucnosti měst. Každý uzel v tomto globálním tkanivu neustále sdílí své vyvíjející se myšlenky způsobem, který spojuje zdánlivě odlišné a roztroušené prostory do jediného myslícího organismu.“⁶⁰ Luis Kahn oproti tomu cítil, že“ (...) architektura není věda, a plánování není věda. Můžete používat určité vědecké metody, ale je to věc citu, znalosti celku, a ta je obvykle uložena v jednotlivci a ne v nějaké komisi. Skupinová práce nemá nic společného s vytvářením nádherného plánu. Máme tu skupiny, jež se scházejí, ale nádherný plán vytvoří pouze jeden člověk. Skupině se to nikdy nepodaří.“⁶¹ Zároveň však architekta pokorně staví do role toho, kdo pouze hledá a vyvolává podobu prostoru, která zde již latentně existuje nezávisle na jeho vůli. „V přirozenosti prostoru je duch a vůle k určitému způsobu bytí (...). Návrh musí tuto vůli přesně sledovat (...) Z toho, čím chce prostor být, se může architektovi vyjevit to neznámé. Z řádu načerpá tvůrčí sílu a schopnost sebekritiky, aby tomu neznámému dal formu. Krása se rozvine.“⁶²

Vyplnění opuštěné mezery či boj o využití atraktivního prostoru?

Naším městům schází ve velké míře obytná kvalita. Architekti se právem domnívají, že je to důsledek lhostejnosti a nezájmu, prázdná mezera, všemi opuštěná, která možná čeká právě na odhodlání a rozhodnutí architektů zabývat se jejím naplněním i tam, kde se primárně nejedná o operační rámec disciplíny architektury samotné. Ve skutečnosti ale v dnešní době tuto mezeru souběžně zaplňují z druhé strany disciplíny jiné, sledující odlišné cíle, operující ale stejnými nástroji – vystavěným prostředím. Město je dnes

⁶⁰ Wigley, Mark, *Architekt jako otevřený zdroj*, v: Tichá, Jana (ed.), *Architektura a globalizace*, Zlatý řez, Praha 2013, s. 102

⁶¹ Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice, 1999, s. 51

⁶² Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice, 1999, s. 13 - 14

především hřištěm ekonomických zájmů, jehož pravidla se příliš neodlišují od stolní hry Monopoly, v níž domy a části města jsou pouze určitým fyzickým ztělesněním - uložením peněz, kdy zdánlivě prvotní a hlavní cíl, tedy prostředí pro život člověka se dostává do druhotné pozice, jejíž role je rovněž vnímána především jako podpůrná pro prvotní rovinu ekonomickou, neboť je zdrojem poptávky.

Stejně tak toky ve městě – doprava, energie, digitální sítě, komunikační formy, pohyb zboží apod., které jsou infrastrukturou fungování fyzické struktury města a života v něm, jsou dnes především orientované na vlastní autonomní zájmy. Vytvářejí sugesci vlastní důležitosti a nadřazenosti nad významem fyzické struktury města, jejíž roli se snaží přebrat, zastírají, že by měly být její pouhou infrastrukturní podporou.

Kromě ekonomické tržní roviny je vystavěné prostředí předmětem dalších zájmů – politických, společenských, legislativních, ekologických, apod.

Stabilizovaná základní kvalita fyzické struktury našich měst nastřádaná během dlouhodobé historie současné době stále ještě umožňuje žít v ní z podstaty, tj. orientovat se pouze na samotné děje, bez nutnosti vracet zásadní energii (finanční, fyzickou) do fyzické složky města, která je nicméně nezbytným rámcem těchto dějů. Extrém plodí extrém a přílišná orientace posledních desetiletí na technicko-infrastrukturální parametry města spolu s hrubší nezodpovědnější formou části soukromého developmentu, kdy v obou případech zmizel aspekt kvality života a dějů ve veřejném prostoru města, vygenerovaly množství aktivit zejména mladších lidí, které tuto chybějící vrstvu vložily v posledních letech do veřejného prostoru zdola. Bezpochyby se jednalo a jedná o zdravé vyrovnání krajních poloh, zároveň v sobě ale tento přístup do budoucnosti skrývá potenciální nebezpečí druhého extrému, kterým může být právě podceňování důležitosti stavu a kvality fyzické struktury města a neochota věnovat jí energii. To pak mimo jiné může vést také k marginalizaci a podceňování role architektury a architektů vytvořením dojmu, že pro děje nejsou potřební. Ve skutečnosti ale jde rovnocenně o kvalitu dějů i kvalitu fyzické struktury, která vytváří jejich rámeček a vždy tomu tak bude, obě složky se navzájem podporují a nemohou plnohodnotně existovat jedna bez druhé. V našich městech přichází ke slovu generace, přinášející významně pozitivní vliv, který vyvažuje do té doby extrémně vychýlenou ručičku hodnot města směrem k přirozeným a lidským rozměrům života ve

městě, tím že do něj vnáší chybějící rozměr dějů, přirozeného užívání veřejného prostoru města. Je ale důležité, aby současně přijala také svůj díl zodpovědnosti za uchování a rozvoj fyzického rámce tohoto užívání – fyzické struktury města a svůj aktivní podíl na něm, abychom jednou nepřenechali následujícím generacím rozpadající se kulisy, v nichž posléze přestanou fungovat i samotné děje. Úlohou profese architekta v této věci potom je na tuto skutečnost stále upomínat a podílet se na její nápravě nikoliv v opozici k vyznavačům priority dějů, ale ve spolupráci s nimi ve smyslu cesty ke stejnému cíli, kterým je celostní kvalita života ve městě.

Skrytou ale ve skutečnosti dominantní zájmovou oblastí, která doslova vytváří podobu fyzické struktury města a zároveň zásadním způsobem ovlivňuje podobu života v ní, je legislativní rovina. Stejně jako další pomocné roviny by měla být v roli podpory hlavního cíle, kterým je kvalita života společnosti a jednotlivce, pro niž má právní prostředí vytvářet podmínky a bezpečně ho umožňovat. Podobně jako ostatní roviny ale i ta legislativní v současnosti vytváří dojem priority vlastní autonomní důležitosti, za niž se hlavní cíl vytrácí a opevňuje se k tomu nástroji nejtvrďšími - zákony, které žádná další rovina nemůže v právním státě převážít, oponovat jim, dokonce ani s nimi polemizovat a dosahovat kompromisů. V okamžiku, kdy normy, vyhlášky, předpisy a zákony přestávají vidět hlavní cíl kvality života ve městě a začínají být jeho překážkou, či se dokonce obrací proti němu ve jménu naplnění sebe sama, ale přestávají plnit svůj účel a legitimitu vlastní váhy. Stejně tak tam, kde krátkozrace chrání jeden úzký zájem, sám o sobě oprávněný, ale bez vědomí a zohlednění jeho role v zájmu širším, celostním. Urbanismus města a podobu jeho veřejných prostranství tak namnoze primárně vytváří diktát technických předpisů, operujících kritérii bezpečnosti, dopravních parametrů, hygienických měřítek jako hluk, oslunění apod., jejichž splnění často znemožňuje vytvoření obytného a příjemného městského prostředí. Architektonická profese v poslední době do této roviny aktivně vstoupila, například formou tvorby nových Pražských stavebních předpisů, stejně jako postupnou zvyšující se účastí na tvorbě zákonů a norem týkajících se tvorby města. Jedná se nicméně o způsoby vstupu až alternativního charakteru, neboť postavení profesních organizací je v této rovině bohužel stále slabé a nevytváří pro odborné vstupy dostatečný prostor a především zajištění jejich váhy a nutnosti jejich zohlednění. Do jisté míry si za toto

postavení, tedy nepřítomnost v klíčových rovinách, v nichž se utváří základ legislativního prostředí tvorby města, může profese sama, neboť pohybování se v nich donedávna zřejmě architekti nepovažovali za dostatečně zajímavé a rádi ho přenechávali jiným. V poslední době ale začíná být zjevné, že pokud profese nebude v této rovině aktivní a neobejitelná, bude se potýkat s takovým charakterem determinace rámce samotného projektování, který může sám o sobě jeho kvalitu významně zkomplikovat až znemožnit.

V jistém smyslu je možné říci, že architektonická profese si již delší dobu nechává ujíždět vlak reálné tvorby města a to také neochotou, nikoliv neschopností, vykročit z úzkého rámce samotného projektování a jeho nástrojů, z pohodlnosti jejímž důsledkem je nevěle přizpůsobit se novým proměnlivým operačním polím a nástrojům, skrze které v současnosti reálně vzniká město jako souhrn fyzického, dějového a virtuálního prostředí.

„Rozšířený architektonický repertoár, který může uvést do souladu mnoho různých faktorů a manipulovat parametry organizace, je možná paradoxně velmi blízko srdci architektonické disciplíny. Klasicista dnes lamentuje, že už neexistuje sdílený formální jazyk nebo systém, ale ve skutečnosti existuje celá řada sdílených prostorových systémů. Jenže architekt má pořád spoustu argumentů, proč se jim vyhnout: nejsou historicky posvěcené nebo neuspokojují architektovu apoštolskou touhu po univerzálním jazyku – architekt se vrací zpět k omezeným možnostem.“⁶³

Přesto vzdělání architekta a zkušenosti, které načerpává během praxe, pravděpodobně stále vytváří nejširší a nejkompexnější znalostní základ, umožňující celostní pohled na kvalitu města a možnosti jejího vytváření, ze všech výše zmíněných zájmových a profesních rovin. Stále se jedná o profesi nejkompentnější zastřešovat a koordinovat při plánování, projektování a realizování vystavěného prostředí města všechny ostatní odborné a společenské sféry, a je jenom otázkou vůle profese se této role sebevědomě, a možná i obětavě, zhostit a zároveň si pro ni vytvořit dostatečně pevné zakotvení a podmínky v oblasti legislativní, ekonomické, politické i společenské. Nikdo za nás v tomto smyslu neudělá to, co pro sebe můžeme udělat sami. Zásadní

⁶³ Easterling, Keller, Kameny ve vodě, v: Tichá, Jana (ed.), *Architektura a globalizace*, Zlatý řez, Praha 2013, s. 116 - 117

iniciací, oporou a v jistém smyslu až tlakem relevantním pro všechny ostatní oblasti je poptávka veřejnosti – ta ovšem musí být založena především na důvěře k architektuře a architektům a na uvědomění si jejich významu pro kvalitu života jednotlivce i společnosti. V rovině spolupráce s ostatními obory a vrstvami společnosti je optimální hledat maximum společných zájmů, které se ale z podstaty věci nemohou vždy překrýt v plném rozsahu a v takovém případě pak přichází na řadu váha jejich hodnot a schopnost jejich konečného prosazení v celku společnosti.

„Bez ohledu na to, jak je prostorový matrix výživný pro architektky, stojí za zmínku, že je mimořádně zajímavý pro další profese, jejichž náplní je tvorba prostoru. Ve skutečnosti je to tajná zbraň některých nejmocnějších hráčů na zemi. Aktivní formy, které jsou pro architektky konceptuálně tak obtížně uchopitelné, jsou pro mnoho jiných profesí, které mají enormní vliv na města a krajinu, docela běžné a praktické. Environmentalista se nebude pokoušet pracovat v lese tak, že na každý strom umístí jednoho ptáka, nebo že vysadí jednu každou větvičku podrostu, ale spíše vyšle instrumentální hráče, kteří si přizpůsobí různé ekologie – aktivní formy, které vytvoří v lese nové podmínky. Podobně globální podnikatelé nenavrhují jen produkt, ale také jeho cestu tržním cyklem. (...) Podnikatelé, ekonomové a politici nyní chvatně usilují o to, stát se architektky nových forem komunikace a navigace, které utvářejí město. Architekti města jsou pak dodavatelé nových prostorových produktů, vynálezci nových stavebních technologií, přepravních prostředků a komunikačních zařízení, ekonometry globálních financí, logistiky a politiky bezprávních obchodních zón. Jediný problém tohoto scénáře je ten, že tito hráči nemají vzdělání v historii urbanity a vědí jen velmi málo o umění tvorby smysluplného prostoru. Většina z necitlivých a relativně tupých formulek tvorby prostoru ve světě netěží z nuancovaného umění architektury. Jestliže současný prostorový matrix je tajná zbraň, je možná nejlépe utajená před architektky a urbanisty, kteří jsou ve skutečnosti trénovaní na to, aby vytvářeli prostor.“⁶⁴

⁶⁴ Easterling, Keller, Kameny ve vodě, v: Tichá, Jana, *Architektura a globalizace*, Zlatý řez, Praha 2013, s. 116

Etická rovina profese

Etický rozměr profese do jisté míry souvisí s většinou výše uvedených témat tvorby a ovlivňování vystavěného prostředí. Pokud se soustředíme na vnitřní rámec profese, tj. navrhování architektury, je zjevné, že základní etickou rovinou je kvalita samotné architektury. K ní se ale váží některé širší souvislosti, které nemusí být na první pohled patrné.

Zodpovědností profese by například mělo být ovlivnění (pokud není možné přímo jeho určení) obsahu architektury, tedy funkčního využití a jeho možné nadstavby, tedy ideového obsahu a významu. Standardní projekt zpravidla bývá pouhým splněním zadání, které již funkční využití obsahuje. I v takové situaci má ale architekt možnost vynaložit svoje znalosti a um k přesvědčení klienta ke změně v případě, že to považuje z hlediska role řešeného objektu v celku za potřebné. Širší pole se ale profesi otevírá skrze struktury, ovlivňující budoucí obsah architektury a to například v rovinách, kde se utváří či aplikují různé regulativy.

Funkce objektu a jeho ideový význam totiž zpravidla hrají zásadní roli nejen pro objekt samotný, ale zejména pro kvalitu širšího celku – susedství, lokality, města, krajiny. Tato role může být v základním funkčním členění do jisté míry determinována územně plánovacími regulativy, v detailu, který je nicméně rozhodující pro kvalitu celku, potom ale zpravidla vstupují do hry další regulativy legislativní, technické, památkové apod. V Praze například je zapotřebí umožňovat a podporovat uchování a vznik nových objektů obsahujících bydlení a veřejné kulturní, vzdělávací a další společenské instituce v centru města a to jednak z důvodu jeho nevyliďňování a nepřetváření v turistický a komerční skanzen, jednak jako podporu homogenizace vnitřního města namísto jeho rozmařilého rozlézání se do okolní krajiny. Této skutečnosti ale často brání nejen záměr investora, ale zejména právě zmíněné regulativy, jako například hygienické normy zejména v případě bydlení. Požadavky památkové péče (a to i ústy profese architektů) sledují primárně hlediska uchování fyzické substance objektů. Tyto požadavky však rovněž často znemožňují vložení či uchování funkcí a obsahů, které jsou pro kvalitu města žádoucí a vymísťují je tak v podstatě na periferii, přitom právě ideový obsah architektury je nejen pro

urbanismus města ale zejména pro jeho kulturní, a tedy i památkovou, identitu minimálně stejně významný jako fyzická struktura samotná. Všude tam, kde je profese architekta přítomná při rozhodování, které ovlivní obsah architektury, by měla přispět k jeho adekvátnímu zohlednění.

Podstatnou etickou rovinou je také například skutečnost, pro koho a pro co architekt pracuje, neboť architektura je téměř vždy službou někomu a něčemu. Navrhování nelze vnímat jako pouhé splnění zadání při zřeknutí se zodpovědnosti za kvalitu a širší dopady cíle a obsahu tohoto zadání. Architektonická forma je vždy nástrojem širšího záměru, kterému slouží a architekt se tak vždy podílí i na samotném záměru – tyto dvě skutečnosti od sebe nelze alibisticky oddělovat.

Ztráty a nálezy architektonické disciplíny

Rekapitulace ztrát a nálezů profese architekta v současnosti pravděpodobně nevyznívá pro ni samotnou příliš optimisticky. Zároveň ale poodhaluje nové, široké a zatím nepříliš vyplněné možnosti jejího využití. Úkolem architektů, pokud chtějí uchovat a posílit svůj význam pro společnost a tedy i význam samotné architektury, je hledat tyto prostory uplatnění a nacházet způsoby jejich vyplnění, a to i za cenu vykročení z exkluzivního a někdy možná pohodlného rámce samotného navrhování a charakteru jeho nástrojů.

„ (...) Co kdyby se znalost (...) mnoha různých faktorů využila mazanějším způsobem? Co kdyby se nepoužila ke zvěcnění jakéhokoli komerčního systému, ani nevstoupila do disciplinárního zápasu o uzavřené nebo univerzální systémy? Co kdyby známé umění objektové formy bylo nahrazeno aktivními formami, které operují v nekonečném spíš než nominativním registru? Co kdyby rozšířený repertoár aktivních forem byl využit k manipulaci spíš než ke kolizi se sdílenými multiplikačními činiteli a vzorci tvorby prostoru? Architekt pak nevytváří nový objekt nebo pole objektů, ale spíše vytváří nové podmínky pro celou populaci objektů. Architekt je možná návrhář nového detailu, nosiče nebo zárodku v městské krajině, ale možná je ještě důležitější, že je to jediný profesionál, který je schopný projektovat – v jiné dokumentaci než

v půdorysech, řezech a pohledech – široce rozvětvené důsledky těchto forem v kultuře urbanity. (...) Mnohé z těchto dovedností jsou již součástí disciplinárního vzdělávání, ale jsou ve světě prostorového matrixu málo prakticky uplatňovány a málo využívány. Disciplína architektury potřebuje překlenout tyto velké síly a zachytit menší, falešná omezení nebo falešné hranice v rámci disciplíny – hranice, které lze snadno absorbovat (nebo na ně zapomenout) v širším kontextu, který je dostatečně poutavý a svůdný. Teď je možná velmi příhodná chvíle – nekřečkovat, ale šířeji sdílet naše dovednosti na společné půdě světa.“⁶⁵

⁶⁵ Easterling, Keller, Kameny ve vodě, v: Tichá, Jana (ed.), *Architektura a globalizace*, Zlatý řez, Praha 2013, s. 117

II.8 Role architektury a profese architekta v realitě tržní společnosti

Skutečnost, že architektura se v dnešní době pohybuje v podmínkách tržní společnosti, je realitou a je zapotřebí přijmout ji jako rámec, který není vnitřními nástroji profese ve svých základních principech změnitelný. Zároveň ale architektura skrze svůj význam pro život jednotlivce a společnost může zásadním způsobem formovat obsah tohoto rámce, který v jistém smyslu může mít zpětně dopad i na charakter rámce samotného. V této situaci je zajímavá konfrontace s vnímáním role profese architekta a samotné architektury na extrémním příkladu společnosti – jak sami Američané říkají - nejtržnější v dnešním světě („nejtvrdší jádro kapitalismu“⁶⁶) - ve Spojených státech amerických.

Následující postoje jednotlivých architektů, teoretiků a sociologů jsou záznamem rozhovorů vedených na podzim roku 2014 v New Yorku. Rozhovory byly vedeny převážně na akademické půdě: GSAPP Columbijské university, City College of New York the City University of New York, Brooklyn College the City University of New York, Stevens Institute of Technology Faculty, dále pak na úrovni veřejné správy města a neziskových organizací: Department of City Planning City of New York, Department of New York Parks and Recreation, New York Department of Transportation, Project for Public Spaces, Van Allen Institute, a ve sféře architektonické praxe: Bernard Tschumi Architects, Steven Holl architects, Latent Production, SHoP. Základ rozhovorů tvořily otázky role architektury a architekta v současné společnosti, dále pak postavení vzdělávání v této roli a specifický význam veřejného prostoru města v ní. Při řešení těchto otázek byla úběžným bodem jejich humanistická rovina, zároveň ale cílem bylo vnímat je v tomto případě v komplexním pohledu, jehož je humanistický rozměr pouze jednou, i když současně zastřešující a prolínající, součástí.

Akademici, praktikující architekti i zástupci veřejné správy města se v podstatě bez výjimky shodují na skutečnosti, že podobu amerických měst dnes primárně určují ekonomické síly neoliberální společnosti a s nimi propojená politika, kdy role plánování města a tvorby architektury operuje pouze v omezeném módu. Stejně tak se shodují, že tato situace není z pozice profese architekta ve svých základech téměř ovlivnitelná a prostor pro změny a zlepšení je nutné hledat uvnitř jejího rámce. Jednotlivé přístupy

⁶⁶ Frampton, Kenneth, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

pak hledají různé formy a nástroje řešení a to jak v rámci forem architektury samotné, tak uvnitř operačních platforem činností mimo její tvorbu jako takovou.

Navzdory převážně kritickým postojům je ale hned na začátku zapotřebí konstatovat, že například kvalita veřejného prostoru města New Yorku je ve srovnání s českými městy řádově výše.

Předmětem diskuse a opačných pólů náhledu je i zde otázka, zda, jak a do jaké míry je povinností profese podílet se na řešení problému společnosti a to zejména formou přesahů mimo její základní rovinu, kterou je architektonické navrhování. Ve Spojených státech je poměrně radikálně vnímána hranice mezi akademickou a praktickou sférou, stejně jako jejich propojení se sférou ekonomickou a politickou. Tradiční vnímání hájí autonomii jednotlivých rovin a zejména akademická sféra až demonstrativně odmítá mít cokoli společného s realitou architektonické praxe, developmentu či politické roviny, zejména převzetí jakékoliv společenské zodpovědnosti s nimi související, což lze jistě vnímat jako svého druhu pohodlný alibismus, zároveň se ale jedná o konzistentní součást obecného trendu, který preferuje koncentraci veškeré profesní energie na jeden druh činnosti s cílem maximální kvality výsledku, bez rozptylování sil do šíře, které by tuto kvalitu oslabilo. Tento postoj potom samozřejmě souvisí i s určitou nekompromisností zdejšího konkurenčního prostředí.

Pro Kennetha Framptona názor, že v amerických městech nyní podobu měst neurčují plánovači, ale výhradně ekonomické síly, vede až k extrémně formulovanému postoji, že například ve městě New Yorku „urbánní plánování dnes v podstatě neexistuje“⁶⁷. Možnosti architekta spatřuje pouze v dílčím ovlivnění této situace, které se nicméně nemůže odehrávat v rovině základních příčin, ale především v rovině fyzických forem architektury samotné. Za klíčové považuje nalezení paralelních oblastí, zejména typů architektury, které nejsou pod primárním vlivem ekonomických tržních priorit a v nichž se architektovi otevírá prostor pro pozitivní ovlivnění kvality prostředí. Jedná se zejména o veřejné a sociální stavby: nemocnice, školní zařízení, kulturní stavby, sociální bydlení, atd. neboť jak říká Frampton: „I neoliberální ekonomie potřebuje zdraví a vzdělání“.

⁶⁷ Frampton, Kenneth, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

Při tázání se na roli architekta v současné společnosti zdůrazňuje, že je vždy nutné vnímat ji v historickém kontextu, jako tradiční profesi, která vždy odrážela paradigma společnosti své doby. Za významnou považuje etickou rovinu profese, kdy je podle něj potřeba se vždy nejprve ptát: „Pro koho architekt pracuje a za co je placen“. Hlavní ideový úkol architektů v současném světě spatřuje v „hledání alternativních cest, jak lidé mohou žít spolu“⁶⁸.

Bernard Tschumi v otázce definování role architekta upozorňuje, že jí musí předcházet otázka: jaký architekt, neboť existují architekti dobří (které podle něj můžeme označovat za architektky) a architekti špatní (kdy je otázkou, zda naplňují rozměr profese architekta). Tento rozdíl se přitom netýká pouze schopnosti vytvořit architektonicky kvalitní objekt, ale i například etického přístupu k tvorbě. Za základní etický rozměr profese architekta označuje striktní nepodílení se na přímém zisku developera. Uvádí ve Francii existující pravidlo, podle něhož architekt nesmí být finančním podílníkem stavby, kterou projektuje, neboť sečtením zájmů tak mizí jakékoliv objektivní nezávislé hodnocení.

Jako varující příklad uvádí vývoj v rozvojových zemích, zejména v Číně, kde investoři podle něj již „pouze konají, aniž by přemýšleli o tom, co, jak a proč konají“⁶⁹.

Prostor pro vytvoření kvalitní architektury se společenským přesahem spatřuje v situaci, kdy se ve správném okamžiku na správném místě setkají inteligentní a zodpovědní partneři – investor, architekt, politik. Tyto situace nazývá „pozitivními náhodami“⁷⁰ a jako referenci uvádí například Rockefellerovo centrum v New Yorku.

Za historicky přínosnou roli profese považuje zapojení architektů do výstavby sociálního bydlení po 2. světové válce, kdy se architekti stali hlavním motorem nejen v otázce navrhování architektury bydlení, ale i v zodpovědnosti za celkové vyřešení základního společenského problému doby. Domnívá se, že podobně i v současnosti by architekti mohli (měli) být těmi, kdo vzhledem k širokému záběru profesních schopností a znalostí, dokáží být vůdčí silou v řešení některých problémů společnosti.

Steven Holl zastává - z pozice praktikujícího architekta - poměrně extrémní názor, že architektura by neměla mít ambici řešit problémy společnosti. Úkolem

⁶⁸ Frampton, Kenneth, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

⁶⁹ Tschumi, Bernard, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

⁷⁰ Tschumi, Bernard, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

architekta je podle něj dělat „dobré, krásné domy, které přinesou lidem radost“⁷¹. Domnívá se, že taková architektura potom sama o sobě vládne vlastní silou ovlivňovat prostředí a společnost a dokáže být spouštěčem změn ve svém okolí. Zdůrazňuje, ve shodě například s Bernardem Tschumim a Kennethem Framptonem, že některé architektky nelze považovat za architekty. Nevěří ani v reálnou sílu plánování města a domnívá se, že potenciál je v jednotlivých řešeních konkrétního místa v rámci jejich reálné přeměny. Současně hlavní možnost ovlivnění podoby prostředí se podle něj v dnešní době nachází na straně developerů, „ve spolupráci se kterými může architekt jedině tvořit město“⁷². Vstoupení kvalitního architekta do veřejných služeb považuje za oběť a jako příklad uvádí Oriola Bohigase, který ač sám vynikající architekt, od okamžiku, kdy se stal hlavním plánovačem Barcelony – dnes jedné z nejoceňovanějších etap rozvoje města a to i v kontextu evropském – sám již v podstatě nikdy nic zásadního nepostavil.

Reinhold Martin podobně jako Steven Holl, i když ústy akademika, nepovažuje přesahy role architekta za řešení a to zejména přesahy v rámci jedné osoby. Podstatné je pro něj přesné úzké vymezení a naplnění jedné roviny role. Jako akademik odmítá, aby na akademickou sféru byly kladeny nároky přímého ovlivňování praktické reality výstavby. Teoretické vzdělání vedle toho považuje za svébytnou realitu, rovnocennou realitě fyzické architektury. Za důležitou ale současně považuje komunikaci mezi jednotlivými sférami (kulturní, akademická, ekonomická, politická,...), jejíž absence je charakteristická právě pro neoliberální společnost. Význam vzdělávání a teoretické roviny v architektuře pro řešení problémů společnosti spočívá ve skutečnosti, že vytvářejí prostor pro pojmenování problémů, jejich diskutování a porozumění jim. Za povinnost intelektuálů, tedy i architektů považuje publikování v novinách, časopisech a knihách jako nutnou součást komunikace, podmínku diskuse a porozumění a to i přes to, že viditelnost reálného dopadu je málokdy okamžitá, většinou naopak velmi dlouhodobá. Jeden z důvodů, proč architekti ztrácejí kredibilitu, je podle něj fakt, že se nevzdělávají, „protože si myslí, že již všechno vědí“⁷³.

⁷¹ Holl, Steven, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

⁷² Holl, Steven, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

⁷³ Martin, Reinhold, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

Na rozdíl od například Kennetha Framptona či Roberta Beauregarda spatřuje klíč v řešení problémů společnosti nástroji architektury v odklonu od úzkých náhledů (regionalismus, postmodernismus) a v nacházení globálně platné odpovědi na základě porozumění lokálním diferencím, namísto přímého vycházení z nich. Tyto lokální náhledy jsou podle něj často především důsledkem neznalosti okolního prostředí, podle anglického úsloví, že „na druhé straně kopce je tráva stejně zelená“.

Robert Beauregard spatřuje roli architekta především v akční a lokální rovině. „Lze cítit a teoreticky uvažovat globálně, ale nelze jednat globálně – jednání je vždy lokální.“⁷⁴ Akční a teoretická rovina musí být vyvážené. „V podstatě profese architekta leží akce, ale její zodpovědností musí být schopnost vložit tuto akci do celostního uvažování“⁷⁵.

Michael Sorkin apeluje na roli architektury v řešení palčivých environmentálních a sociálních problémů společnosti namísto upřednostňování estetických a spektakulárních parametrů. I když sám praktikující architekt, je zastáncem významu ovlivňování tvorby města zdola, jako nutné protiváhy tržních zájmů, které považuje za plně prolnuté se zájmy politickými. Nezbytný přesah role architekta spatřuje v živém psaní a komunikování o prostředí okolo nás, které je srozumitelné pro obyčejné lidi a pomáhá chápání jeho hodnot, které je předpokladem identifikace s ním a z ní vyplývajících aktivit k jeho zlepšování.

Vishan Chakrabarti jako praktický architekt a současně akademik nahlíží na postoj architektonické akademické sféry ke svojí roli poměrně kriticky. Domnívá se, že ačkoliv na teoretické bázi se tato sféra interně v zásadě na žádných teoriích plně neshoduje, o to víc je spojuje pouze radikální odmítání tržního kapitalismu, na čemž podle něj alibisticky zakládá extrémní postoj odmítání jakýmkoliv způsobem se podílet na praktických, ekonomických a politických rovinách, v rámci kterých probíhá reálná tvorba vystavěného prostředí, anebo je jimi zásadním způsobem ovlivňována až determinována.

Za jedno z hlavních řešení problémů současných měst považuje plánování nejen urbánní struktury, ale také dopravní a technické infrastruktury takovým způsobem, aby

⁷⁴ Beauregard, Robert, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

⁷⁵ Beauregard, Robert, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

umožnila fungování města krátkých vzdáleností na základě jejich zahušťování a diverzity všech funkcí.

Alexandros Washburn jako praktik a současně akademik v otázce podílení se architektury na řešení problému společnosti jednoznačně míří na praktické oblasti tvorby města. Forma přesahu role architekta by měla reagovat na aktuální potřeby společnosti a současného města. Za nejpálčivější téma považuje otázky odolnosti měst vůči klimatickým a sociálním ohrožením a to jak dlouhodobého, tak v tuto chvíli především nárazového a extrémně ničivého charakteru. V praktické rovině se tak přibližuje ekologické filosofii, kterou například Kenneth Frampton považuje za stěžejní pozadí pro současné architektonické uvažování, stejně jako environmentální etice zastoupené v Čechách například Erazmem Kohákem. Ve Spojených státech je nicméně zřetelně patrná tendence, kdy ještě před několika lety ve všech oblastech urbánního rozvoje skloňovaný termín trvale udržitelný rozvoj, který nesměl chybět v podstatě v žádném projektu, plně nahradil termín odolnost (resilience). I když oba pojmy se z velké části překrývají, nelze přehlédnout rozdíl v příklonu k prioritnímu hájení zájmů městské civilizace v pojmu odolnost oproti celostnějšímu pojetí ochrany planety jako celku v pojmu trvale udržitelný rozvoj. Rolí současné architektury a urbanismu je vytvořit z forem architektury plnohodnotné nástroje zvyšování odolnosti měst a sídel, které umožňují naplnění dvou účelů současně, tj. vlastních funkcí architektury a vlivu na celkovou odolnost města v jediném řešení. Washburn se domnívá, že plánování měst by obecně mělo vždy být připraveno na změny, které lze očekávat i v delším horizontu budoucnosti a na které by město mělo vždy být v daném okamžiku již schopno reagovat.

Socioložka Sharon Zukin spatřuje jako jednu z významných rolí profese architekta schopnost komunikace v rámci společnosti a to zejména komunikace zprostředkující – mezi veřejností, politiky, developery a intelektuály, a zároveň zdůrazňuje, že se jedná o příležitost, kterou profese - pro svoje schopnosti a jedinečnou roli - musí využít. Jedním z úkolů architektů je v tomto procesu především neustále zjišťovat, co lidé potřebují. Dále pak připomíná možnost profese výrazně ovlivňovat vzdělání veřejnosti a to jak skrze kvalitu fyzické architektury samotné, tak skrze teoretickou rovinu. Domnívá se, že architekti by se měli podílet na vzdělávání ve

všech jeho stupních, a to již od základní školy, tak aby společnost byla od samotného počátku schopná vnímat význam prostředí, číst jeho vlastnosti a podílet se aktivně na jeho změnách. Zároveň klade důraz na „guerillovou architekturu“⁷⁶, v níž spatřuje nutnou alternativu k vlivům neoliberální společnosti. Tato architektura může operovat buď v rovině dočasných intervencí do prostředí, nebo i v rovině formulovaných vizí, které odrážejí jak názor architektů odborníků, tak lidí, a mimo jiné také může sloužit jako významný komunikační nástroj mezi jednotlivými sférami společnosti. Architekti mohou dodat lidem vize a zároveň i kuráž k jejich prosazování, mohou být inspirativním, iniciativním i vůdčím elementem změny. Každá viditelná zrealizovaná i sebemenší pozitivní změna je odrazovou platformou pro další proměny. Architekti musí vidět příležitosti ke změnám a žádnou z nich nepropást, neboť konkrétní realizace proměny k lepšímu má vždy trvalejší výsledek než jakákoliv politická situace.

⁷⁶ Zukin, Sharon, rozhovor s Pavlou Melkovou, New York, 2014

III SOUBOR PUBLIKOVANÝCH PRACÍ

III.1 Význam veřejného prostoru v současné tvorbě města

Definování ideových hodnot města jako nezbytná součást a východisko územního plánování

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Role veřejného prostoru v současné tvorbě města*, Architekt č. 6, 2013 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu, Arbor vitae*, Řevnice 2013)

Územní plánování je v podstatě společenskou dohodou o chtěném obrazu města, neboť město je především prostorem sdílení. Prvotním základem, metastrukturou takové dohody, zajišťující pevnost a komplexitu její vnitřní struktury, jsou celospolečensky sdílené hodnoty. Jsou nejen předmětem sdílení, ale především výsledkem spolupráce, která je přirozenou a nezbytnou vlastností fenoménu města. Urbánní prostředí je těmito hodnotami formováno, současně je však také zpětně utváří.

Ideové hodnoty jsou nedílnou součástí celistvosti obrazu města, kterou lze vnímat ve smyslu Heideggerova „obrazu světa“, kdy: „Obrazem světa myslíme svět sám, svět, jsoucno vcelku, tak, jak je pro nás směrodatné a závazné. Obraz zde neznámá otisk, nýbrž to, co se chce říci: věc sama stojí před námi tak, jak se to s ní pro nás má. Uvést se ohledně něčeho do obrazu znamená: postavit před sebe jsoucno samo tak, jak se to s ním má, a jako takto postavené je mít stále před očima. Ale takto popsané bytnosti obrazu chybí ještě rozhodující určení. ‚Být v obraze‘ znamená nejen to, že vůbec máme jsoucno před očima, nýbrž že před námi stojí jako systém, a to se vším, co k němu patří a z čeho sestává. Když ‚jsme ohledně něčeho v obraze‘, pak v tom zároveň zaznívá: víme si s tím rady, jsme na to vybaveni a připraveni. Tam, kde se svět stává obrazem, je jsoucno vcelku pojato jako to, na co se člověk připravil, a co si tudíž chce odpovídajícím způsobem postavit před oči, mít to před sebou, a tedy v určitém jednoznačném smyslu to klást [stellen]. Obraz světa, pochopen ve své bytnosti, tedy neznámá nějaké zobrazení světa, nýbrž svět pochopený jako obraz.“

Současné město směřuje ke stále větší komplexní složitosti. Avšak bez ohledu na to, zda hovoříme o městě struktur klasických a stabilních či dynamických, virtuálních

nebo globálních, o metacity⁷⁷ či generickém městě⁷⁸, základní žitý prostor a jeho lidské situace zůstávají v podstatě neměnné. Jejich vnitřní struktura je postavena na základních humanistických hodnotách, které čerpají z elementárních principů napříč časem a vytvářejí vyšší referenční rámec lidské situovanosti. Existence těchto hodnot, jejich zachování a rozvoj, stejně jako schopnost urbánní struktury tyto hodnoty ztělesňovat, mohou napomoci k udržení kontinuity základního lidského rozměru města. Tam, kde plánování města založené na instrumentalitě či automatismu nedokáže, či nechce včlenit tyto hodnoty již do vlastního procesu navrhování, dochází ke vzniku města jako „stroje bez duše“.

Veřejný prostor jako základní ideová a fyzická struktura města

Úkolem nových přístupů k územnímu plánování je tedy hledat reálné způsoby a formy, kterými je možné definovat a zakotvit kulturně společenské hodnoty - ideový obsah města - v jednotlivých stupních strategického a územního plánování města, možné způsoby jejich ztělesnění skrze urbánní prostředí, nástroje garance jejich zohledňování a především možné formy jejich aplikování do reálné tvorby měst. Definice těchto hodnot v rámci plánování musí být srozumitelná, prakticky aplikovatelná a v neposlední řadě slučitelná se současným legislativním prostředím plánování. Navzdory tomu, že z přirozenosti operuje spíše v měkkých pojmech, musí obstát i v konkurenci tvrdých, měřitelných technických pojmů. Současně by měla odrážet skutečnou společenskou poptávku po těchto hodnotách anebo ji iniciovat, tak aby bylo možné učinit je skutečně předmětem obecného sdílení.

Jednou ze základních skutečností města, obsahující, odrážející a iniciující společně sdílený ideový obsah společnosti a vystavěného prostředí je veřejný prostor. Jako takový tvoří základní ideovou strukturu města, jejímž ztělesněním je struktura fyzická.

⁷⁷ Koucký, Roman, *Metacity, Zlatý řez*, 2006, č. 28

⁷⁸ Koolhaas, Rem, *Generické město, Zlatý řez*, 2010, č. 32

Pro naplnění jeho významu v procesu územního plánování je zapotřebí definovat úlohu veřejného prostoru jak v ideové tak ve fyzické rovině města a možné formy jejího naplnění.

Následující text se zabývá způsoby, jak tuto definici aplikovat v jednotlivých stupních plánování, její formou a obsahem a zároveň myšlenkovým pozadím definování samotného významu veřejného prostoru.

Význam veřejného prostoru pro současné město a společnost

Rehabilitace významu veřejného prostoru jako jednotícího rámce města

„Události, které jsme zažili, globálně ukázaly, že individualistická logika (...) se rozšířila jak v oblasti soukromého, tak veřejného života. Přestože se dnes neustále mluví o návratu k tradici, o duchovnosti a morálce, kaleidoskopičnost postmoderního člověka je dnes na pořadu dne více než kdy předtím.“⁷⁹

Současnou postmoderní společnost charakterizuje fragmentarizace, masový konzum, hédonismus, instrumentalizace a technokracie. Je společností individualizace a personalizace života, kde na základě absence jednotících hodnotových rámců schází opora pro nosnou strukturu jednotlivých oblastí života, mezi něž patří také podoba a fungování našich měst. Takovou oporou byla v minulosti mimo jiné existence a role veřejného prostoru ve městě.

Modernismus, jehož cílem bylo vytvořit řez mezi minulostí a přítomností a osvobození od tradice, inicioval vznik nových ideových východisek, současně však odmítnutím tradičních obsahových rámců vytvořil v tvorbě měst prostor pro samoučelnost formálních nástrojů jako funkcionalizace, instrumentalizace a technokracie. Vakuum hodnotového rámce zároveň současná společnost vyplnila masově sdílenou ideou konzumu. Komunikační revoluce, kdy neomezené množství autonomních individualit sdílí téměř neomezený virtuální globální společný prostor,

⁷⁹ Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 343

potom setřela základní zažité předpoklady kamenného reálného rámce veřejného prostoru, stejně jako nezbytnost fyzické angažovanosti jeho aktérů.

Dnes tedy stojíme při tvorbě měst před otázkou nalezení či znovunalezení jednotícího rámce a ideového obsahu. Ukazuje se, že tímto možným rámcem může pravděpodobně být, stejně jako v předmodernistické historii, existence a kvalita veřejného prostoru. Přijmeme-li tuto tezi jako jedno ze základních východisek současné tvorby města, musíme se z hlediska její životaschopnosti a realističnosti současně jednak zabývat hledáním nástrojů prosazení existence a kvality veřejného prostoru v praxi, jednak definovat a obhájit její samotnou legitimitu. Tato legitimita spočívá ve zdůvodnění obsahu a smyslu veřejného prostoru a jeho úlohy v současné společnosti. Nástroje prosazení jeho samotné existence a kvality se potom odvíjejí především od vymezení pojmu *kvalita veřejného prostoru*, který úzce souvisí s pojmem *kvalita architektury*, resp. vystavěného prostředí, a upevnění váhy tohoto pojmu v procesu plánování mezi dalšími kritérii, zejména instrumentálního a technokratického charakteru, která disponují výhodou tvrdých dat.

Veřejný prostor ve věku individualizace, fragmentarizace a formalizace společnosti

Posttotalitní česká společnost se v některých aspektech ocitá v paradoxní situaci, kdy etapami společenských paradigmat, které v západní Evropě přicházely postupně, prochází se zpožděním odpovídajícím šíří trhliny totality, nikoli však v postupné následnosti, ale často souběžně. Prohlubující se individualizace postmoderní společnosti, ve vyspělých demokraciích na vzestupu zejména v poslední čtvrtině dvacátého století, se současně střetává s fenoménem rehabilitace významu veřejného prostoru, který je nyní v okolních demokraciích aktuálním až módním tématem. Vzniká tak specifická situace, kdy s přijetím teze důležitosti veřejného prostoru pro současnost je zapotřebí redefinovat jeho roli a obsah v kontextu dnešní společnosti při zachování jeho významu.

„Moderní ideál podřízenosti individuálních zájmů racionálním pravidlům zájmů kolektivních byl rozprášen. Proces personalizace postavil do popředí osobní realizaci a respektování subjektivní zvláštnosti a jedinečné osobitosti jakožto základní hodnotu (a

to bez ohledu na nové formy ovládnání a homogenizace společnosti, které zároveň přináší). Právo být naprosto sám sebou a co nejvíc si užívat je totiž neoddělitelné od společnosti, jež svobodu člověka povýšila na základní hodnotu, a je pouze nejzazším projevem individualistické ideologie. Tento rozvoj práv a přání jedince a tato změna v pořadí individualistických hodnot však mohly nastat jen díky změně životního stylu související s konzumní revolucí. Byl to skok individualistické logiky kupředu: teoreticky neomezené právo na svobodu, v praxi doposud společností omezované na hospodářství, politiku a vědu, zasáhlo i lidské chování a každodenní život. Žít svobodně bez veškerého omezování, sám si zvolit vlastní způsob života: toto je ta nejvýznamnější společenská a kulturní událost naší doby, a v očích našich současníků též nejnepopiratelnější právo.⁸⁰

Zatímco personalizace současnosti je uskutečňována soustředěním se na prožívání vlastního života a individuálních zájmů, veřejný prostor byl tradičně reprezentací společných hodnot a cílů společnosti. Aktivní veřejný prostor je ztělesněním kolektivních idejí společenství. Současný veřejný prostor je však často vnímán spíše jako místo individuálního bytí v přítomnosti veřejnosti; stává se jakýmsi divadelním pódium, zaplněným herci, kteří nevystupují ve stejné hře. Společně sdílené hodnoty nejsou totéž jako součet individuálních potřeb jednotlivců společnosti. Vzniká tak často rozpor mezi tradičním určením a podstatou role veřejného prostoru a mezi požadavky personalizované společnosti a jím poplatnou politikou. Souběžně roli veřejného prostoru ovlivňují také decentralizační tendence demokratické společnosti: „V moderní době se víra v demokracii stala téměř univerzální po celém světě, ale povaha demokracie, po které lidi touží, se změnila. Národní a dokonce i globální představy demokracie jsou dosud spojovány s tradiční formou městské demokracie, tedy se sjednocující politickou silou. Ale proti těmto představám vystupuje odlišná vize decentralizované demokracie, která neusiluje o takovou soudružnost. Ideálem decentralizované demokracie, který se poprvé objevil ve spisech Alexise de Tocquevillea a Johna Stuarta Milla, je představa moci, která je demokratická (a vybízející k participaci) do té míry, pokud je rozdrobená a formálně parciální.“⁸¹ „Po

⁸⁰ Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 11

⁸¹ Sennet, Richard, *Prostory demokracie*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 30

národním sjednocení a nadvládě ústřední správy dnes nastupuje vláda regionálních a místních zastupitelstev a regionální kulturní politika. Přišel čas, kdy se stát zprošťuje povinností, čas místních a regionálních iniciativ, čas uznání územních partikularismů a identit.“⁸²

Současná politika se při plánování veřejného prostoru sice snaží opírat o mínění veřejnosti, být naplněním participační demokracie, názor veřejnosti je však často přejímán jako pouhá adice jednotlivých individuálních postojů, které neodrážejí vědomí obrazu nějakého společenského konkrétního cíle, založeného na jednotném konsensu. Přitom například většina veřejných prostranství - náměstí, parků, bulvárů - které dnes považujeme za nejkvalitnější, vznikala v historii jako výsledek shora sjednocující ideje, která reprezentovala určitou všeobecně akceptovanou hierarchii řádu a společně sdílených hodnot, byť často heteronomně uplatňovanou.

Proměna úlohy veřejného prostoru v moderní společnosti

Modernismus, který chtěl oddělit minulost od přítomnosti a emancipovat společnost od kultu tradice („Chci být jako novorozeně, nevědět nic, vůbec nic o Evropě ... být skoro jako nějaký divoch“ – P. Klee.⁸³), nebyl podle Gillesse Lipovetskyho „ (...) nějakým primárním a neskonálním přeryvem: svou posedlostí mýcením tradic a radikální inovací pouze v kulturní rovině pokračuje v tom, co už před stoletím moderní společnosti dělaly, když usilovaly o demokratické uspořádání. Modernismus je jen jednou z tváří rozsáhlého dlouhodobého procesu vedoucího ke vzniku demokratických společností založených na svrchovanosti jedinců a lidu, společenství vymaněných z podřízenosti bohům, z dědičné hierarchie a ze svazujících tradic. Je v kulturní rovině pokračováním procesu, který se v rovině politické a právní jasně projevil koncem 18. Století. Je dovršením revolučního demokratického procesu, jímž vznikla společnost, která nemá božské základy a která je čistě výrazem vůle lidí, považovaných za sobě rovné.“⁸⁴

Tím, že se stal nositelem individualizace společnosti, dostal se však modernismus do rozporu se samotnou podstatou role veřejného prostoru ve

⁸² Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 41

⁸³ Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 142

⁸⁴ Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 136

společnosti. Prohloubil odklon od heteronomního řádu k autonomnímu, započatý v 18. Století; centrem zájmu se stal člověk. Právě role veřejného prostoru ve městě je ale spjatá jak s tradicí, tak s nadřazením společných idejí zájmům jednotlivců. Město je sídlo založené na řadě dohod. Veřejný prostor, jeho fyzická podoba i fungování, je ztělesněním všeobecné dohody společenství. Dříve byla tato dohoda reprezentována vyššími principy na pomezí dohody a heteronomie - na podkladu náboženském či světském: statusu šlechtickém, měšťanském, apod. - které byly zároveň nositeli hierarchie jejich uplatňování. V nejnižší utilitární rovině zároveň vždy existoval společný zájem pragmatického existenčního charakteru; obrana společenství vůči vnějšímu nepříteli, ekonomická síla celku, stejně jako výhodnost a nezbytnost sousedské spolupráce každodennosti. Ve veřejném prostoru se odehrávala převážně soudělná utilitární práce, směřující ke společnému zájmu; z existenčního hlediska bylo třeba si pomáhat. Naproti tomu heslem dneška pro jeho užívání je často především zábava. V hospodářsky vyspělé, demokratické, globalizované a vnitřně fragmentované společnosti řada těchto pragmatických i ideových základů a tedy nutnost společenské dohody – možná zdánlivě - vymizela a s nimi i role, a částečně i sama existence plnohodnotného veřejného prostoru města. „*Res publica* ztrácí vitalitu, velké ‚filosofické‘, ekonomické, politické nebo vojenské otázky vyvolávají přibližně stejnou nenucenou zvědavost jako jakákoli drobná událost, všechny ‚špičky‘ se postupně hroutí, neboť ve společnosti všechno začíná být neutrální a všední.“⁸⁵

Nastavení hodnot společnosti se zásadním způsobem otiskuje v urbánní podobě našich měst. V současné době, kdy plánování měst je často založené na instrumentalitě a technokracii, cítíme absenci elementárního pevného rámce založeného na smyslu. Po éře neúspěchů modernistického plánování měst, se kterými se jejich obyvatelé nedokáží identifikovat a vnímají je často jako „neobytná“, je asi zapotřebí si přiznat, že nezbývá než hledat návazání na přerušenu tradici, nikoliv v její formální, ale zejména obsahové podobě, resp. principu, pro který možná musíme hledat novou náplň. Součástí přejmutí principu může být i převzetí určitých tradičních formálních pravidel stavby měst, která by však neměla být přejímána jako mechanické vzory; jejich akceptace by měla obsahovat kritickou funkci spočívající v definování jejich postavení

⁸⁵ Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, PROSTOR, Praha 2008, s. 81

v hodnotovém rámci současné společnosti. Cítíme, že nosnou kostrou fyzické i ideové struktury města musí znovu, stejně jako v minulosti, být veřejný prostor, zejména veřejná prostranství města. Aby však tento pojem nezůstal ve formální, vyprázdňené rovině, je pro něj nutné hledat takový obsah, který odpovídá reálnému stavu současné společnosti. Tento obsah by měl být zároveň založen na společenské dohodě. Nesmí ale jít o „dohodu“ jako pasivní přijetí standardizovaných názorů, nýbrž o pokud možno aktivní přijetí myšlenek a identifikování se s nimi.

Stěžejní otázkou tedy je, jaké skutečně společné principy lze nalézt, aby nebyly pouhým součtem individuálních zájmů a to i přes vědomí reality individualistické logiky současné společnosti.

Tradiční význam veřejného prostoru

Tradičním smyslem a úkolem veřejného prostoru ve městě je zastávat určité úlohy; kromě urbánních a infrastrukturních především role v rovině kulturně-spoolečenské. I úlohy v urbánní struktuře je však svým způsobem odrazem úlohy společenské. Pokud naplnění užitné funkce považujeme za apriorní předpoklad, důležitou se v kontextu hledání poslání veřejného prostoru ve společnosti stává zejména úlohy humanistické povahy, která je současně nadstavbou i základem smyslu jeho existence. Spočívá ve vlastnostech přesahujících technický, utilitární a instrumentální rozměr prostředí. Tato role byla nedílnou součástí vystavěného prostředí v průběhu dlouhé historie, k jejímu výraznému oslabení došlo až v důsledku technické revoluce a s ní souvisejícím přenastavením hodnot. Vystavěné prostředí, jehož je veřejný prostor nosnou součástí, „je rámcem a horizontem prožívání naší vlastní existence, každodenního života i chápání nás samých“⁸⁶. Součástí humanistického rozměru je reprezentační a symbolický charakter, či například estetické, fenomenologické a komunikační vlastnosti. V rovině každodennosti veřejného prostoru jsou tyto vlastnosti součástí obytných kvalit místa a bohatosti poznání i smyslového prožitku.

⁸⁶ Pallasmaa, Juhani, Šest témat pro příští milénium, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 21

V kulturně-společenském rozměru je veřejný prostor platformou setkávání, místem sociální mezilidské interakce. Má také schopnost ovlivnění vzorců chování a je jedním ze základních nástrojů možné kultivace společnosti, který by každá městská politika měla využívat, resp. který by neměla promarnit.

Veřejný prostor by neměl sloužit pouze k uspokojování množiny jednotlivých individuálních potřeb, jako například k nakupování, ale především ke společenské konfrontaci a sdílení.

Z hlediska politické role je veřejný prostor materiální podmínkou politického prostoru. Jeho množství a kvalita je odrazem míry demokracie společnosti. „Veřejný prostor musí být symbolickým místem, kde se setkává město, demokracie a politika, a toto kritérium by mělo být základem projektu (...). Vždy, když zvony vyzvánějí za demokracii (...), přemýšlíme o stavu veřejného prostoru, a naopak. Rostoucí zájem o veřejný prostor – navzdory ideologickému tlaku proti všemu, co by se mohlo stát místem vzájemných vztahů, společenství a spolupráce – vyjadřuje zájem o stav demokracie a o budoucnost politiky.“⁸⁷

Nelze podceňovat také související roli ekonomickou, kdy například zkvalitnění veřejných prostranství může být nejen impulsem ekonomického ale také kulturně-společenského a současně architektonického rozvoje v navazující spádové oblasti sféry vlivu. Vytváření a proměna veřejného prostoru může vyvolat změny ve fyzické, sociální, kulturní a ekonomické struktuře místa.

Současná úloha veřejného prostoru a veřejných prostranství v tvorbě měst

Pokud přijmeme myšlenku, že absence společně sdíleného rámce hodnot, jako jeden ze základů dezorientace dnešní společnosti, úzce souvisí s rolí veřejného prostoru v podobě našich měst, měli bychom z ní vyvodit závěry pro plánování měst.

Z hlediska územního plánování je v rámci významu veřejného prostoru stěžejní zejména úloha veřejných prostranství města. Jejich struktura tvoří základní ideovou a prostorovou osnovu města, ve které by jejich kvalitě a existenci mělo být podřízeno jak

⁸⁷ Bohigas, Oriol, Forma veřejného prostoru, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005, s. 97-98

vedení dopravní i technické infrastruktury a jednotlivé stavby, tak hodnotová strategie politiky města.

Klíčovým pojmem se stává definice kvality a vymezení samotných pojmů veřejný prostor a veřejné prostranství. Co nejpřesněji definování a upevnění pojmů a váhy jejich postavení v hodnotové hierarchii priorit společnosti je základním předpokladem pro jejich úspěšné prosazování v procesu plánování, zejména tam, kde převládá pozitivistické myšlení, v němž jsou upřednostňovány tvrdé pojmy před měkkými, což v tvorbě vystavěného prostředí nahrává instrumentálnímu a technokratickému přístupu.

Definování pevného pojmu kvality veřejných prostranství jako základního předpokladu uplatňování jeho priority v reálné praxi

Pojmy veřejný prostor a veřejné prostranství

Podmínkou formulování kritérií kvality je nejprve definování pojmů veřejný prostor a veřejná prostranství ve vztahu k jejich kvalitě.

Veřejné prostranství

Pojem veřejné prostranství je v textu používán pro fyzickou část prostředí, kterou je veřejně přístupné prostranství. Je jím především plocha, neboli „podlaha“ exteriéru města, jejíž nedílnou součástí jsou ale také veškeré prvky vybavení veřejných prostranství.

Veřejný prostor

Veřejný prostor je nadmnožinou veřejného prostranství. Je používán pro veřejně přístupnou komplexní fyzickou část prostředí, kterou je kromě veřejných prostranství také například veřejně přístupný prostor exteriéru města, vnitrobloků i vnitřního

prostoru budov. Veřejná přístupnost rovněž vylučuje omezený režim užívání, vyjma režimu časového.

Zároveň je pojem veřejný prostor používán pro nehmotnou rovinu prostředí, zahrnující vztahy, myšlenky, děje, média, apod. Pojem veřejný prostor lze současně vnímat jako celek či kontinuum.

Aktivní a latentní veřejné prostranství. Zohlednění kvalitativního hlediska při používání pojmu „veřejné prostranství“ v plánování města.

Základní vymezení pojmu veřejné prostranství je druhem víceméně kvantitativní definice. Pokud ovšem pojem veřejné prostranství budeme hodnotit také z kvalitativního hlediska, je nutné vytvořit podmnožinu těch prostranství, která splňují požadavek na podobu a fungování veřejných prostranství a těch, které jsou sice veřejně přístupnými prostranstvími („podlahou exteriéru města“), současně ale neplní v podstatě žádný účel, nejsou nijak užívány, nemají definovaný čitelný prostorový či typologický charakter a jsou tedy prostorovým i funkčním prázdnem. Tato „nijaká“ prostranství však často obsahují potenciál stát se funkčními. Mohli bychom tedy veřejná prostranství dále dělit na *aktivní a latentní*.

Latentnost veřejných prostranství by měla být považována pouze za přechodový stav. Na základě vyhodnocení jejich potenciálu stát se aktivními veřejnými prostranstvími a současně reálné potřeby města na objem veřejných prostranství v dané lokalitě, by mělo v procesu plánování dojít k rozhodnutí, na základě kterého se stanou aktivními veřejnými prostranstvími anebo bude změněn jejich statut pro jiné využití, například zastavění.

Pojem aktivní prostranství přitom neznamená pouze aktivitu ve smyslu dějů, ale plnění aktivní úlohy ve městě. Takovou úlohou může být například i zamýšlené, komponované „funkční či vizuální prázdné“ v prostoru fyzicky či dějově zahuštěném, plněnou prostranstvími, která nejsou veřejně přístupné ve smyslu fyzické dosažitelnosti.

Toto kvalitativní hodnocení by mohlo být dobře využitelné zejména v oblasti investic, kdy by měla být podporována veřejná prostranství aktivní, tedy taková, která skutečně plnohodnotně plní úlohu veřejného prostoru.

Kvalita veřejných prostranství

Komplexní vlastnosti aktivního veřejného prostranství se pohybují v rovině utilitární a technické, dále pak v rovině společenské a prožitkové. Primárním předpokladem kvality je samotné splnění základních kritérií *aktivního* veřejného prostranství. Tedy existence obsahu, naplnění jasně role a splnění utilitárních funkcí maximálně jednoduchými prostředky vyplývajícími z podstaty této funkce, které současně nejsou v rozporu s humanistickými kritérii: obytnou kvalitou, krásou, smyslovým a poznávacím potenciálem či komunikačními schopnostmi.

Při tvorbě urbánní struktury měst je potřeba mít na paměti, že veřejná prostranství jsou v první řadě definovány hmotnou strukturou urbánní či přírodní a svým charakterem. Jejich kvalita se zakládá od největšího měřítka navrhování k nejmenšímu, přičemž chyby ve fázi velkého měřítka nejsou již v měřítku malém zpravidla napravitelné. Hmotně vymezený prostor tvoří determinující rámec kvality veřejných prostranství. Funkce a děje jsou vyšším cílem tohoto rámce, zároveň však patří do kategorie proměnlivých a tekutých vlastností místa, pro které vytváří hmotný prostor pevné vymezení. Může tyto děje umožňovat, podporovat či iniciovat. Je také zapotřebí zdůraznit, že kvalitu veřejných prostranství netvoří primárně design doplňkových objektů, což je jeden z rozšířených omylů dnešního oboru „public space design“, ten může kvalitu celku pouze posílit či oslabit.

Předpokladem zlepšení stavu veřejných prostranství je také nutnost znovu vytvořit a udržovat obecné povědomí veřejnosti o podobě jejich kvality. Neboť obecné vědomí společnosti je tím, co vytváří a udržuje kvality veřejných prostranství jaksi samozřejmě, skrze každodenní běžné užívání a spravování, z velké části bez nutnosti řízení architektonickým navrhováním. Toto povědomí, které v demokratických západoevropských zemích vyrůstá z dlouhodobé kontinuity a tradice celkových hodnot společnosti, u nás v důsledku fatálních přerušování v druhé půli 20. století z velké části

vymizelo. Nemá-li veřejnost zažitou představu o podobě kvalitního prostoru, nedokáže jí ani při dobré vůli okolo sebe vytvářet či udržovat. Stejně tak ji potom v rovině společensko-politické nedokáže vyžadovat ani posoudit.

Definování úlohy veřejných prostranství ve městě, a to jak ve fyzické, tak dějové a ideové rovině

Definování úlohy veřejných prostranství ve struktuře města je základním předpokladem vytvoření podmínek nejen pro jeho kvalitu, ale také pro jeho samotnou existenci a její oporu při plánování a tvorbě města. Definování této úlohy je zároveň nezbytným *proč*, tedy určením *smyslu*, které musí předcházet dalším *co* a *jak*, tedy hledání *forem* a *nástrojů*. *Proč*, tedy *smysl* by v procesu plánování měl být definován ve strategii plánování a strategii veřejných prostranství města. *Co* a *jak*, tedy *formy* a *nástroje* by potom měly být předmětem územních a architektonických dokumentací od měřítka územního plánu až například k metodice tvorby veřejných prostranství, kde formami jsou jejich podoby, nástroje se potom nacházejí v celém spektru od plánování, přes realizování, až po správu a užívání prostoru.

Stanovení významu existence a kvality veřejných prostranství v hodnotové hierarchii tvorby a užívání města.

Tam, kde dochází při tvorbě města k převaze technických a formálních hledisek, nad hledisky humanistické povahy, této skutečnosti v praxi kromě celkového nastavení hierarchie hodnot ve společnosti napomáhá také forma argumentace, prosazující, až vymáhající nadřazenost technokratických požadavků na základě tvrdých dat a terminologií, svojí povahou snadno včlenitelných do legislativního jazyka zákonů, norem, vyhlášek a předpisů. Kvalitativní vlastnosti prostředí spočívající v humanistické rovině, které i v oblasti vědy operují v měkké terminologii, nejsou pak v praxi v podstatě vůbec zohledňovány, natož rovnocenným způsobem kladeny na váhy priorit. Výsledkem je stav prostředí našich měst, ze kterého jsme překvapeni – přitom nadále akceptujeme, či pouze tolerujeme, technokratickou a instrumentální

interpretaci života a prostředí okolo nás. Jak říká Dalibor Veselý: „Tato situace je vlastně paradoxem, když si uvědomíme, že každá disciplína je definována svým cílem a nikoli prostředky a že cílem architektury je lidský život a ne techniky a instrumentální myšlení, které jsou pouhými prostředky.“⁸⁸

Utilitární vlastnosti jsou nezbytnou součástí, respektive apriorně předpokládaným základem kvality vystavěného prostředí. Měly by se však odehrávat, a v hierarchii hodnot pokládat, na bázi nutného zázemí, jehož smyslem je vytvořit rámec pro kvality humanistického rozměru. Proto by neměly být na úkor humanistických kvalit upřednostňovány. Pro praxi dnešní praktické tvorby vystavěného prostředí je tedy zapotřebí terminologicky a významově upevnit zejména pojmy, definující kvalitu vystavěného prostředí v humanistické rovině. Jasně pojmosloví a teze této kvality pak musí při vyvažování priorit obstát nejen v praktické argumentaci, ale ideálně být alespoň částečně implantovatelné do současných legislativních pravidel. Musí být v jistém slova smyslu „vymahatelné“ a v obecném smyslu dokonce i „upřednostnitelné“ nad zájmy ostatními.

Definování nástrojů tvorby kvalitních veřejných prostranství

V teoretické oblasti: vědecké, pedagogické či metodické na úrovni plánování měst, bývá preferováno zabývání se popisem ideálního stavu či kritikou stavu stávajícího, otázka funkčních a realistických nástrojů dosažení deklarovaného cíle je však často potlačena, podceňována až zcela opomíjena. Dochází tak k mimoběžnosti těchto teorií a současně probíhajících procesů vedoucích k realizaci skutečné podoby prostoru města. Je tedy nutné začít hledat způsoby propojení teorie ideálního stavu prostředí s jeho skutečným realizováním.

Nástroje tvorby veřejných prostranství se týkají plánování, projektování, investování, realizování, spravování, ale zároveň i užívání, neboť aktivní užívání, které má dopad na kvalitu prostoru, je svým způsobem rovněž jeho tvorbou. Pojem tvorba veřejných prostranství je zde tedy vnímán v celé šíři pojmu tvorba, kterou je jakákoliv

⁸⁸ Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, S. 12

aktivní činnost ovlivňující podobu a fungování prostoru. Působíště nástrojů je současně ve velké šíři oblastí: architektury, stavebnictví, strategického plánování, politiky, ekonomie, kultury, apod.

Příklady základních humanistických vlastností veřejných prostranství⁸⁹

Humanistické vlastnosti kvalitních veřejných prostranství

Veřejná prostranství jsou v první řadě definovány hmotnou strukturou urbánní či krajinnou a svým charakterem. Urbánně vymezený prostor tvoří základ kvality veřejných prostranství. Účelem fyzického složky vystavěného prostředí je především vytvářet rámec pro dějový a ideový obsah, který je hlavním finálním cílem veřejných prostranství. Hmotně vymezený prostor může tento obsah umožňovat, podporovat, iniciovat či generovat.

Konečným cílem tvorby veřejných prostranství je jejich obytná kvalita.

Schopnost fyzického rámce veřejných prostranství vytvářet, iniciovat, podporovat, či umožňovat děje a schopnost společnosti tuto vlastnost prostoru těmito ději naplňovat, se v kvalitě nejen navzájem sčítají, ale zpětnou interakcí navíc vzájemně umocňují.

Kvalita funkcionality je apriorním předpokladem. Bez ní zpravidla plnohodnotně nefungují ani další kritéria. Hierarchicky však vždy musí být v roli infrastruktury, tj. podpůrného základu pro cíl, kterým je obytná kvalita veřejných prostranství.

Kromě naplnění utilitárních a pobytových funkcí je úkolem veřejných prostranství také prožitkový a poznávací rozměr, který je neméně významný. Jeho součástí je bezprostřední smyslová zkušenost, emoční prožitek, estetický vjem, poznávací rovina apod.

⁸⁹ V kapitole byly použity výňatky z: Melková a Kolektiv autorů, *Návrh Strategie veřejných prostranství hl. m. Prahy, IPR, Praha 2014*

Obytná kvalita veřejných prostranství

Nezbytným předpokladem obytné kvality veřejných prostranství je jejich lidský rozměr. Příklady jednotlivých vlastností veřejných prostranství, které posilují jejich obytnou kvalitu, jsou uvedena v následujícím výčtu.

Pobytové kvality

Kvalitní veřejné prostranství je zpravidla takové, které je živé, tj. aktivně užívané lidmi, zejména k pobytovým aktivitám. Kvalitní veřejná prostranství vybízejí k zastavení a pobývání. Lidé vyhledávají přítomnost dalších lidí. Přitahují je místa bohatá na vjemy a děje. Čím vyšší je poměr míst, na nichž se lidé zdržují a pobývají, oproti místům, skrze které se pouze pohybují, tím kvalitnější je veřejný život města. Veřejná prostranství města by měla nabízet vyvážený poměr klidných míst pro relaxaci a živých míst společenských dějů.

K pobytovým kvalitám místa napomáhá dostatek míst k sezení či ležení, volné klidné plochy k zastavení, místa k relaxaci a aktivní místa jako předzahrádky restaurací či společenské, kulturní nebo sportovní pobídky. Atraktivitu pobytu zvyšuje příjemné klima (stín či naopak slunce, závětrí, hladina hluku, čichové vjemy).

Pobytovou kvalitu města jako celku významně zvyšuje dostatek parků v pěší vzdálenosti, stejně jako stromů a vegetace ve městě.

Primární funkce velké části veřejných prostranství je ryze utilitární. Platí to zejména pro prostory dopravní infrastruktury. I u těchto prostorů je však třeba usilovat o posílení a doplnění jejich role pobytové a prožitkové – a to až na hranici, za níž by to bylo na úkor jejich základní utilitární funkce.

Kvalita pohybu

Velká část pohybu lidí městem patří k nezbytným činnostem (přemístění do cíle), menší část k činnostem dobrovolným (relaxace). Pohyb však vždy kromě dosažení cíle může poskytovat i prožitkové kvality (v rovině smyslové, emocionální, poznávací, sociální či společenské).

Ulice ve městě nelze chápat jako pouhý dopravní koridor, vždy je třeba podporovat zejména jejich obytné vlastnosti.

Kvalitní pohyb je bezpečný, svobodný, efektivní a bohatý na kvalitní smyslové a poznávací vjemy.

Pěší pohyb městem umožňuje vyšší míru interakce s prostředím. Odpovídá mu lidské měřítko místa, zatímco rychlý pohyb člověka od okolního prostředí odděluje. Přizpůsobení podoby prostředí vnímání z perspektivy rychlého pohybu deformuje jeho lidské měřítko – dochází k vytváření dlouhých úseků chudých na vjemy a zvětšování měřítka vnímaného detailu.

U komunikací, kde je doprava dominantní funkcí, přesto nelze rezignovat na jejich kvalitu jako veřejného prostranství a je zapotřebí hledat všechny možnosti, jak zvýšit jejich obytnou kvalitu, jejíž součástí je kromě maximálního možného zpřístupnění pro pěší také vizuální kontakt z prostředků dopravy či vnímání ze vzdálenějších přilehlých prostranství.

Možnost užívání pro všechny obyvatele

Pojem veřejný ve své podstatě zahrnuje pojem rovnosti užívání. Veřejná prostranství by měla umožňovat nejen veřejnou přístupnost, ale také komfortní užívání všemi skupinami obyvatel, tedy skupinami všech věkových i sociálních, kulturních a společenských kategorií, stejně jako skupinám s omezeními, jako senioři, matky s kočárky, nevidomí či tělesně handicapovaní.

Dostupnost, prostupnost

Město krátkých vzdáleností výrazně napomáhá kvalitě a živosti veřejných prostranství. Jeho předpokladem je kompaktní urbanistická struktura a koncepčně založená a čitelná struktura veřejných prostranství. Dále pak ve všech lokalitách zastoupení a promísení základních funkcí města (bydlení, práce, obchod, vzdělání, kultura, sport, relaxace apod.) a jejich umístění v pěšky dostupné vzdálenosti.

Podmínkou prostupnosti je dodržení minimálního měřítka prostupnosti, tj. zejména zabránění jeho přerušování uzavřenými areály či vytvářením slepých ulic a cest.

Kvalitní prostupnosti napomáhá také eliminace ztracených spádů, bezbariérovost, eliminace zbytečných oklik apod.

Předpokladem uspokojivé prostupnosti prostředí je také zorientovanost uživatele v něm. Základem je hierarchizace veřejných prostranství, která musí být jednak součástí kompozice města, jednak být čitelná pro uživatele. Základní orientaci ve městě a strukturu jeho prostupnosti tvoří celoměstsky významná veřejná prostranství.

Z hlediska kvality užívání veřejných prostranství je prioritou kvalita pěší a cyklistické prostupnosti a přístupnosti. Tento typ dopravy přispívá iniciační, tedy nikoliv regulační, formou k redukci negativních dopadů automobilové dopravy.

Prostupnost a přístupnost pro veřejnou dopravu by měla mít přednost před individuální automobilovou dopravou.

Svoboda volby

Z celé škály aktivit, které se odehrávají na veřejných prostranstvích, je část nezbytných činností, které lidé vykonávají za všech okolností a bez ohledu na kvalitu místa. Ostatní činnosti jsou předmětem volby. Kvalitní veřejná prostranství by měla poskytovat prostor pro co největší škálu dobrovolných činností.

Lidské měřítko

Městské prostředí je vytvářeno pro život lidí. Veškeré jeho vlastnosti by tedy měly být poměřovány perspektivou lidského měřítka.

Bezpečnost

Pocit bezpečí je základním předpokladem kvality života ve městě. Jedná se zejména o bezpečnost pohybu a sociální bezpečí (ochrana před kriminalitou) apod. Sociální bezpečnosti napomáhá zejména přehlednost prostoru a jeho živost (trvalá a početná přítomnost lidí v prostoru zajišťující tzv. sousedskou kontrolu.)

Zdravé prostředí. Kvalita klimatu.

Člověk z přirozenosti, podvědomě i racionálně, vyhledává zdravé prostředí. Veřejná prostranství by proto měla poskytovat neznečištěné ovzduší, omezení hluku, příjemné teplotní klima, příjemné čichové vjemy, dostatek světla, ochranu před větrem či přemírou slunce apod.

Místa k pobytu a pohybu musí disponovat také ergonomickou kvalitou (tvar a rozmístění jednotlivých pobytových prvků) a pocitovým komfortem (teplota a hmatové vlastnosti kontaktních povrchů).

Smyslová, poznávací a estetická kvalita.

Smyslová, poznávací a estetická kvalita je plnohodnotnou součástí pobytových kvalit místa a neměla by být opomíjena pod tlakem utilitárních potřeb.

Komunikativnost

Kvalitní prostředí by mělo se svými uživateli komunikovat. Podoba veřejných prostranství by měla nabízet základní srozumitelné sdělení jak v rovině běžného užívání (informace, orientace apod.), tak v rovině smyslové a poznávací (symbolická a reprezentační role, estetická kvalita apod.).

Čitelnost - možnost identifikace s prostředím

Možnost identifikace obyvatel s prostředím (dlouhodobá i krátkodobá) je podmínkou kvalitního života v něm. Prostředky identifikace jsou časové (současný a historický kontext) a prostorové (identita místa a prostorový kontext).

S místem, disponujícím vlastním charakterem a srozumitelným kontextem se lze snadno identifikovat, naproti tomu místa „nijaká“, anonymní a autonomní, vytvářejí pocit odcizení a nejsou lidmi vyhledávány.

Identifikace s prostředím upevňuje soudružnost společnosti.

Přiměřený sociální kontakt

Specifickou vlastností městského života je vysoká míra sociálních kontaktů s neznámými lidmi ve veřejném prostoru. Sociální kontakt může být vnímán jako pozitivní a být vyhledávaný, současně však může být i předmětem obav. Veřejné prostranství by vždy mělo umožňovat jednotlivci dobrovolnou míru sociálního kontaktu. Současně by měl podporovat a iniciovat pozitivní aspekty sociálního kontaktu, jako dialog, poznávání, sdílení, aktivní účast na životě společnosti apod.

Sociální interakce se může odehrávat na bázi od různé šíře místních komunit až po celoměstský rozměr, rozšířený o návštěvníky města. Zejména v případě místních komunit je formou sociálního kontaktu i zapojení do samotné tvorby a správy prostoru, které může významně zlepšit jak kvalitu podoby prostoru, tak jeho užívání.

Flexibilita

Polytematičnost a polyfunkčnost veřejných prostranství zpravidla napomáhá jak jejich životnosti, tak jejich dlouhodobé udržitelnosti.

Využitelnost veřejných prostranství by měla reagovat na proměnu rytmu denní doby, týdenních cyklů a ročních období. V dlouhodobějším horizontu by měla být schopná reflektovat proměny věkového, sociálního či kulturního složení obyvatel.

Role architektury v životě společnosti

Výše uvedené myšlenky vycházejí z neskromné, současně však zodpovědnost přijímající víry, že architektura, respektive vystavěné prostředí našich sídel, může vládnout schopností významnou měrou ovlivňovat život společnosti a jednotlivce. Dokonce, že může někdy sehrávat roli determinační, nosnou a v podstatě vedoucí, tedy nebýt jen odrazem a vedlejším produktem stavu společnosti, ale naopak hybatelem tohoto stavu. Může a měla by tak plnit svoji etickou roli ve smyslu definice Karstena Harriese, kdy „za étos určitého člověka považujeme jeho charakter, povahu, celkové ustrojení. Podobně můžeme přisoudit étos i společenství: pak míníme ducha, který vládne nad aktivitami této skupiny lidí. Takto chápaný étos je pojmenováním pro

způsob existence lidí ve světě, pro způsob lidského přebývání a pobývání. Etickou funkcí architektury míním to, že úkolem architektury je napomoci s artikulací společného étosu.“⁹⁰

Pochopení, že plánování našich měst není jen pouhou formální instrumentální činností, ale způsobem ztělesnění a rámcem základních ideových hodnot společnosti, může být východiskem k reálnému naplňování této role architektury.

Definování humanistických vlastností kvalitního vystavěného prostředí ve strategickém a územním plánování

Úkolem Fáze Zadání územního plánu je stanovit komplexní cílové hodnoty rozvoje města. V současné praxi jsou však tyto hodnoty většinou redukovány na technické a matematické parametry. Vedle celkového hodnotového systému současné společnosti je jedním z důvodů skutečnost, že ideové hodnoty spočívající v humanistické rovině se v převážné většině pohybují v měkké terminologii, která v jazyce územního plánování nenachází své místo. Zároveň se jedná o důsledek dlouholeté praxe územního plánování v české republice, v principu založené převážně na instrumentálním a technicistním přístupu.

Ideové hodnoty města jako cíl je zapotřebí definovat zejména ve fázi Strategického plánu města a fázi Zadání územního plánu. V navazujících plánovacích, územně plánovacích a projektových dokumentacích je potom zapotřebí tyto cílové hodnoty naplňovat prostřednictvím návrhů konkrétních forem a nástrojů, odpovídajících charakteru jednotlivých dokumentací.

Význam těchto hodnot musí být podpořen pevnou argumentací a terminologií, která obstojí v konkurenci tvrdých dat a pojmů používaných pro definici technických vlastností vystavěného prostředí.

Pro upevnění definice a argumentace významu ideových hodnot města spočívajících v kvalitě veřejného prostoru a veřejných prostranství je zapotřebí nejprve definovat v čem spočívá jejich význam pro město a společnost, tedy jejich úlohu ve městě. Dále je zapotřebí definovat cílovou kvalitu veřejného prostoru a veřejných

⁹⁰ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 11 – 13

prostranství města a následně vlastnosti veřejného prostoru a veřejných prostranství, které tuto kvalitu naplňují.

Definování ideových hodnot města, které jsou ztělesňovány veřejným prostorem, je především důležitou součástí nastavení priorit jednotlivých hodnot města. Pouhá konstatace cílových hodnot nestačí. Zejména ve strategických, plánovacích a územně plánovacích dokumentech města je nutné deklarovat jasnou hierarchii priorit a podporu „měkkých“ hodnot, neboť „tvrdá“ a mechanická kritéria se z titulu své povahy prosadí sama. Stejně tak zadání územního plánu a územní plán samotný musí zřetelně formulovat priority cílů, ke kterým vedou jednotlivé navržené parametry.

I když formulování nástrojů implementace není primárním úkolem strategického a zejména územního plánování, je zapotřebí si uvědomit, že bez navázání konkrétních opatření a kroků, zůstanou navržené cíle pouze v rovině deklarační, tedy bez propisu do reálné podoby města a života společnosti. Proto by tam, kde to jejich charakter umožňuje, měly jednotlivé dokumentace využít všech příležitostí přinejmenším nastínit obrysy možných nástrojů implementace formulovaných hodnot a cílů do tvorby města.

III.2 Trvale udržitelný rozvoj znamená existenci možnosti

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Trvale udržitelný rozvoj znamená existenci možnosti*, Zlatý řez, 2012, č. 34 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

„Jenom to držet jako malý chlapec, který nese v rukou skleněnou mísu, v níž se ve vodě vznáší červená rybka. Dělat malé krůčky, neupadnout, nerozlít to, aby se vesmír nepřekotil a červená duše nelapala po vzduchu v kaluži rozteklé po podlaze. Třese se odpovědností, ruce bolí, dech se tají. Tak by měl člověk žít, (...) tak nést svěřenou vzácnost.“⁹¹

Trvale? Udržitelný? Rozvoj?

Trvale?

Absolutní trvalost je nekonečnost. Opravdu je oprávněné očekávání trvalosti a směřování k ní? Trvalost v měřítku času lidské či přírodní existence? Právo či povinnost trvalosti? Kosmologický čas pojem trvalost nepoužívá, připouští zato hodnotu záporného času. Lidská touha po trvalosti hraničí s neskromností. A neskromnost je v rozporu s možností trvalosti. Trvalost v lidském čase jednotlivce by byla nesmrtelnost. Touha po nesmrtelnosti se však často pojí s nekritickým sebezbožňováním.

Jakými skromnějšími, či realističtějšími pojmy bychom mohli nahradit nepřiměřeně ambiciózní pojem trvalost? Dlouhodobost? Kontinuálnost? Možnost pokračování?

Udržitelný?

Udržet rozvoj? Udržení patří spíše do kategorie pasivních činností, respektive nečinností. Udržet lze cosi, co již existuje. V pojmu rozvoj je však současně obsažen

⁹¹ Balabán, Jan, *Černý beran*, Host, Praha 2000, s. 31

faktor změny, pohybu a vzniku nového. Záměnou pojmu udržitelnost za „možnost“ či rozšířením na „možnost udržitelnosti“ říkáme, že cílem by mohlo být vytvoření, udržení, nezamezení možnosti pro rozvoj.

„Trvání a setrvání... Nehybnost je zhoubná, ale setrvání je věčné. Jak to, že obojí je zdánlivě stejné, přesto však ve své podstatě tak fatálně odlišné? Nehybnost je statická, nemá začátek ani konec, ale setrvání je dynamické, protože v sobě skrývá mnoho vrstev významů i souběh minulého a budoucího.“⁹²

Rozvoj?

Rozvoj jakožto pohyb v čase je jediný možný kupředu. Prvotně, jako pojem spojený s lidskou existencí, je většinou vnímán ve směru extenzivním; jako množování, zvětšování, zrychlování. Zpomalení, zmenšení nebo zjednodušení zpravidla za rozvoj nepovažujeme, přesto právě tato podoba procesu může být často tou, která směřuje k trvalé udržitelnosti. Navíc je známo, že z vědeckého hlediska není trvalý kvantitativní růst v uzavřených systémech možný. V křesťanské civilizaci je vývoj světa vnímán jako lineární, má definovaný počátek, kterým je vznik, a tušený, méně definovaný konec. V náboženstvích východních civilizací je vývoj cyklický, pohybující se v kruhu či spirále, obsahující návrat a opakování.

Někdy používaný termín trvale udržitelný život působí přiměřeně skromněji, problémem však zůstává jeho jednoznačný antropocentrismus; životem se zde rozumí život člověka a tam, kde se hovoří o životě ostatní přírody, je tento v podtextu vnímán především jako nezbytný nástroj lidského přežití.

V extrémní poloze by z filosofického hlediska mohlo být dále zajímavé zkoumat i samotný princip pojmu trvale udržitelný rozvoj, který se v podstatě zakládá na předpokladu mravního principu zodpovědnosti přítomných generací za dědictví zanechané generacím budoucím.

⁹² Veselý, Aleš, *Výstava Trvání a setrvání*, DOX, Praha 2011

Kvalitu současného života nelze vnímat jako právo

Ačkoliv pojem trvale udržitelný rozvoj vychází primárně z ekologických a ekonomických kritérií, z hlediska vývoje společnosti je třeba zabývat se také kritérii neměřitelných hodnot; je tak nicméně třeba vždy činit s vědomím, že neopominutelným předpokladem udržitelného rozvoje v současné době zůstává vztah k přírodnímu bohatství, globálnímu životnímu prostředí a především spotřebě přírodních zdrojů.

Význam přírodního bohatství pro existenci lidstva má v hierarchii hodnot podobné postavení jako význam zdraví v měřítku jednotlivého lidského života. V běžném životě předsunujeme před zdraví řadu hodnot a z hlediska smysluplnosti lidského bytí tomu nemůže být jinak, přestože zároveň stále víme, v pozadí vědomí, že přestane-li fungovat zdraví, mizí spolu s ním význam všeho ostatního.

Tak jako například generace německého národa první poloviny 20. století bude patrně vždy vnímána jako generace zodpovědná za hrůzy války, naše současné generace v rozsahu euroamerické společnosti se možná jednou dostanou do učebnic jako ty, které na dlouhou dobu vyčerpaly budoucím společností přírodní zdroje energie. O extrémní zvýšení našeho současného pohodlí a blahobytu oproti generacím minulých století jsme se přitom nijak nezasloužili. Minimalizace těžké fyzické práce, poměr práce a volného času nebo fenomén zábavy vytvořily stav do té doby v historii nepředstavitelný. Nepracujeme více, intenzivněji a pravděpodobně ani smysluplněji než předchozí generace, spíše naopak. Přesto tento stav považujeme za samozřejmost, pociťujeme na něj jakési právo, vznášíme nárok na naplnění tohoto práva, ba co víc – považujeme za právo a samozřejmost permanentní jednosměrnou extenzi tohoto stavu. Hlavním důvodem našeho pohodlí je přitom fakt, že energie lidské práce byla nahrazena energií pocházející převážně z ropy a ostatních neobnovitelných zdrojů.

To, co zpočátku mohlo být možná chápáno jako zasloužená odměna za objevy technického pokroku, se dnes stává nepokrytým přisvojováním si nevlastního, ve smyslu nevlastněného spíše než cizího, za tiché dohody všech zúčastněných o zavírání očí a nepojmenovávání skutečnosti. Účastni jsme všichni. Jako součást společnosti nemáme příliš na výběr, jako jednotlivci částečně ano. Zpravidla platí obrácená úměra míry podílení se na tomto stavu a špatného svědomí z něj – ti, kteří přispívají nejvíce,

stav nepojmenovávají, nepřemýšlejí o něm, vědomí o jeho existenci patrně zcela potlačují a vytvářejí si tak sebezáchovnou bariéru proti vidění reality, které by muselo vést k aktivaci svědomí. Ti, kteří si uvědomují, také pojmenovávají, pociťují vlastní spoluzodpovědnost a v individuálním měřítku se snaží svůj podíl minimalizovat, což však většinou neumenšuje přetrvávající pocit špatného svědomí pramenící z vědomí účastníka globálního stavu.

„Jestliže tedy od nepaměti – od prvopočátku – existovaly v lidstvu jisté sklony k nečinnosti a zahálce, k nemyslivému ‚pohodlí‘, k lehkomyšlnému podceňování nebezpečí (a to u většiny populace, zatímco to, co u člověka druhu ‚homo sapiens‘ představuje onu rozumnost a tvořivost, bylo vždy charakteristické jen pro menší část populace), nemohla tato skutečnost být zhruba až do 19. století nějak zvlášť nebezpečná. Průměrní lidé museli dřít a géniové přicházeli s novými a novými objevy. Ale od 20. století průmyslová civilizace (podléhající jakémusi úplně chybnému dogmatu, že cokoliv vyrobit lze, vyrobit se musí a musí se vrhnout na trh) chrlí vždy tolik lákavých příjemností, že na ně zdrcující většina lidí takřka fatálně a neomylně ‚naletí‘ a že v posledku ani vůbec není možno jinak, než že velikých objevů génium je zneužíváno způsobem vedoucím lidstvo do katastrofy. (...) Otázku ‚bud‘ omezení růstu ‚blahobytu‘ – nebo smrt‘ si lidé prostě nepřipustí, tázajícího přeřvou a prohlásí za blázna. Vždyť už i církve (ke své vlastní škodě) zcela odvykly žádat od svých věřících sebemenší újmu. Lidé nikdy nedovedli myslet víc než zhruba rok či dva dopředu – ale teprve teď se jim to stává osudným.“⁹³

Vystavěné prostředí a udržitelný rozvoj

Pokud pojem architektonické prostředí vnímáme jako prostředí pro život v nejobecnějším rozsahu, respektive jeho vystavěnou část, stává se výsledek snahy komplexně definovat trvale udržitelný rozvoj tohoto prostředí každým dalším pokusem neuchopitelnější.

⁹³ Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Akropolis, Praha 2008, s. 12 -13

Problematiku udržitelného rozvoje ve vztahu k urbánnímu prostředí lze vnímat z různých úhlů: jako trvale udržitelný rozvoj či život samotného architektonického prostředí nebo jako vliv architektonického prostředí na prostředí globální – architektonické prostředí jako možný nástroj, aktivní či pasivní, ovlivnění globálního prostředí.

Odpověď takzvané první volby na otázku předpokladu trvale udržitelného rozvoje v oblasti sídel v případě vlivu vystavěného prostředí na udržitelný rozvoj globálního prostředí planety zní: minimálně zatěžovat, nezatěžovat, v utopii budoucnosti snad i posilovat. V případě udržitelného rozvoje samotného vystavěného prostředí odpověď jednoznačně míří k pojmu kvality. Kvality vystavěného prostředí a kvality společnosti toto prostředí vytvářející, spravující a užívající.

Vlastnosti vystavěného prostředí přispívající k možnosti trvale udržitelného rozvoje

Kvalita

Stejně jako v teorii vývoje živočišných druhů přežijí na základě výběru pouze ty nejkvalitnější, lze předpokládat, že hodnotné vystavěné prostředí je tím, které má největší šanci pro trvale udržitelný rozvoj. Chybná řešení samovolně zaniknou. Z hlediska rozvoje je nutné hovořit zejména o kvalitě nadčasové.

Opodstatněnost nároku na trvalost

Při vznášení nároku na trvalost je zapotřebí určovat hranice mezi trvalostí opodstatněnou, smysluplnou a trvalostí neopodstatněnou, překážející. Mezi trvalostí produktivní a antiproduktivní. Měli bychom vědět, kdy být, otisknout své bytí a kdy nebýt, být beze stopy. Neměli bychom bezvýhradně prahnout po trvalosti. Konec je přirozený. Konec je zároveň možností začátku nového. Touha po trvalosti může být znemožněním počátku vzniku nového. Schopnost přijmutí faktu konečnosti může být přirozenou součástí existence.

Japonský architekt Toyo Ito například jako zcela přirozenou věc popisuje příběh domu, který si postavil spolu se svou ženou. Po její smrti nechal dům zbořit, neboť jeho existence v původní podobě ztratila smysl, a na místě nechal vystavět dům jiný. Bourání domů a nahrazení novými, reagujícími na změněné vnější společenské a ekonomické či vnitřní individuální podmínky, je v Japonsku běžnou a přirozenou skutečností.

„Antická uměřenost a stabilita nejenom našla svůj výraz v hudbě a architektuře klasicismu, ale také se stala modelem, podle kterého vznikala ministerstva a systém státní správy. Mělo to háček – lidé té doby četli antické autory, snili o velkých říších, žili podle zásad antického práva a bydleli v budovách, které se těm římským podobaly. Jenže věděli, že celá ta velkolepá stavba antického světa se zhroutila. Báli se, že dopadnou jako Římané. V roce 1776 začal anglický historik Edward Gibbon vydávat svůj slavný epos Historie úpadku a konce Říše římské, který můžeme považovat za moderní počátek studia konců civilizací. Archeologové 19. a 20. století si začali s úžasem uvědomovat, že prakticky všechny velké říše světa – až na Egypt a do jisté míry Čínu a Japonsko – zanikly. Nejlépe to je patrné v pouštních oblastech, kde cestovatel pravidelně nalézá celá zavátá města a hřbitovy nejenom jednotlivých lidí, ale celých dynastií. Většina starších literatur od starověké řecké až po arabskou středověkou filosofii dějin považovala pády říší za nevyhnutelné, protože i lidé a stromy stárnou a zanikají a dokonce i mocná souhvězdí se na obloze posouvají. Pro staré Řeky byla myšlenka, že by někdo mohl zastavit přirozený cyklus úpadku, nesmyslná. Stabilitu vnímali ne jako neměnnost, ale jako stabilitu pohybu směřujícího ke svému konci, obratu a novému počátku. Lidé i říše měly své osudy a nedalo se s tím skoro nic dělat. (...) Z hlediska historie a vývoje lidstva není kolaps jednoznačnou katastrofou, protože často stojí na počátku nové, vyspělejší říše, ale z hlediska jednotlivce je neštěstím.“⁹⁴

⁹⁴ Cílek, Václav, Filip, Jiří, *Soumravné světy: dvě století studia konce civilizací. Něco překrásného se končí.* Dokořán, Praha 2008, s. 211 -212

Přiměřenost

Uměřenost byla kánonem již v antické epoše. Šancí naší současné společnosti je obrácení stále více zafixovaného povědomí hierarchie, kde více je vždy lépe, v poznání, že moci neznamena muset chtít. Pojem dobrovolná askeze není v dnešním světě právě populární. A přece právě ona by patrně mohla být hlavní odpovědí na otázku možnosti trvale udržitelného rozvoje. Dobrovolná askeze našich životů, stejně jako podoby a fungování našich měst.

Předpokladem přiměřenosti je schopnost rozeznávat podstatné od zbytečného. Přemíra nepotřebného je jedním z hlavních rizik naší euroamerické civilizace. I v oblasti vystavěného prostředí bývá velmi často zaměňována kvantita za kvalitu.

„Ale jak lze najít to jedno nezbytné v takové záplavě zbytečných věcí? Neptáme se marně; poněvadž to nevědí, bloudí totiž mnozí ve věčných labyrintech, věčně valí balvany, trpí věčnou žízni po bohatství. Co tedy dělat? Je třeba dobrat se u každé věci její pravé definice, rozeznat její cíl a jak by svému cíli nejlépe odpovídala.“⁹⁵

Míra determinovanosti

Míra určenosti vystavěného prostředí musí být vyvážená. Perspektivní je vytvoření determinace pozitivní, tedy nejmenší potřebné, a vyhnutí se determinaci překážející adaptaci, zejména v dlouhodobějším horizontu. S tím souvisí schopnost přizpůsobivosti – vystavěné prostředí jako prostředí pro život musí odpovídat přirozené proměnlivosti tohoto života. Dobrý dům je takový, který umožní maximální intervenci uživatele či času, při stálém zachování kvality své architektonické podstaty. Nadčasová, tedy trvale udržitelná, je kvalita elementární prostorové substance domu, nezávisle na současném funkčním využití či dočasných parazitujících úpravách. Tato přizpůsobivost domu však nesmí být zaměňována s bezbřehou tvárností pocházející z neexistence vlastního charakteru. Dobré město je takové, jehož fyzický prostor umožňuje flexibilitu funkcí a tím nadčasovost jeho hodnoty.

⁹⁵ Komenský, Jan Amos, *Jedno nezbytné. Unum necessarium*, Kalich, Praha 1999, s. 67

S tím souvisí také absorpční schopnost prostředí. Způsobílost vstřebat maximum dočasných zásahů, provozních vstupů, proměnlivost okolního prostředí; při stálém zachování, čitelnosti a nadřazenosti základní struktury vlastního charakteru.

„Základním principem uzavřeného systému je nadměrně determinovaná forma. Klíčovým pojmem je ‚nadměrně determinovaná‘ spíše než ‚forma‘. Jistá míra determinace a definice je nezbytná, aby mělo zastavěné prostředí, stejně jako přírodní prostředí, určitou formu. V uzavřeném systému ovšem struktury nemohou reagovat vlastní proměnou na měnící se podmínky; procedury a procesy v uzavřeném prostředí neumožňují experiment. V evoluční biologii dochází k uzavření, když se určitý druh ukáže být neschopný adaptace na nové prostředí. (...) Uzavřenost v nejvlastnějším smyslu slova znamená, že chápání předchází akci. Potřebujete vědět, co děláte, ještě předtím, než to začnete dělat.“⁹⁶

Elementárnost

Elementárnost obsahuje nadčasovost. Elementárnost ve smyslu odpovídání funkci. Elementárnost čistoty estetiky. Elementárnost srozumitelnosti jazyka architektury. Návaznost na základní principy. Módnost je krátkodobost. S tím souvisí i elementárnost materiálů. Kvalita, srozumitelnost a nadčasovost tradičních základních stavebních materiálů jako kámen, dřevo, cihla, sklo či obyčejný beton, stejně jako kvalita a univerzálnost inovativních materiálů, prověřená hlediskem přiměřenosti a logiky principů; poměr přínosu hodnoty nových vlastností a nároků na výrobu, zdroje, ekonomičnost, distanční přesun komponentů apod.

Města jsou stavěna pro lidi a elementárnost jejich podoby by měla odpovídat elementárnosti lidského chování. Lidské chování je hluboko do minulosti lidstva víceméně stejné. Prostředky a formy architektury a ostatních materiálních komponent města se oproti tomu stále a rychle mění. Poučení o elementárnosti nalezneme v celé šíři společenských oblastí – například specialistům zabývajícím se desítky let vyvíjením dokonalé běžecké obuvi dnes nezbyvá než přiznat, že běžci z mexického kmene

⁹⁶ Sennet, Richard, *The public Realm, Zlatý řez*, 2008, č. 32

Tarahumara, kteří běhají bosí a návodem jim je pouhá přirozenost, dosahují stále nejlepších výsledků, nemluvě o dodatečně prokázaném poškození nohou běžců používajících nejsofistikovanější a nejdražší odpružené běžecké boty.

Na začátku tvorby prostoru měst či rozhodování o způsobu jejich využití bychom se měli dokázat od všeho oprostít a z jakéhosi bodu nula si od začátku klást nejzákladnější a nejprostší, byť zdánlivě i banální otázky. Podobně jako když při reakci na stresovou situaci nejprve člověka v panice napadají neúměrně složitá chaotická řešení, a teprve když se zastaví, zhluboka nadechne a zformuluje podstatu problému, napadne ho většinou jednoduché a často snadné východisko.

Míra elementárnosti prostoru města nesouvisí s moderností či tradičností technických nástrojů a forem architektury; je nepodstatné, zda prostředkem jsou karbonové organické tvary či tradiční ortogonální architektura. Stejně tak elementárnost není tradicionalismus ani postmodernismus. Není ani historismem, k němuž směřuje část obce památkové péče a který naopak vytváří umělé prostředí determinující nemožnost přirozeného fungování prostor a chování současného člověka.

Je třeba vyvarovat se přemíry nabízejících se prostředků tvorby; jak samotného projektování, tak stavebních technologií či uživatelských vymožeností. Jako tvůrci i jako uživatelé bychom si měli být vědomi, že i vynucená elementárnost ekonomické úspornosti se někdy může paradoxně stát výhodou.

„Složitost (complexity): každý systém obsahuje jednak nějaké množství částí, jednak určité množství vazeb. Složitost souvisí s provázaností. Svoji povahou je ambivalentní, protože přináší jak schopnost spolupracovat a lépe využívat přírodní zdroje, tak i větší zranitelnost danou množstvím vazeb a jejich řetězením.“⁹⁷

Obyčejnost

Nadčasovost obyčejnosti. Trvale udržitelné jsou někdy nejobyčejnější věci; nejprostší,

⁹⁷ Cílek, Václav, Filip, Jiří, *Soumračné světy: dvě století studia konce civilizací. Něco překrásného se končí.* Dokořán, Praha 2008, s. 218

nejjednodušší, opakující se při zachování podstaty. Trakař. Koště. Miska. Lžíce. Kolo. Stěna, sloup, střecha. Časem prověřená funkčnost, samozřejmost a krása těchto věcí jsou ztělesněním nadčasovosti.

„V přírodě se mravní zákony hledat nedají; zápas o život je neúprosný. (...) Vědecký, darwinovský výklad evoluce je tvrdý. Ve rvačce, trvající bezmála čtyři miliardy let, se pravidelně prosadil, aspoň na nějakou dobu, vždy bojově nejschopnější organismus. Příroda nám poví nesmírně mnoho, jenom v ní nehledejte morální řád. Evoluce má znaky směru, od nejprostší archeobakterie tvorbou stále rostoucí složitosti až k člověku a nejsložitější věci ve vesmíru, jeho mozku. Ovšem veliká většina všech vývojově vzniklých druhů organismů zanikla, a nejúspěšněji přežívají právě ty nejjednodušší – mikroorganismy. Budou se vesele množit i ve zbytcích posledního člověka.“⁹⁸

Komplexita hodnot

Zdravý rozum nám říká, že je třeba hodnotit v souvislostech, abychom se vyhnuli extrémům, stejně jako je třeba správně klást hodnoty na váhy a vždy vědět, co je vyváženo čím. Podržet si schopnost naslouchat vlastnímu rozumu i tehdy, kdy objektivní ukazatele, zvláště ty jednostranné, předkládané nám zvenku, hovoří o opaku. (Abychom nedopadli jako rodina v kresleném vtipu, sedící okolo prázdného stolu v prázdném domě, s podtitulkem: „Nic nám nezbylo, protože jsme všechno investovali do nezbytných pojištění všeho, zato se ale cítíme bezpečně.“)

Atomistické upřednostňování jednostranných, byť samostatně pozitivních, kritérií může být v komplexním dopadu škodlivé. Jako příklad lze uvést jakýsi diktát v poslední době módního ekologického hlediska. Aniž bychom umenšovali jeho přiměřený význam, i zde je vždy třeba klást na váhy. Nemluvě o faktu, že právě díky apriornímu upřednostňování jednoho hlediska, bez nutnosti obhajoby priority a činění kompromisů, často zbytečně nevznikne dokonalejší výsledek, který by v neumenšené míře uspokojil více hledisek najednou. Tvář krajiny a sídel současnosti tak náhle proměňuje například invaze solárních panelů, které jsou používány pouze účelově, bez

⁹⁸ Krupička, Jiří, *Zmatek*, Paseka, Praha 2008, s. 28 – 29

jakékoli snahy o jejich spolupůsobení na estetice, obytnosti či kontextu místa. Přitom například při použití panelů na střechy domů si lze představit takovou podobu prvků, která by se mohla stát nerušícím komponentem celkového tvarosloví – například celoplošné struktury, schopné kopírovat v ploše či tloušťce tvary objektů, s možností ovlivnění barevnosti či povrchových charakteristik. Bezhlavé, nekoncepční rozmisťování polí slunečních panelů do volné krajiny, která působí jako náhodně spadlá z vesmíru, je pro krajinu katastrofou plošného rozsahu. Podobně, i když řádově méně, jako rozsahem nepřirozená všepohlcující záplava žlutých polí řepky olejné, suroviny pro bionaftu.

Nadčasovost

Vlastností nadčasovosti je schopnost respektu k minulému i budoucímu. Minulé ctít a dokázat na ně navazovat, budoucímu ponechat a připravit prostor. I zde však platí měřítko přiměřenosti vycházející z vyhodnocování skutečných kvalit. Současně je vždy nezbytná pravdivost. Pravdivost časovosti, spočívající v uměřeně sebevědomém přihlášení se k modernosti stávající epochy při současném ctění stop epoch minulých i možných budoucích. Jakýkoli projev historismu v nových stavbách vždy bude podvodem, zmatením a z hlediska rozvoje krokem zpátky.

Nevýznamná není ani nadčasovost krásy, samotné krásy prostoru, která nepotřebuje žádné doplnění, vyplnění, interpretování. Prožitek z prostoru, který by svou čistotou, jasností, elementárností a intenzitou mohl být jedinou funkcí budovy a sám o sobě by dával její existenci smysl.

S nadčasovostí souvisí ne-krátkozrakost. Někrátkozrakost existenciální jako schopnost nazírat naši existenci v horizontu věků, nikoli omezené současnosti. Někrátkozrakost praktická každodenní. Nenápadným drobným, ale signifikantním symbolem praktické krátkozrakosti hraničící se zaslepeností je například běžné nevratné zazdívání komínů při dnešních rekonstrukcích historických objektů. Věříme v čarovnou moc nevysychajících plynových kohoutků? V nevyčerpatelnost omezeného bez vracení čerpaného? V nezranitelnost naší civilizace?

Přirozená míra starého a nového, hustota sídel

Sídla a jejich jednotlivé objekty jsou významnými nositeli paměti a vědomí paměti je předpokladem vědomí budoucnosti. Přesto je však třeba vždy v jednotlivých případech erudovaně zvážit opodstatněnost lpění na uchování konkrétních struktur měst, historických objektů či jejich částí. Nedostatečná schopnost znale a všestranně vyhodnocovat skutečné kvality historického prostředí a rozlišovat na základě rozpoznání těch, které jsou reálnými nositeli historické paměti, cenným dědictvím pro budoucí generace, často vede k povšechnému uchovávání všeho starého. Paušální ochrana podle jediného kritéria stáří – pod heslem uchováme-li vše, nemůžeme nic pokazit – je alibismem kryjícím neschopnost vzdělaně posuzovat. Paradoxně tak uprostřed změti kvantity může docházet k nepovšimnutým ztrátám skutečných jednotlivých hodnot. Pouhé stáří není samo o sobě zárukou moudrosti.

Jakkoli nebezpečně může znít tato myšlenka na hřišti současné architektonické scény, kde příležitost k vytvoření staveb exponovaných v kontextu města často nezískávají objektivně kvalitní architekti, čímž dochází na dlouhá období k promarnění šancí. V takové situaci je pochopitelná obava, že prostor uvolněný odstraněním starého vytváří nebezpečí nahrazení horším novým. Smysluplným řešením by mohlo být pravidlo neoddělitelně podmiňující povolení zbourat stavbu erudovaným zhodnocením architektonické kvality nového objektu a vyhodnocením poměru kvalit obou, na rozdíl od současného povolování odstranění pouze na základě kvalit původního objektu.

Nelze zavírat oči před skutečností, že i pro města platí pravidlo přírody; přežití znamená neustrnout. Nejzajímavějšími a informačně nejhodnotnějšími většinou nejsou zakonzervované objekty, ale ty části měst, které jsou čitelným svědectvím vrstev vývoje, vždy živých jednotlivých fází, přirozeně navazujících na staré, obměňujících či přidávajících nové.

Ztuhlost starších částí měst, většinou jejich center, uměle vyvolaná restriktivní paušální ochranou, stojí za jejich neschopností přirozeně pojmout nový život a jemu odpovídající nové prostory, a způsobuje tak mimo jiné zhoubný tlak na rozvolňování zástaveb a funkcí do rozředěných okrajů měst. Přirozené zahušťování a obměňování zachovává kontinuitu města; na rozdíl od bezbřehého, nekoordinovaného,

nekontinuálního, indiferentního, řád postrádajícího a často skokového rozšiřování do okolní krajiny, které škodí jak městům samotným tak přilehlé krajině. Umístění staveb obvykle nemá vlastní ani kontextuální smysl, jediným důvodem je snadnost odhození do prázdného prostoru oproti náročnějšímu včlenění do existující struktury.

Hustota, schopnost koncentrování maxima subjektů do minimálního prostoru bez ztráty kvality těchto subjektů či využívaného prostoru, patří zřejmě k základním předpokladům trvale udržitelného rozvoje jak všeobecně, tak v oblasti tvorby měst. Je však zřejmé, že tato koncentrace musí být výsledkem cílené činnosti, chytrého záměru a nikoli pouhým samovolně vzniklým chaotickým důsledkem jiných, negativních procesů: ekonomických tlaků, chybné koordinace či prosté nevědomosti.

Kontextuálnost

Kvalita architektonického prostoru, a to nejen z pohledu vlivu na udržitelnost rozvoje, by vždy měla být hodnocena nikoli pouze z hlediska vlastního prostředí, ale kontextuálně. Kontext je vztah součásti k celku a jako takový existuje i v situaci, kdy je programově koncipován jako nulový, jako například „Fuck the context“ Rema Koolhaase. I tehdy, kdy objekt cíleně nereaguje na okolní prostředí, stává se ovlivňující a ovlivňovanou součástí celkové struktury. Vědomá kontextualita nových architektonických zásahů do stávajícího prostředí však podporuje kontinuitu a jako taková se jeví pro udržitelný rozvoj vždy přínosnější.

Kontinuita

Rozvoj je návaznost, permanentní spojitost s počátkem. Přerušování, skok přes prázdný prostor není rozvojem, je novým počátkem. Architektonická tvorba by měla vždy být spíše „mostem“ v prostoru i čase než přistávkou „létajícím talířem“. Kontinuita může být prostorová a časová; současně pak kromě kontinuity materiální je neopominutelná kontinuita duchovní, jíž je architektonické prostředí nositelem.

Současná doba směřuje od kontinuity, lineárnosti stále více k fragmentárnosti. I fragmentárnost jedné vrstvy plánu však může být kontinuální, za předpokladu

existence skryté spojitosti v druhém plánu. Stejně tak mezera, která je nositelem původního tvaru, může být propojením. Důležitá je vždy míra adheze, podobně jako u Malevičových suprematických architektonů vzniklých poskládáním jednotlivých prvků v prostoru, kde výsledná forma záměrně obsahuje skrytou informaci o způsobu umístování či přemístování jednotlivých prvků, přičemž míra adheze tohoto pohybu jednotlivých prvků je mírou kontinuity odhalující vztah prvku k původní pozici.

Přirozenost a přiměřenost vztahu k přírodě

Přiměřenost znamená zdravým rozumem zvažovat, kde přírodu chránit, kde aktivně podporovat a zakládat, kde se poddat její nadvládě a kde se jí bránit. Nepřirozené extrémy jsou z hlediska dlouhodobého vývoje vždy kontraproduktivní. Úsměvným příkladem střetu extrémů je nedávný známý spor ochranářů flory a ochranářů památek s ochranáři fauny, zda chránit stromy či bobry, kteří v Lednickém parku – přirozeně – likvidovali historické památkově chráněné stromy.

Připuštění si možnosti pohlcení sídel přírodou jako přirozené součásti vývoje ukázal uměleckou formou například Anselm Kiefer ve svém sídle v Barjacu, kde deset let žil a pracoval v rozsáhlém opuštěném areálu bývalé továrny umístěné volně uprostřed krajiny jižní Francie. Zčásti polorozbořené prostory se postupem času staly součástí monumentálního sochařského díla, doplněné množstvím výtvarných děl vytvořených na místě, často za použití materiálu a fragmentů původních objektů. Po deseti letech soustavného přetváření a dotváření místa ho Anselm Kiefer opustil, uzavřel a ponechal umělecké dílo na místě spravované jediným hlídačem. Jako smysl dalšího vývoje místa cíleně určil postupné samovolné pohlcení přírodou, nazýváje toto dílo *Over Your Cities Grass Will Grow*, citátem z prorockví Izaiáše.

Podobným příkladem, který pravděpodobně není zcela cíleným výsledkem, může být nechtěný půvab rozlehlých ploch zeleně živelně vyplňujících oblasti opuštěných bývalých průmyslových areálů v severoněmeckém Porúří. Ty se stávají neplánovanými přírodními parky vítaně využívanými obyvateli přilehlých měst, jejichž obytnost je dlouhodobě poznamenána jak dopady intenzivní průmyslové výroby celého regionu, tak ztrátou kontinuity v důsledku totálního vybombardování během

druhé světové války. Z průmyslového regionu se přirozeně stává region přírodní. A paradoxně možná nadejde doba, kdy se tato příroda stane předmětem ochrany.

„Co jest doba deseti, dvaceti, padesáti a sta let? Zatím strom malinko zestárl. Nese v sobě spočtena všechna minulé jara. Jeho čas plyne zvolna a od věků v něm sídlí dech života. Žije, ale nerozeznává, že pod ním stanul jiný muž než před sto lety“.⁹⁹

Přirozenost práce

Aktuálním tématem současného architektonického rozvoje sídel je konverze starých budov a areálů, jejichž hlavním problémem není ani tak špatný technický stav, jako především nekompatibilita jejich původního účelu s požadavky dnešní společnosti. Ani architektonická kvalita řešení a současná snaha o univerzálnost prostorů však nemohou zakrýt skutečnost, že změna účelu těchto objektů, která je často násilná, je především obrazem hlubšího problému společnosti, kterým je odklonění se od řady přirozených činností lidského života. Lidskou přirozeností je práce. Důsledek i příčina vymizení práce a nahrazení zábavou jsou úzce spjaty s životem budov a měst. Obtížné hledání využitelnosti objektů určených práci a umělá snaha učinit z nich například zábavní parky se z hlediska přirozeného vývoje musí jevit jako slepá cesta. Stejně jako krátkozraká likvidace zemědělské půdy a hospodářských objektů, které vždy byly nedílnou součástí jejího obhospodařování. Podobně výmluvný je problém hledání využití množství církevních objektů.

Z širšího hlediska je každá násilná razantní přeměna původního účelu také zpřetrháním a ztrátou širších vazeb. Význam aleje vedoucí z vesnice k poutní kapli mizí s vymizením funkce kaple, a to i v případě jejího uchování jako památkového muzeálního objektu. Protože k muzeu se nechodí poutí. Stejně tak zahrady kláštera přebudovaného na hotel již nemohou být zahradami hospodářskými ani kontemplativními. Podobně v případě přeměny hospodářského dvora, který vždy spádově přináležel k určité velikostně odpovídající ploše přilehlých polí a luk, na

⁹⁹ Vančura, Václav, *Obrazy z dějin národa českého*, Československý spisovatel, Praha 1981

rekreační objekt jeho polnosti zbavené objektového zázemí leží ladem a planí.

Nadčasová kvalita účelu

Z hlediska budoucnosti společnosti je vedle prostorové kvality vystavěného prostředí neméně důležitý i jeho účel. Není těžké odpovědět na otázku, zda lepším předpokladem pro trvale udržitelný rozvoj společnost jsou například nákupní centra versus školy, muzea a knihovny nebo automobilový provoz versus prostory pro chodce, či nadměrná zástavba versus zeleň. Jakkoli za primární hodnotu architektonického prostředí považujeme prostorovou kvalitu, která je jakousi univerzální pevnou kostrou, narozdíl od tekuté náplně funkce, z hlediska společenského významu je rozhodnutí o výchozí funkci, určující v počátku vzniku nosné směřování typu objektu, neméně determinační. Prostředky nesvětí účel. I když rozhodnutí o využití objektů nespadá většinou ani do povinností, ani do práv projektujícího architekta, zejména v současné tvorbě veřejného prostoru města, kdy rozhodnutí správců města o účelu je často vedeno nekompetentně – z pouhé neerudovanosti, či na základě upřednostnění vedlejších, privátních či komerčních zájmů –, tak snaha o ovlivnění tohoto rozhodnutí může a má být pro architekty výzvou.

Kvalita společnosti

Vztah obyvatel – uživatelů i správců – k jejich městu je pro kvalitu jeho podoby zásadní. Pocit sounáležitosti, sepětí až ztotožnění obyvatel s životem svého města, stejně jako existence nepopulárních pojmů jako ne-lhostejnost či sociální angažovanost jsou pro fungující sídlo nezbytné.

Problémem současného vztahu obyvatel k jejich sídlům je oproti minulosti stále se zvyšující podíl migrace. Dříve jasná individuální zodpovědnost za konkrétní část prostředí se mění v teoretickou spoluúčast na zodpovědnosti za hypotetický díl globálního prostředí. Tato situace vznáší zvyšující se požadavky buďto na celkovou osvětu společnosti – s cílem vyvolat přirozené reakce zevnitř –, anebo na odborníky, architekty či politiky – s cílem vytvořit restriktivní či proaktivní opatření zvenku.

V moderní společnosti dochází k záměně individuálního za anonymní. V komunistické společnosti byl tento stav absolutní, jeden soudruh byl kterýmkoli jiným soudruhem a dohromady tvořili kolektiv. Současný stav je bezpochyby přirozenější, protože svobodnější. Anonymní kolektiv soudružský však nahradily podobně indiferentní subjekty jako společnosti s ručením omezením či nadnárodní firmy, které jako by neobsahovaly konkrétní lidské bytosti, a současně solitérní, z kontextu vytržení, globalizovaní kosmopolitní jedinci. K tomu se přidává anonymita nereálného virtuálního světa, prolínajícího ekonomickou oblastí stejně jako individuálními životy.

Město bývá často přirovnáváno k živému organismu. Mohli bychom ho přirovnat i k lidskému tělu. A jako takovému se k němu chovat.

Setrvání v místě – minimalizace důvodů k opouštění sídla

Ve světovém měřítku spotřebovává doprava (nákladní a osobní) okolo 80 % ropných produktů, současně na její vrub padá i značný díl dalších negativních environmentálních vlivů. Nezanedbatelnou část tvoří individuální přesuny obyvatel mezi místy – za rekreací, za prací, za vzděláním, za zábavou, za nákupy. Důvodem je většinou, skutečná nebo domnělá, absence příležitostí k naplnění těchto potřeb v místě bydliště. Pomineme-li poznávací, vzdělávací či pracovní důvody cestování, spadá velká část přesunů do kategorie nepotřebného, je produktem rozmarnosti a neusebranosti. Opouštíme neustále místo svého domova hledaje atraktivní prostředí jinde a vytváříme tak začarovaný kruh; svojí nepřítomností a od ní se odvíjející nepéčí přispíváme k jeho skutečné neobytnosti.

Z hlediska udržitelného rozvoje, a především vzhledem ke kvalitě obytného prostředí obecně, je zapotřebí, aby naše sídla obsahovala všechny atributy naplnění celého spektra potřeb obyvatel zkoncentrované ve vzdálenosti obsáhnutelné s minimálním použitím dopravy. Současně je však nutné, aby tento existující potenciál byl pochopen, podporován a naplněn samotnými obyvateli sídla.

Vzdělanost společnosti

Vzdělanost spolu s kulturností a kultivovaností by se pravděpodobně dala označit za křižovatku všech pojmů souvisejících s možností trvale udržitelného rozvoje. Vzdělaná a kultivovaná společnost je spojencem vzdělaných a kultivovaných architektů ve snaze o vytvoření a udržení kvalitního životního prostředí. A naopak. Sociologické výzkumy jednoznačně prokazují, že například veřejné prostory spravované a využívané vzdělanou vrstvou společnosti vykazují zásadně vyšší kvality prostředí.

Odvolávání se na hlas lidu patřilo vždy k populistické výbavě politické scény. Podíl veřejnosti, potažmo jednotlivých uživatelů na stavu společného životního prostředí a právo ovlivňovat jeho podobu jsou samozřejmé, nutné a nezpochybnitelné. Rozhodující však je, zda váha tohoto hlasu lidu je měřena pouhou silou kvantity a hlasitosti, či mírou kvality, erudovanosti a kulturnosti.

„O povaze naší budoucnosti rozhodne úspěch nebo neúspěch v mobilizaci inteligence lidského rodu, která představuje spětí rozumu, vzdělání a svědomí. Rozum ve svém svévolně omezeném, ryze racionálním pojetí sám na úkol nestačí; dovede pracovat stejně účinně pro dobrý čin jako pro zločin, dovede ohnout zákony právě tak jako mravní zásady do opaku jejich smyslu. Proto máme dar svědomí – varovný hlas před zločinem a výzvu k pomoci bližnímu. (...) Třetí složka inteligence, vzdělání, je nadstavbou nad čistým intelektem, nad schopností logického řešení problémů. Vzdělání v širokém smyslu slova, nikoli pouhá specializace, bude stále nezbytnější pro řešení problémů mezi velkými lidskými celky a konfliktů mezi nimi. Vedoucí politikové, vůdci národů s troskami všeobecného vzdělání, s ostudně proděravěným obrazem světa jsou zlo; tím větší, čím silnější je jejich stát. Už nestačí pouhá státníková intuice z dob mnohem slabší a skromnější minulosti, z dob Metternichů a Taylleyrandů. Denně vidíme v televizi a čteme v novinách o důsledcích vlády intuice, vyzbrojené troskami vědomostí o světě.“¹⁰⁰

¹⁰⁰ Krupička, Jiří, *Zmatek*, Paseka, Praha 2008, s. 7 – 8

Role architekta

Urbanisté a architekti často zpytují vlastní svědomí, hledaje příčiny chybných výsledků především v procesu tvorby. Dochází k sypaní popela na hlavu a omlouvání se uživatelům měst, aniž by si kdokoli troufal vyslovit, že podíl veřejnosti – uživatelů a správců, stejně jako politiků či investorů – na žalostném stavu prostředí našich sídel je možná vyšší. Problémy měst často nejsou způsobeny pouze architektem ve fázi návrhu nového prostředí, ale jsou důsledkem chybného zadání, zhoubných průběžných zásahů a následného špatného nakládání s tímto prostředím.

Možnosti architektů jsou v současném nastavení hodnot společnosti omezené. Pojem autorská práva je ignorován či redukován na pouhé esteticko-umělecké hodnoty, přitom skutečný obsah tohoto pojmu v oblasti architektonické tvorby by měl obsahovat veškerou zodpovědnost i současné právo na určení komplexní kvality architektonického prostředí: estetické, funkční, uživatelské i kontextuální. A to nejen v procesu návrhu a stavby, ale stejně tak v průběhu její následné existence. Dokud se k architektonickým návrhům bude vyjadřovat a rozhodovat o něm několik desítek úřadů, mezi nimiž ani jediný nezohledňuje hodnotu architektonické kvality, a současně o zadání a realizaci, zejména u veřejného prostoru města, bude rozhodovat pouze laická správa často alibisticky zaštitěná pomyslným hlasem lidu či pouhé soukromé ekonomické zájmy, nebude prostředí našich měst obsahovat architektonickou kvalitu.

Navrhnout hodnotné architektonické prostředí není paradoxně vždy to nejtěžší. Nejtěžší někdy je, kromě samotného získání příležitosti toto prostředí ovlivnit, vytvořit a udržet podmínky k jeho realizaci v navržené podobě, stejně jako dokázat ovlivnit tyto podmínky v jeho následném fungování.

Prožít, žít nebo přežít?

Při vědomí důležitosti a smyslu udržitelnosti bychom současně neměli zapomínat položit si občas otázku, do jaké míry může být udržitelnost na úkor kvality. Žít není totéž jako přežít. Pojmy prožití versus přežití jsou spjaty s pojmy kvalita versus kvantita. „Přežít“ směřuje k utilitárnosti. A často se stává klamným alibi pro

upřednostňování užitnosti před kulturností či na úkor kulturnosti, ačkoli – a platí to právě pro architektonické prostředí – tyto dvě hodnoty se nemusí sčítat, či dokonce vylučovat, ale naopak se mohou překrývat při vynaložení stejných nákladů.

Upřednostnění utilitárnosti bez současného požadavku na kulturnost naopak v architektonickém prostředí často vytváří prostor pro vznik jakési pseudonadstavby v oblasti forem vyplňujících prostor mezi základní strukturou sloužící funkci či konstrukci.

Krása, která je hodnotou pro lidský život neméně významnou než hodnoty užité a z hlediska vývoje je na rozdíl od řady utilitárních hledisek především hodnotou nadčasovou, by právě v tvorbě architektonického prostředí měla být jedním z hlavních kvalitativních kritérií. V naší současné společnosti existuje jakési klišé činící rozdíl mezi architekturou a stavbou, kde architektura je stavbou s nadstandardem estetiky, v praxi převáděné do názoru, že nepotřebujeme nadstandard, tj. architekturu, stačí nám utilitárnost, stavba. Tento mylný názor je navíc nebezpečně podporován argumentem současné ekonomické krize, o to víc je potřeba jeho klamnost neustále připomínat: krása a kulturnost nejsou nepotřebnou nadstavbou vystavěného prostředí, ale měly by být jeho nedílnou složkou, vznikající nikoli navýšením ekonomických nákladů, nýbrž na základě kvalitních tvůrčích rozhodnutí jako součást základních prostředků stavby.

Možnost

„Stará metafyzika viděla v tom, co je, vždy víc než to, co může být, co je do okamžiku svého uskutečnění ‚jen možnost‘. Existence v onom pojetí znamenala naplnění, uskutečnění možnosti (entelechia, potentia). Podle Aristotela když něco je, znamená to, že bylo realizováno (stalo se skutečností) to, co tu bylo dříve jen v možnosti: nyní je zde v aktu.(...) Podle Kearnyho (...) možnost není méně, nýbrž více než skutečnost. Otevírá daleko větší horizont.¹⁰¹

Vnímáme-li udržitelnost rozvoje, ať ve společnosti obecně či ve vystavěném společenském prostředí sídel, jako jakýsi úkol, etickou povinnost či výzvu, klíčovým pro

¹⁰¹ Halík, Tomáš, *Divadlo pro anděly*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 41 – 42

její naplnění se obecně jeví pojem možnost. Možnost setrvání, možnost pokračování, možnost vývoje. Zachování možnosti, vytvoření možnosti, naplnění možnosti. Možnost, nikoli jako absolutní prázdnota, ale jakožto prázdnota připravená pro plnost, prázdnota s latentní přítomností naplnění. Tato latentní přítomnost budoucí existence v možnosti se může stát přítomnou existencí, zjednodušeně řečeno: naplnění, uspokojení či užitek z šance, kterou vytváříme pro budoucí generace, můžeme – skrze latentní uskutečnění jejího naplnění v přítomné možnosti – prožívat již v rámci současného života.

Pojem možnosti by ale neměl být zjednodušeně redukován na pojem absolutní pasivity, ne-determinovanosti jakožto extrémního vakua. Prázdný prostor je pouhou součástí možnosti. Možnost může a často musí být důsledkem aktivní činnosti, pozitivní determinace. Nezbytným začátkem, vodící linií, podporou, zdoláním předešlého úseku umožňujícím překonat úsek další či vytyčením hranic, které jsou současně vymezením i oporou.

„Vzniká paradox: nové možnosti se zvrhávají a začnou vyvolávat tíseň. Máme možnost díky internetu nebo chytrému telefonu dělat věci rychleji, ale tahle možnost se mění v nutnost dělat je rychleji a v nutnost stihnout toho více. Možnost se mění v nutnost!“¹⁰²

Pro dnešní společnost neomezených možností je však zároveň nezbytné současné vědomí, že „možnost se nikdy nesmí stát nutností“¹⁰³, neboť v takovém okamžiku se mění ve vlastní opak. Naplnění možností není vymahatelné, je vždy svobodnou volbou a rozhodnutím, vyžadované zrealizování možnosti se stává povinností, automatické vyplňování možností je pasivně přijatou manipulovaností.

„Znát přítomnost
to se člověku teprve zatočí hlava

nad minulými propastmi

¹⁰² Heller, Erwin, v rozhovoru pro *Respekt*, 2011, č. 26 – 27,

¹⁰³ Heller, Erwin, v rozhovoru pro *Respekt*, 2011, č. 26 – 27

je i budoucnost dávná

Holé teď

bez lávky

bez anděla

od rána do večera“¹⁰⁴

¹⁰⁴ Fischerová, Viola, *Domek na vinici*, Agite/Fra, Praha 2009, s. 62

III.3 Paměť místa

(Význam paměti místa pro kontinuitu života jednotlivce a společnosti)

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Paměť místa*, Stavba 2010. č. 1 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

„Nezkušen v svém temnu zůstaň,
slepě žij si ke dni ze dne,
plných tři tisíce roků
v oko-li ti nepohlédne.“¹⁰⁵

Kontinuita

Současná podoba světa, společnosti i života jednotlivce se ubírá směrem k fragmentárnosti a roztříštěnosti, na úkor kontinuity a lineárnosti. Na příkladech uvažování a jednání politické a společenské reprezentace vidíme krátkozrakost neomezenějšího dosahu, jak v čase, tak v prostoru. Stejně tak smysl života jednotlivce je často měřen z hlediska nejbližšího a nejrychlejšího efektu, bez vidění jakýchkoli širších souvislostí. Důsledkem pak je, že i když cíle krátkodobého a fragmentárního snažení se zdánlivě podaří dosáhnout (anebo se alespoň zdaří bezcílně, leč úspěšně ubít čas v nesmyslných činnostech), přetrvává pocit prázdnoty, neukotvenosti, nesmyslnosti a zmatení, jehož příčinu, spočívající často právě v neexistenci lineárnosti a širší kontinuity, si však většinou neuvědomujeme.

„Dlouhodobé myšlení, plánování a jednání zkolabovaly a sociální struktury, v nichž by se toto myšlení, plánování a jednání mohly vepsat pro časy budoucí, ztratily svoji sílu či úplně vymizely; to vede ke splétání politických dějin a individuálních životů do sérií krátkodobých, epizodních projektů, přičemž tyto série jsou principiálně nezavršitelné a nespojují se do takových řetězců, do nichž by bylo možné smysluplně zahrnout koncepty ‚vývoje‘, ‚zrání‘(...) nebo ‚růstu‘ (tedy koncepty, které předpokládají předem

¹⁰⁵ Goethe, Johann Wolfgang, *Básně. Západovýchodní diván*, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1955, s. 209

daný sled). Takto rozkouskovaný život podněcuje spíše ‚laterální‘ než ‚vertikální‘ orientaci.“¹⁰⁶

Minulost a paměť

Zásadní prvek kontinuálního tvaru života, a zároveň pravděpodobně jeho pevný základ, je spojitá linie v čase. Linie propojující minulost s přítomností a budoucností. Pro jednotnost celkového obrazu je důležitá již samotná existence této linie, míra jejího významu je pak odvislá od její délky a spojitosti (minimalizace chybějících úseků minulosti). Daří-li se člověku rozpoznávat a navazovat spojitou linii s minulostí, pak také vidí potřebu a smysl pokračování této linie do budoucnosti. Dalo by se možná zjednodušeně říci, že platí jakási přibližná úměrnost délky linie, kterou jsou jednotlivci či společnost schopni navázat směrem do minulosti a délky linie, kterou jsou schopni vidět do budoucnosti.

Minulost je uchovávána jednak v lidské paměti, jako součást vědomí, jednak formou záznamů jako součást hmotného světa. Tyto záznamy pak mohou buď formou impulsu vyvolat obrazy v paměti vědomí již uložené, jen momentálně skryté, anebo předat sdělení o minulosti jako novou informaci zvenku.

Z hlediska významu paměti je pro dnešní opačně orientovanou společnost pozoruhodná například filosofie Henriho Bergsona s jejím kontinuálním viděním existence, kde minulost je neodříznutelnou součástí přítomnosti, která se zároveň stává budoucností. Zatímco ve většině filosofických teorií paměti je mezi vzpomínkou, pamětí a přítomným jevem základní rozdíl v intenzitě, důraz je většinou kladen na přítomnost a minulost je pouze něčím, co už není, Bergson tento primát přítomnosti zpochybňuje a klade minulost na stejně významné, možná významnější místo. Povaha subjektu je podle něj tvořena pouze vrstvami minulých obrazů; neboť i přítomnost se v současném okamžiku již stává minulostí.

„(...) vědomí znamená především paměť. Paměť nemusí být rozsáhlá, může obsáhnout jen nepatrnou část minulosti, může zachycovat jen právě uplynulý okamžik; ale kde

¹⁰⁶ Bauman, Zygmunt, *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*, Academia, Praha 2008, s. 10

není paměť, není ani vědomí. Vědomí, které by nezachovávalo nic ze své minulosti, které by se bez ustání samo zapomínalo, které by umíralo a rodilo se každým okamžikem: jak jinak bychom definovali nevědomí?“¹⁰⁷

„Jestliže totiž vědomí uchovává minulost a předjímá budoucnost, je to bezpochyby právě proto, že je povoláno provádět volbu: aby bylo možno volit, je třeba myslet na to, co by bylo možno udělat, a připomínat si výhodné či škodlivé důsledky toho, co již vykonáno bylo; je třeba předvídat a pamatovat si.“¹⁰⁸

Paměť místa a paměť materie

Jednou z důležitých součástí celkového obrazu minulosti, jednotlivce i společnosti, je paměť místa. Pokud místo zjednodušeně označíme jako prostor definovaný hmotou, pak primárním nositelem paměti místa je také samotná materie. Přičemž pojem „paměť“ je zde nutno chápat pouze jako metaforu, neboť paměť je ve skutečnosti vlastností výhradně vědomí, a materie je tedy spíše jakýsi nositel spouštěčů paměti ve vědomí než paměť samotná. Paměť uvězněná v materii je závislá na proběhnutí spojení mezi ní a vědomím člověka, teprve tímto okamžikem začíná existovat. Význam paměti nesené materií je tedy ve sdělení, v přenosu informace.

Můžeme si představit, že prostor okolo nás je tvořen vrstvami materií nesoucími vrstvy paměti, které dohromady tvoří úplný celek. Chybějící úseky jsou mezerou a tedy také vrstvou, kterou je právě díky jejímu ohraničení, vymezení ve struktuře souvrství možné ve vědomí vyplnit informací. V samotném vědomí je potom struktura opět úplná. Od určitého množství vymazaných vrstev je však pochopitelně nutné mluvit o zániku zásadních úseků či celé struktury.

„Nad korunami švestek vyhlédají za zídkou střechy statků, kreslíci po tolik večerů touž křivku na západním nebi, a stařec si najednou, jako by se před ním byla rozhrnula jakási záclona, uvědomuje v nesmírném ohromení přelud času, který nám představuje věci,

¹⁰⁷ Bergson, Henri, *Duchovní energie*, Vyšehrad, Praha 2002, s. 12

¹⁰⁸ Bergson, Henri, *Duchovní energie*, Vyšehrad, Praha 2002, s. 18

jako by šly za sebou, a s rozšířenýma očima hledí zpět na řadu dní a let, jež se mu po celý život kladly vedle sebe jako místnosti oddělené neprůhlednými zdmi; a hle, stěny jsou znenadání jako tenká průsvitná plátna a obrysy událostí se najednou prostupují a obličej se kryjí, přecházejíce jeden v druhý nepatrnou změnou rysů kolem očí a úst;– ,ach, jak je to vlastně pořád totéž,‘ žasne stařec a cítí, že takto je všecko rázem mnohem jednodušší, ale zároveň strašnější a nepochopitelnější, toto nekonečné vyměňování kukly, příprava k vzlétnutí záhadného motýla...“¹⁰⁹

Uchování paměťové hodnoty materie

Úvaha o existenci paměti místa a o jejím významu může být důležitým aspektem také v procesu architektonické tvorby, zejména tam, kde je nová architektonická vrstva vkládána do uchované staré struktury. Je potřeba zabývat se způsobem, jak by měl s minulými, paměť nesoucími vrstvami nakládat současný tvůrce. Tento tvůrce, respektive „zasahovatel“, protože bohužel ne každý zasahovatel je tvůrcem, již tím, že svým zásahem vytváří novou vrstvu, ovlivňuje podobu celkového souvrství. Zároveň často vládne mocí a nástroji zásadním způsobem přímo zasáhnout do vrstev minulých, včetně jejich kompletního vymazání.

Tento zasahovatel by tedy měl v první řadě dokázat vrstvy nesoucí paměť vidět. Dále pak je číst a porozumět čtenému. Teprve poté by měl uvažovat o podobě zásahu. Při snaze o vytvoření hierarchie hodnoty jednotlivých vrstev a jednotlivých prvků v téže vrstvě z hlediska paměti narazíme hned zpočátku na problém, že – extrémně viděno – nositelem paměti je v podstatě vše. Význam určité paměťové informace konkrétní materie může být navíc často zcela subjektivní, nesouvisející s objektivní společenskou hodnotou. Z tohoto hlediska by bylo ideální zanechat vždy všechny vrstvy nedotknuté, k možnému dalšímu čtení pro ostatní. V případě urbanizovaného prostředí, kde se očekává jako zásadní vlastnost funkčnost, to ale samozřejmě není vždy možné. V tomto okamžiku je na tvůrce kladena zodpovědnost, jíž v podstatě nelze nikdy plně dostát, tedy správně rozhodnout, co zachovat. Musí se spolehnout na své znalosti ze všech

¹⁰⁹ Čep, Jan, *Dvojí domov*, Vyšehrad, Praha 1991, s. 86 – 87

oborů v celé šíři i souvislostech a stejnou měrou na svojí intuici, vnímavost, smyslovost. Musí trpělivě „naslouchat viděnému“. Stát se jakýmsi „otevřeným povrchem“, ochotným a schopným vstřebat vše, co k němu promlouvá.

Je třeba zdůraznit, že se zde záměrně nehovoří primárně (či jenom) o památkově historické hodnotě, která je pouze jednou z paměťových vlastností materie. Navíc právě v oblasti památkové ochrany dochází často k problematickému chápání způsobu ochrany památky, které je naopak zjednodušeno v podstatě pouze na ochranu jakékoliv materie, jen na základě doby vzniku, aniž by byla zohledňována skutečná památkově historická hodnota, která je tvořena mnohem širším souborem kvalit a vlastností díla, jako je skutečná architektonická kvalita, autorský záměr původního architekta, kvalita obsahu, vložené původní duchovní významy, kontext s okolím apod.

Hodnota materie z hlediska paměti

Paměťová hodnota materie se ne vždy překrývá s hodnotou uměleckou, historickou, hlediskem krásy či ostatních kvalit. Skutečným nositelem paměti může být fragment, který není z umělecko-historického hlediska cenný a není dokonce ani krásný. Stejně tak umělecko-historicky cenný objekt může být za určitých okolností z hlediska paměti, v její lidské živé poloze, mrtvou prázdnou schránou. Míra významu paměti v materii je tedy neodvislá od kvality materie samotné, podstatná je především myšlenka, obraz, sdělení, které vyvolá.

Podobně jako hodnota lidských vzpomínek, která rovněž není otázkou krásy či příjemnosti. I když nepříjemné a bolestné vzpomínky se snažíme ve vědomí potlačit, stejně tak jako materii, která je vyvolává či jejíž jsou součástí, právě ony bývají občas pamětí nejcennější. Naopak často právě tam, kde je hodnotou materie paměť, bývá vzpomínka dokonce v rozporu s krásou a nejvýznamnější stopy se nacházejí právě ve zdánlivě ošklivém. Někdy se nezbavujeme předmětu či domu, ačkoli již není krásný nebo užitečný, protože s ním bychom se zbavili paměti, která je pro nás v tu chvíli cennější. Zárubeň dveří starého bytu s vyrytými čárkami růstu našich dětí, pro nás může být hodnotnější, než objektivní kvality nového domu. Je to pouhý sentiment, anebo hlubší povědomí o tom, čím je tvořena pevnost struktury našich životů?

„Tento domek je můj
ale jako by nebyl
Neumím mít
nebo věřit?

Tak cenné zdi
Co v nich minulo štěstí
i neštěstí“¹¹⁰

Podoby paměti místa

Konkrétním nositelem paměti může být materie sama o sobě – kresba dřeva, mapy omítek, struktura kamenů starých podlah či stopy doteku člověka otisknuté v materii, jako je prošlapaný práh, ohlazené madlo, rýhy v dlažbě. Stejně tak jím může být materie vtělená do tvaru či pouhého fragmentu tvaru a do účelu – kamenné nákolníky v průjezdu, ostění dveří, výklenek pro sochu ve štítě domu. Může jím být také stopa linie původního širšího celku – půdorysy základů dokladující obrys domu či komplexu budov anebo fragmenty připomínající původní tvar krajiny, jako linie původní cesty, pozůstatky aleje, modelace terénu či druhy dřevin. Zvláštní kategorií je pak paměť nevložená do materie rukou člověka, ale nacházející se v útvarech čistě přírodních. Současně samozřejmě není vždy nositelem paměti místa pouze přímo samotná materie. Někdy vzpomínku či obraz místa vyvolá také zdánlivě nepodstatný či nesouvisející druhotný jev, třeba zvuk, věta, vůně, barva světla.

Všechny podoby a hloubky paměti ukryté v prostoru okolo nás zároveň neznáme, hlubší z nich můžeme jen tušit, o těch nejhlubších možná vůbec nevíme. I u pouze tušených je však podstatné přenesené sdělení – představa, zprostředkovaný obraz v mysli člověka, které se na druhé straně oblouku přenosu stává skutečností. Například v animistickém vidění světa afrických národů může být jakýkoliv hmotný předmět, a to jak předmět přírodního původu, tak vyrobený lidskou rukou, schránkou, kterou duše potřebuje ke své existenci na zemi. Někdy se zase podle legend mohou

¹¹⁰ Fischerová, Viola, *Domek na vinici*, Agite/Fra, Praha 2009, s. 11

objevovat různé stopy či vzkazy „paměti“, jako například v kostele sv. Kosmy a Damiána v Brandýse nad Labem, kde se podle legendy na zdi dodnes objevuje skvrna od krve zde zavražděného sv. Václava, kterou se prý nikdy nepodařilo zabít.

„Houževnatý život těchto pokojů se nedal udupat. Byl ještě tu, držel se hřebíků, které tu zůstaly, setrval na zbytku podlah, širokém jako dlaň, choulil se v náběžích koutů, kde zbyla ještě trošička vnitřního prostoru. Mohl jsi rozeznat jeho přítomnost v barvě, již pozvolna po celá léta proměňoval: modř v plesnivou zeleň, zelenou v šed', žluť v starou zvětralou běl, jež práchniví. Byl však i na svěžejších místech, která se zachovala za zrcadly, za obrazy a skříněmi; neboť načrtl a obtáhl jejich obrysy a zdržoval se s prachem a pavouky také na těchto skrytých místech, která byla teď odhalena.“¹¹¹

Identifikace s místem skrze paměť

Paměť je pro nás základním předpokladem, spojnicí umožňující identifikaci s místem, domovem, a tedy i se sebou samým. Je potvrzením naší identity nejen v subjektivní rovině jednotlivce, ale i v širším společenském významu. Tématem identity se originálním způsobem zabývá Milan Kundera ve svém románu *Ignorance*, kde popisuje pojem nostalgie; ve smyslu nostalgie po domově, jako bolest z ignorance, neboli z nevědění. Nostalgie po domově je pro něj touhou po známém, tedy po vědění.

„Úsvit starobylé řecké kultury přinesl narození Odyssey, základního eposu nostalgie. Odysseus, největší dobrodruh všech dob, byl zároveň největším nostalgikem. Odešel (ne příliš šťastně) do Trojské války, kde zůstal deset let. Poté se pokusil navrátit se do rodné Ithaky, ale boží intriky jeho cestu prodloužily, nejdříve na tři roky vyplněné nejpodivnějšími událostmi, pak o sedm let, které strávil jako rukojmí a milenec Calypso, která mu z vášně k němu, nedovolila opustit její ostrov. V páté knize Odyssey říká Odysseus Calypso: ‚Vím, že jak je Penelope moudrá, tak se nemůže rovnat Tobě postavou nebo krásou... A přece jediné přání, které si přeji každý den, je být tam zpátky, vidět v mém vlastním domě den mého návratu!‘... Odysseus žil skutečně sladký život tam, v zemi Calypso, život v jednoduchosti, život v rozkoši. A přece si, mezi

¹¹¹ Rilke, Rainer Maria, *Zápisky Malta Lauridse Brigga*, Mladá fronta, Praha 1994, s. 36 – 37

sladkým životem na cizím místě a riskantním návratem do svého domova, vybral návrat. Raději než horlivé prozkoumávání neznámého (dobrodružství), vybral si apotheosu známého (domov). Raději než pro nekonečnost (pro dobrodružství nikdy nesměřující ke konci), se rozhodl pro konečnost (pro návrat, který je smířením s konečností života)... Aniž by ho vzbudili, položili féničtí námořníci Odyssea, stále zachumlaného v pokrývkách, blízko olivovníku na Ithackém pobřeží, a pak odjeli. A tak skončila jeho cesta. Usnul vyčerpán. Když se vzbudil, nedokázal říci, kde je. Potom Athena setřela mlhu z jeho očí a přišlo vytržení; nadšení velkého návratu; extáze poznání; hudba, která rozvibroává vzduch mezi zemí a nebem: uviděl přístav, který znal od dětství, hory čnicí nad ním, a pohládl starý olivovník, aby si potvrdil, že je stále stejný, jako byl před dvaceti lety.¹¹²

Návrat skryté paměti

Při hledání významu paměti a způsobu, jak ji uchovat, nelze zároveň zapomenout, že uchování či odkrytí paměti nemusí být vždy chtěným cílem – tím může být dokonce i opak. Někdy se také paměť může nečekaně vynořit sama. Nedávno například vědci za pomoci rentgenové fluorescence objevili na obrazech Vincenta van Gogha další spodní vrstvu obrazů, které malíř později přemaloval zcela jiným tématem, jako třeba portrét ženy skrytý pod malbou *Záhon trávy*.

Člověk žijící ve své době, s jejími lidskými a technickými mezemi poznání, předpokládá, že některé věci, které v životě skryl, překryl či změnil, jsou takto zapomenuty navěky. Jinými slovy, že poslední vrstva je nynější jedinou pravdou. Je však možné, že skryté stopy minulosti, stejně jako podmalby Vincenta van Gogha, kdesi existují, uzavřené ve své časové dimenzi, do které se někdy může skrze čas otevřít okno, o jehož podobě zatím netušíme.

¹¹² Kundera, Milan, *Ignorance*, Faber and Faber, 2002, s. 7 - 8. Překlad Pavla Melková

Chybějící paměť

Situací zdánlivě přesahující předešlé úvahy o paměti v její spíše subtilní podobě je extrémní stav totální (ve skutečnosti vždy „skoro totální“) destrukce materie – válka, přírodní katastrofa, města z většiny srovnaná se zemí. V takovém okamžiku dochází k naprostému zmizení nejen veškerých tvarů a podob vytvořených člověkem, ale i k zániku většiny materie samé. Totální vymizení všeho, co neslo paměť, je pak často umocněno ztrátou největší, zánikem samotných lidských životů i s jejich pamětí.

Ale právě z tohoto totálního vyhlazení se někdy rodí jakýsi fénix ještě silnější touhy po navázání spojnice s minulostí, po nalezení identity, po objevení, uchopení a pochopení jakýchkoli stop, i těch nejmenších, kterých by bylo možné se zachytit. Z postrádání materie nesoucí paměť vzniká impuls k vytvoření zástupného, ale často o to silnějšího ukotvení zbytků paměti do materie nové.

Z takovéto vůle po uchování kontinuity vznikla například v roce 2007 v Kolíně nad Rýnem stavba Musea Kolumba architekta Petera Zumthora. Novostavba muzea, stojícího v místě románsko-gotického kostela svatého Kolumby z Iony, ze kterého po náletech v roce 1945 zůstaly jen fragmenty obvodových zdí a socha panny Marie, nejen že zachovává veškeré uchované fragmenty a odkryté vykopávky, ale filosofie budovy z jejich existence přímo vychází a činí je zakomponovanou, chtěnou součástí. Tato stavba vznikla ve městě, kde bylo po válce devadesát pět procent města doslova srovnáno se zemí. A právě touha po zachycení mikroskopických zbytků paměti jako poslední šance navázat linii minulého s přítomným a budoucím vedla k vytvoření výjimečného díla, jehož hodnotou je, kromě uchování paměti, zároveň symbolické zhmotnění a vyjádření této touhy samotné.

S významem paměti pracuje souběžně také kurátorská koncepce výstav muzea, která je založena na myšlence vystavování malého množství objektů postavených v záměrně vytvořeném kontrastu historického a soudobého předmětu či artefaktu tak, aby mezi oběma časovými vrstvami vznikl dialog, který se stává další rovinou sdělení. Název nedávné výstavy *Hinterlassenschaft* (Pozůstalost) odkazuje na dílo Kurta Benninga *Hinterlassenschaft – Ein deutsches Erbe* (Pozůstalost – německé dědictví), které představuje obrazové systematické zdokumentování veškerých věcí, které

umělec našel v bytě po zemřelém. Tato sbírka věcí plných vzpomínek a asociací se stala východiskem pro koncepci celé výstavy, obsahující díla od pozdní antiky po současnost vystavená v kontextu jejich potenciálu vyvolat obrazy paměti.

Jiným příkladem pokusu o vytvoření spojnice s minulostí je Nová synagoga v Drážďanech architektů Wandel, Hoefler, Lorch + Hirsch, stojící v místě staré synagogy, stržené v roce 1938 během Křišťálové noci. Koncept této stavby však není primárně založen na začlenění původních stavebních konstrukcí, reflexe minulosti se zde odehrává spíše v rovině symbolické. Nosnou myšlenkou novostavby je navázání na samotnou podstatu existence, stejně jako důvodu následné neexistence původní budovy a jejího významu společenského a náboženského. Okolní hmoty nové stavby reagují na objem původní synagogy, zatímco původní prostor stavby je ponechán jako volný parter, v němž je přesný půdorys staré budovy vyznačen plochou vysypanou ostrými skleněnými střepey. Hmota krychle nové synagogy je torzně vytočena mimo osu, jako symbolické připomenutí historického postavení židovské komunity v německých městech.

Význam paměti místa

Existence paměti místa není empiricky prokazatelný jev. Ostatně i samotná lidská paměť patří mezi vědecky málo prozkoumané oblasti. Význam paměti místa však není závislý na důkazu existence či neexistence – spočívá především v hledání této paměti. A to i tehdy, nenajdeme-li, co jsme hledali, nebo co jsme si mysleli, že hledáme. Význam je v cestě hledání. Ve víře v existenci paměti místa, i kdyby měla být pouhým symbolem. Symbolem a součástí víry v kontinuitu. V kontinuitu lidského konání i existence života a světa jako celku, která je opakem stále větší fragmentárnosti.

III.4 Cesta

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Cesta*, Zlatý řez, 2011, č. 33 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Prvotním, legitimním a většinou jediným účelem cesty ve smyslu objektu je vytvoření bezkolizní plynulé trasy pro přesun z místa na místo. Cílem následujícího textu je však připomenout, že význam cesty by neměl být podceňován a zanedbáván nejen vzhledem k jejímu prvotnímu účelu (funkčnost předpokládejme jako postulát), ale také z hlediska vnímání a prožitku člověka „jdoucího cestou“. A to jak v architektonické tvorbě budov, kde cesta je vždy také součástí cíle, tak v tvorbě veřejného prostoru, širšího urbánního prostředí či krajiny, neboť na cestě trávíme množství času srovnatelné s množstvím času stráveného v budovách. Cesta je zároveň jednou z prostorových situací, ve kterých jsou chování a prožitek člověka velkou měrou definovány fyzickou formou, ať již urbánní či přírodní.

Vnímání okolního prostředí během pohybu po cestě je pro jednotlivce základním prostředkem vytváření mentálního obrazu topografie prostoru, jak v malém, nejbližším měřítku, tak – formou skládání celkového obrazu spojováním fragmentů – v měřítku širšího celku. Je tedy zapotřebí poukázat na sémantický potenciál prostoru cesty, který je z hlediska prožitku a vnímání minimálně srovnatelný s možnostmi budov. A zároveň hledat způsoby využití, posílení či nového stvoření tohoto potenciálu.

Vztah cesty a cíle

Cesta jako součást cíle

Cesta k cíli-objektu je nedílnou součástí tohoto objektu. Prožitek cesty je součástí prožitku objektu, ke kterému vede. Cesta je přípravou na cíl a prožitek z cesty k objektu je přípravou na prožitek z objektu. Oba děje se od určitého okamžiku překrývají se zvyšující se intenzitou propojení směrem k cíli. Cesta zpátky je potom časem jakéhosi usazení prožitku z objektu-cíle.

Zajímavé je uvědomit si, že ačkoli z hlediska prostorového vždy existuje cesta *tam* (k objektu) a cesta *zpátky* (od objektu), z hlediska lineárnosti v čase se svým způsobem jedná vždy pouze o cestu *tam*, tedy *kupředu*. V okamžiku odcházení z místa vidíme většinou tuto cestu *zpátky* již pouze jako novou cestu *tam*, tedy perspektivou nového cíle. Z hlediska architektonické tvorby tedy lze říci, že při návrhu prostoru cesty k (a od) objektu je zapotřebí komponovat prožitek jak pohledem příchodu, tak odlišným pohledem odchodu.

V japonské architektuře, na rozdíl od většiny architektury evropské, je prostor příchodu k domu stejně důležitý jako dům sám. Cesta příchodu, je-li příliš krátká, je dokonce záměrně klikacena a prodlužována s cílem umocnění prožitku množstvím obrazů a témat v časovém úseku příchodu. Teprve poté přichází návštěvník do domu připravený. Z hlediska architektury je prostor příchodu komponovaný se stejnou péčí a náročností jako samotný dům. Stěžejním motivem prožitku je tajemství a nepřímocí, neboť v japonské kultuře je to nejpodstatnější a nejzávažnější skryté. Obrazy-scény jsou odkrývány postupně, dynamikou překvapení a gradace, umocňujícími intenzitu zážitku. Schematicky vzato je cesta k evropskému domu odrazem západního kulturního a náboženského lineárního pohledu na dějiny světa. Příchod je přímý a již od začátku vidíme cíl, kterým je vstup do domu, stejně jako se domníváme, že naše dějiny se lineárně přímo ubírají od definovaného počátku k – víceméně – definovanému konci. Naproti tomu nepřímý příchod k domu japonskému, s ukrytým cílem vstupu do domu, jenž ve skutečnosti není zcela cílem, je příznačný pro cyklický pohled východních indoevropských náboženství, podle kterého se dějiny odvíjejí v kruzích, nemaje definovaný začátek ani konec.

Úzké spojení cíle a cesty lze nalézt také obecně v církevní architektuře, v Evropě pak zejména v období baroka. Pojem cesty je sám o sobě v náboženském výkladu nositelem celé řady symbolů a významů. Cesta k chrámu či pouť k poutnímu místu je pak, stejně jako samotný chrám, zhmotněním symbolů prostředky architektury. Fascinujícím příkladem vztahu cesty a cíle jsou například zastřešené barokní Svatohorské schody v Příbrami. Objekt cesty tvořené schody, který je jakýmsi tunelem na povrchu spojujícím úpatí a vrchol Svaté hory, je symbolickým spojením pozemského, vnějšího světa a nadzemského, duchovního svatostánku. Délkou, a tedy i časem jasně

vymezeným hmotovým vydělením z okolního prostoru, se význam tohoto přechodu definuje a umocňuje. Schody jsou jedinečným příkladem, kdy již samotná architektura jednoznačně určuje režii prožitku, jeho podobu, průběh v čase i smysl. Z hlediska role v církevní hierarchii slouží tato cesta jako příprava na cíl, kterým je chrám, respektive jeho duchovní obsah. Zároveň jsou však tyto schody zhmotněnou podobou cesty, která je i sama o sobě cílem. To nejpodstatnější se totiž možná odehrává právě na cestě. Konečný cíl, samotný chrám na vrcholu hory, je sice ohromující, zářící a plný barev, skutečný smysl a prožitek je však v tichu, příšeří a minimu vjemů cesty, kde se vnější svět připomíná pouze fragmentárně skrze oválné průzory malých oken, právě jen v takové míře, aby o něm člověk věděl, ale fyzicky se v něm nenacházel.

V historii byla tvorba krajiny, s různou intenzitou v závislosti na vzdálenosti od samotné stavby, vždy nedílnou součástí architektonických objektů. Cesta k objektu pak byla nosnou páteří této krajinné úpravy a definovala její provázanost s budovou. Tvorba alejí, výhledy a průhledy, scenérie, pobytová místa podél cest; to vše byly běžné prvky tradičního navrhování. V současné době tato dříve samozřejmá propojenost často chybí, a to nejen při navrhování, ale i při udržování či upravování historických objektů a související krajiny.

Příkladem může být západočeská vesnice Radnice, nad níž stojí barokní poutní kostel, ke kterému (neboť nešlo ignorovat jeho význam ve smyslu architektonické památky) byla v předlistopadové době vedena značená turistická cesta. Jaké však je překvapení, když po zhruba kilometrovém stoupání úzkou přírodní pěšinou hustě zarostlým terénem, právě v okamžiku, kdy se na vrcholu otevře boční pohled na cíl – poutní kapli –, zjistíte, že několik metrů vedle turistické trasy, neviděná za hustým porostem, vede v ose kaple původní přímá poutní cesta, která byť neudržovaná, je stále jasně patrná. Původní, evidentně ideologicky motivovaná snaha zakrýt jakoukoli přirozenou náboženskou symboliku místa a překrýt ji pojmem turistické cesty k turistické zajímavosti, zůstala funkční dodnes. Jako by byl zdejší kraj zasažen jakousi chronickou nákazou, o několik set metrů dál vede široká stopa cesty volnou plochou luk v těsné blízkosti lesa, zatímco při okraji lesa se nachází, dnes hustě zarostlá a neprostupná, historická úvozová cesta, jejíž původní důstojnost a pevnost stále houževnatě symbolizuje alej mohutných dubů spolu s rozvalenými fragmenty

kamenného hrazení. Stejně jako v případě poutní křížové cesty se zde jedná o velmi symbolický a názorný obraz demonstrativní arogance, v lepším případě „pouhé“ ignorance, který je obrazem v české krajině bohužel nikoli ojedinělým.

Cesta sama o sobě

Bylo by jistě lákavé zabývat se otázkou, zda je důležitější cesta nebo cíl, která však spadá spíše do frekventované oblasti širšího filosofického bádání. Z hlediska zkoumání cesty jako objektu v prostoru, jehož účelem je dosažení cíle-místa, by se asi dalo říci, že smyslem v tomto případě by skutečně měl být cíl. Záměrem tohoto textu je ovšem upozornit na to, že se obecně přeceňuje, či dokonce zvýhradňuje význam cíle na úkor významu cesty, či dokonce jeho anulování, a přinést pohled na vztah cesty a cíle zejména z hlediska fenomenologického.

„Specifická váha času na tebe doléhá jako mnohoznačný starý sen. Postupuješ dál a dál, abys tím časem prošel. Nejspíš mu už neunikneš, kdybys šel třeba světa kraj. Ale i přesto se o takovou cestu musíš pokusit a na ten kraj světa dojít. Protože jsou věci, které nedokážeš, pokud nezajdeš až úplně nakonec.“¹¹³

Na cestě trávíme nezanedbatelný díl času našich životů. Obrazy opakované cesty se nám dokáží nesmazatelně vtisknout do paměti i s navrstvenými příběhy. Všimněme si například, že cestu do školy si řada lidí vybavuje barvitěji a častěji než samotnou školu a život v ní. Cesta, skrze prožitek z cesty, má zásadní a často nedoceněný význam i sama o sobě. Předpokladem plnosti tohoto prožitku však je myšlenková přítomnost právě v bodě prostoru a času, ve kterém se fyzicky nacházíme. Obecně často děláme chybu, že se v myšlenkách stále nacházíme již v časoprostoru o hodinu, den, týden napřed a zcela nám uniká vnímání a prožitek přítomné chvíle. Když se pak ale reálně ocitneme v bodě, k němuž jsme předtím upínali své myšlenky, situace se často opakuje; většinou již v okamžiku přítomnosti tohoto bodu dlíme v myšlenkách opět kdesi v budoucím

¹¹³ Murakami, Haruki, *Kafka na pobřeží*, Odeon, Praha 2006, s. 548

čase. (Situace, kdy v myšlenkách prodléváme v minulosti, je však jiná, neboť paměť je reálnou součástí přítomného okamžiku). Kráčíme-li tedy po cestě k nějakému cíli-objektu, měli bychom prožívat přítomný okamžik jako *cestu*, tedy nikoliv „přeskočit“ čas strávený na cestě a v podstatě ho vjemově vynulovat, ať už z důvodu myšlenkového přebývání v cíli již v průběhu cesty, či úplné absence vnímání obého. Pojem cíle jako součásti cesty a cesty jako součásti cíle je tedy vždy potřeba vnímat právě na základě vědomí přítomného; prožívat cestu z přítomnosti, perspektivou vědomí o existenci cíle, nikoli bytí v cíli. Stejně tak přítomný okamžik bytí v cíli-objektu vnímáme perspektivou vědomí o existenci cesty k němu (a od něj) vedoucí, nikoli však skutečného bytí na cestě.

„(...) že právě v té cestě, v těch postupných malých i nepatrných změnách, leží pochopení kódu, kterým se přečte výsledek. Často je i cesta víc než cíl, je oním pomalým měnivým tokem, kde u jednotlivých zastavení je zaznamenán čas ve své aktuálnosti. Cíl cesty jako syntézu všech jejích fází snad ani nejsme s to vyjádřit.“¹¹⁴

Fenomenologie cesty

„Šel jsem po cestách porobených a zneuctěných, lysých, odřených, plných prachu a nečistých ran, vlekoucích se uprostřed krajiny pusté a vyprahlé; jen zaprášený stvol čekanky nebo jitrocele jim byl tesklivým společníkem. Tyto cesty jsem měl vlastně nejraději, s jejich zákruty a s jejich puklinami, s tichými žhnoucími západy nad obzorem. Byli jsme si tak podobní, já v svých rezavých šatech, všecek pokrytý jejich prachem, všecek zahalený do jejich barvy, všecek prosáklý jejich bolestí a jejich poutnickou touhou – a ony tak utýrané, tak pokojné, a zvláště na sklonku dne tak důvěrně se vinoucí k duši...“¹¹⁵

¹¹⁴ Šimotová, Adriena, *Hlava k listování*, GemaArt/OSVU, Praha 1997, s. 187

¹¹⁵ Čep, Jan, *Dvojí domov*, Vyšehrad, Praha 1991, s. 80

Smyslová zkušenost a fenomén tělesnosti

Pro fenomenologii cesty je zásadní míra bezprostřednosti smyslové zkušenosti, která je z velké části determinována formou pohybu po cestě. Důležitá je míra adheze při pohybu, definovaná rozdílem mezi posuvem a přeskočením. Adhezivní pohyb zajišťuje zachování kontinuity, vztahu cílového místa k jeho počátku, přítomnost východiska v cíli. Skokový pohyb je z hlediska smyslového vnímání přerušením této kontinuity a tedy celistvosti obrazu.

Pojem cesty je ve své nejpřirozenější podobě definován formou pohybu, kterou je pěší chůze. Chůze, která je stálým opakovaným dotekem se zemí spojeným s bezprostředním vizuálním kontaktem, je nejpřímějším senzomotorickým zprostředkovatelem vjemů vytvářejících obraz okolního prostředí. Díky přímé kinestetické zkušenosti se cesta v podstatě stává součástí našeho těla. Dochází tak k propojení cesty, pohybujícího se člověka a okolního prostoru v jednotný celek.

Chůze cestou je prostředkem orientace v našem kosmu. Je formou tělesné bezprostřední smyslové zkušenosti z prostoru. Při chůzi je nepřetržitý dotek intenzivnější, častější a delší než všechny ostatní fyzické doteky našeho těla s okolním světem; vzdáleně srovnatelný je virtuální dotek vizuální a sluchový. Rytmus chůze propojuje člověka s vnějším prostorem nikoli jen pomocí některého z pěti smyslů, nýbrž skrze tepající rytmus života těla. Chůze je spojovacím článkem tohoto kontaktu, stejně jako třeba rytmus bubnů. Rytmus cesty, latentně v cestě trvale přítomný, je vyvoláván rytmem lidského kroku, propojeného s rytmem lidského srdce. Rezonuje od tohoto zdroje jako středu a šířením vzruchu uchvacuje okolní prostředí, které se v rozsahu uchopitelném lidskými smysly skrze něj stává součástí cesty. Tímto rytmem jsou zachváceny doteky, obrazy i zvuky a skrze něj, při plném vnímání, dochází k prolnutí člověka s cestou. Zároveň jako by – ve vzácných okamžicích souladu či vzájemného překrytí frekvence rytmu chůze, srdce a rezonance okolního prostředí a jakési hlouběji uložené frekvence uvnitř našeho vědomí – docházelo k otvírání průzorů poznání. (Jako když se pouze v určité poloze překryvu plných ploch s různou strukturou otvorů stanou na okamžik tyto otvory skutečně průhlednými či jako jakási devátá vlna vznikající rezonančním sčítáním vln.)

„Vyšel jsem si jen tak na procházku a nakonec jsem se rozhodl zůstat venku až do západu slunce. Poznal jsem totiž, že vycházet ven znamená ve skutečnosti ještě hlouběji se nořit do nitra.“¹¹⁶

Jízda autem, i když je pouze částečným odpoutáním od země, ochuzuje autentičnost vnímání okolního prostoru právě absencí bezprostředního fyzického doteku se zemí. Zůstává nicméně spojitý, byť zrychlený, vizuální kontakt, který uchovává možnost vytvoření nepřerušené představy o prostředí v reálném měřítku i čase.

„Koide nejezdil po nočních magistrálách rád. Jako by se tam vytrácel pocit reálnosti. Od dětství se jeho tělo i vědomí občas propadaly do stavu, kdy začínal pochybovat, zda se opravdu nachází na místě, kde v danou chvíli byl, a zda ten, kdo takhle uvažuje, je skutečně on sám. Občas i nyní zlehka rozpažil, zvedl ruce před oči a zkoumavě si je v obavách prohlížel, jestli se nezačínají roztahovat a rozpadat. Už jako dítě čas od času takhle ztrácel pocit reálnosti. Jako by všechno kolem něho zahalila hustá mlha, kterou dokáže vnímat jen on sám, a okolní svět se začal vzdalovat a deformovat jako při pohledu přes širokoúhlou čočku...“¹¹⁷

Do doby letecké dopravy byla v zásadě každá cesta ve vnímání člověka spojitá. Vzdálenost, čas, rychlost, směr a místa zůstávaly v lidském měřítku a byly tudíž uchopitelné lidskými smysly. Přemísťování se letadlem tuto situaci zcela změnilo. Ztráta fyzického, optického i jakéhokoliv přímého kontaktu se zemí, učinila tento přesun fragmentem nespojitým s ostatními částmi života, jakousi vynechanou nepostižitelnou částí. Pokud se vůbec ještě jedná o cestu ve smyslu této úvahy, může se stát součástí cíle pouze na úrovni samotného subjektivního vědomí, nikoli skrze reálné obrazy a vlivy místa. Přesuny letadlem tak tříští náš obraz světa i našeho vlastního života v čase a místě nenápadnými řezy, které činí sousední místa v mentální mapě naší paměti nespojitými.

¹¹⁶ Muir, John, v: Jiří Zemánek (ed.), *Od země přes kopec do nebe*, Arbor vitae, Praha 2005, s. 2

¹¹⁷ Murakami, Rjú, *Čáry*, Argo, Praha 2009, s. 51

Mezi specifické formy cesty pak patří například cesta vedoucí tunelem, jak ji zažíváme například při cestování metrem. Při této formě pohybu se člověk, jenž nebyl přirozeně vybaven nočním viděním, v podstatě vzdává momentální vlády nad svým osudem a v prostředí, které je trvale bez jakéhokoli denního světla, se stává závislým na existenci a fungování umělého osvětlení. Vizuální kontakt s úseky prostředí, které jsou touto formou cesty překonávány, zcela chybí a může tak dojít k podobným trhlinám, s obsahem prázdna ve spojitosti časoprostorové představy místa, jako při cestování letadlem. Vzhledem ke krátkosti těchto úseků, které navíc většinou vedou pod místy, jejichž podobu máme uloženou v paměti, je však možné tyto trhliny vyplnit pomocí paměťových obrazů uložených ve vědomí.

„Šli jsme dál kupředu korytem cesty. Brzy se začala svažovat a stěny po stranách následně zvedat výš a výš. Jako by se k sobě blížily čím dál víc a hrozily nás sevřít mezi sebou a rozdrtit na placku. Vládlo tu však stále ticho jak na dně studny a nikde se nic nehnulo. Mezi stěnami se jen v prapodivném rytmu rozléhaly kroky našich gumových podrážek. Za chůze jsem se několikrát zapomněl a zvedl hlavu k neexistující obloze. Kdykoliv totiž člověk takhle pochoduje tmou, začne docela přirozeně hledat na nebi svit hvězd a měsíce.

Nahoře ale samozřejmě žádné hvězdy ani měsíc nebyly. Jen na mě doléhalo hezkých pár vrstev tmy. Nefoukal vítr, vzduch těžce visel na místě. Víc než kdy předtím jsem cítil, jak všechno kolem těžkne. I sám sobě jsem připadal těžší a těžší. Můj dech, klapot mých kroků i pohupování mých rukou, všechno se za mnou táhlo jako bláto. Spíš než že sestupuju hloub a hloub do nitra země, jsem měl pocit, že jsem se octl kdesi ve vesmíru na nějakém neznámém tělese. Někde, kde se gravitace, hustota vzduchu i vnímání času úplně liší od toho, na co jsem normálně zvyklý.“¹¹⁸

Míra skutečné aktivní participace na pohybu cestou určuje míru vnímání prostoru této cesty. Při chůzi musíme cestu sledovat z čistě praktických důvodů; abychom nezakopli, nenarazili, pohybovali se správným směrem. Současná doba však nabízí všeobecně možnost souběhu, či spíše překrývání se, řady nesouvisejících činností – při

¹¹⁸ Murakami, Haruki, *Konec světa & Hard-boiled Wonderland*, Odeon, Praha 2008, s. 259

chůzi můžeme současně kromě soustředění se na prvotní činnost, tedy pohyb prostorem, poslouchat cokoli do sluchátek a zároveň ještě zčásti hledět do virtuálního světa na displeji telefonu či přehrávače a v podstatě tak nevnímat realitu, kterou procházíme. (Zvláštním případem zpětného souladu je situace, kdy určitá hudba ze sluchátek se skrze rytmus propojí s okolním prostorem a stane se pro daný okamžik jeho součástí). Při jízdě dopravními prostředky se pak stáváme čistě pasivními objekty – míra vnímání prostoru, kterým se pohybujeme, je odvislá pouze na naší volbě a může se blížit i nule. Možnost využít čas cesty vlakem pro čtení knihy či práce na notebooku je jistě lákavá, otázkou však je, zda sledování a vnímání cesty a prostoru okolo cesty, tedy setrvání skutečným vnímáním v prvotní činnosti, kterou právě vykonáváme, jíž je přesun konkrétním prostorem z místa na místo, není pro nás ve skutečnosti zásadně větším sémantickým přínosem.

Existence všech segmentů cest překračujících část trasy neadhezivním způsobem, jako jsou mosty či tunely, které jsou dnes častěji budovány nikoli jako jediný možný způsob překročení bariéry, jako je řeka či skalnatý sráz, ale především ve jménu rychlosti, přispívá přerušením bezprostřední smyslové zkušenosti, respektive jejího vztahu k realitě, k problému dezorientace a neidentifikování se člověka s prostorem svého života.

Cesta v tvorbě krajiny a sídel

Cesta a sídlo

Víme, že sídla byla zakládána převážně podél existujících cest, zároveň však víme, že téměř každá cesta musela prvotně vzniknout jako cesta k existujícímu cíli – reálnému či pouze tušenému. Cesta je každopádně nadčasovým nositelem základní struktury a konstrukce sídel. Její nadčasovost spočívá v nepodléhání druhotným, přechodným vlivům, jako je módnost, styly apod., kterými jsou permanentně ovlivňovány architektonické objekty. Cesta jednoduše zůstává vždy cestou. Příkladem může být založení Nového města pražského, jehož urbanismus nechal Karel IV. vybudovat zcela

na půdorysu původních středověkých cest a který v podstatě ve své základní struktuře přetrval do dnešních dnů.

Paradoxní je, že cesta, jejímž primárním účelem je vždy propojení, často v krajině plní jak funkci spojení a prostupnosti v jednom směru, tak i oddělení a hranice ve směru druhém. Cesta může být i jakousi polo hranicí, napříč fyzicky nepřekonatelnou, opticky i zvukově však plně prostupnou. V případě rychlostních komunikací, stejně jako třeba u řeky, tato v podstatě trojrozměrně nehmotná hranice tvoří z hlediska průchodnosti bariéru fyzicky přímým způsobem nepřekročitelnou. Poznatelnost krajiny je do jisté míry limitována možností touto krajinou projít, tedy samotnou existencí cesty. Stěžejní význam zde proto hraje také bezbariérovost krajiny jako celku. Velkým současným, a ještě více asi budoucím problémem je přerušení či neexistence cesty, tedy možnosti průchodu, v důsledku majetkového vlastnictví pozemků; či spíše způsobu nakládání s těmito pozemky ve smyslu upřednostnění či zvýhradnění individuálních zájmů solitérních projektů na úkor fungování širšího urbanistického celku. Je třeba připomenout, že tato situace se netýká pouze pozemků v soukromém vlastnictví, jak by se nabízelo předjímat, nýbrž v současné době také pozemků ve vlastnictví veřejném.

Fenomenologický význam cesty v urbanistické tvorbě

V praxi každodenní reality je často cesta, jakožto cílený přesun z místa na místo, prožívána jako jakýsi vynulovaný čas našich životů. Čas cesty je zapotřebí přetrpět jako nutné zlo, bez ambicí na jakýkoli prožitkový význam. Stav vykonání cesty je tedy často stavem jakési hibernace. Jako takový je zřejmě často předjímán například i v oblasti navrhování dopravního inženýrství, soustředěného převážně, či dokonce výhradně, na pouhý účel cesty, redukovaný na co nejrychlejší přesun z bodu do bodu. (Fakt, že hodnota rychlosti je zde vnímána jako samozřejmá priorita, což bohužel platí pro mnohem širší spektrum oblastí společnosti, by zasloužil samostatnou rozsáhlou úvahu). V perspektivě dopravního navrhování jsou estetika či prožitek z prostředí, stejně jako jeho obytnost pouze okrajovým pojmem, pokud jsou vůbec brány v potaz. V lepším případě jsou považovány za jakousi „neskromnou nadstavbu“. Z hlediska ekonomického

se přitom vůbec o nadstavbu jednat nemusí, stačí pouze při účelovém navrhování současně nazírat na věc také perspektivou člověka, jeho fyziologie a smyslového vnímání. Ve veřejném prostoru měst se v současnosti často uplatňuje jakási dopravní anti-estetika, která jako by znala pouze tvarosloví svodidel, červenobílých trubkových zábradlí, nadjezdů či podjezdů, betonových bariér a všeobecně nadměrných a nekontextuálních hmot, bez ohledu na to, zda se jedná o automobilovou tepnu, či cestu pro chodce. Tím se z našich měst ztrácí měřítko člověka a reflexe existence jeho smyslových zkušeností.

„jdu
mlha přede mnou
jdu cizí ulicí
na nic nemyslím
jdu nikam
mé hole na cosi narazí
není to překážka
je to bludná dlažba
udělám krok –
a sestupuji prudkým svahem
zpátky už nelze
chodník se zužuje
těsně kolem mne sviští čtvrtým proudem auta
dlažba je rozbitá
pravá hůl se boří do písku
levá klouže do vozovky
z chodníku zbyl obrubník
je kluzký
 úzký
 užší a užší
 mizí“¹¹⁹

¹¹⁹ Grögerová, Bohumila, *Rukopis*, Pavel Mervart, Praha 2008, s. 39 – 40

III.5 Rýžové koště

Jednota krajiny, sídel a lidských životů

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Rýžové koště. Jednota krajiny, sídel a lidských životů*, Architekt, 2009, č. 11-12 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Graubünden (Grigioni, Grischun) je rozlohou největší kanton Švýcarska ležící v hornaté jihovýchodní části státu na hranici s Itálií a Rakouskem. Nepřehlédnutelným znakem zdejší oblasti je jednota charakteru přírodní krajiny, prostředí vytvořeného lidskou rukou a povahových rysů místních obyvatel.

Travnaté svahy na úpatí horských hřbetů, které pokrývají větší část zdejší volné krajiny, jsou tvarovány s dokonalostí na první pohled asociující golfové hřiště. Jemně modelované tvary, jejichž plasticitě dávají vyniknout dlouhé, hluboké večerní stíny, svým krátkým hustým trávnikem a oblastí připomínají srstnaté hřbety zvířat. Stíny pomalu se sunoucích mraků vytvářejí na měkce tvarovaném povrchu vlastní svět obrazů. Teprve po bližším pozorování místní krajiny návštěvník pochopí, že dokonalost pečlivě sekaných a udržovaných trávníků je ve skutečnosti obrazem náhorních alpských svahů, s loukami spásanými stády ovcí, vzdorujících chladu a větru, a že se tedy nejedná o umělost, ale naopak.

Přirozenost samozřejmého prolnutí krajiny, sídel a lidských životů je pro oblast charakteristická. Nemá ale zároveň nic společného s líbivou a zromantizovanou představou estetizovaného života v přírodě.

„Když najdu čas, jdu dolů k řece, (...) nejraději, když je ošklivo. Domorodec ví, že když nejsou na cestách turisté, pak je špatné počasí. (...) Stefan (pozn.: místní starousedlík) by nikdy neřekl, že krajina je krásná. To také pro něj nikdy nebyla. Jeho život byl jeden neustálý souboj s ní. Musel se naučit, že krajina nabízí každému šanci ji přelstít, umenšit její vítězství, ulovit prostředky k obživě anebo jí skrze kultivaci vštípit svoje vlastní zájmy. Krajina byla a je neoddělitelnou částí jeho existence“.¹²⁰

¹²⁰ Caminada, Gion Antoni, *Bauen in der Natur*, v: Rieder, Peter (ed.), *Vrin – am Ende oder nur zuhinterst?*, vlastní náklad, Chur 2006, s. 101. Překlad Pavla Melková

Zdejší krajina je vymezena horami. Skalnatá masa definuje prostor svojí pevností, neoddiskutovatelností, relativní věčností, nepřístupností. Krajina údolí na úpatí a lidé v ní žijící pak jako by tyto vlastností zčásti přebírali za své, zčásti se naopak proti nim vymezovali.

Starousedlíci hovoří třemi jazyky – německy, italsky, rétorománsky – a zdá se, že všichni v podstatě ovládají všechny; ve společnosti, kde se sejde více lidí z různých oblastí, plynule přeskakují z jednoho do druhého. Tato mnohojazyčnost jako by rozšiřovala obzory místních lidí a zvyšovala celkovou kulturní úroveň oblasti. Zároveň vytváří prostředí pocitu volnosti a tolerance, v němž se i cizinec může cítit přirozeně.

Zdravým vyvážením možná zidealizované představy pouhého návštěvníka zdejšího kraje může být charakteristicky satirický, nelítostný pohled Elfriede Jelinek na turisty v Alpách stejně jako na místní usedlíky, prolínající se její divadelní hrou *Totenauberg*. (*Totenauberg* je záměrnou zkomoleninou názvu vesnice Todtnauberg, v níž měl svoje sídlo filosof Martin Heidegger, který je v postavě Starého muže jedním z hlavních protagonistů hry.)

„Příroda! Ve městě, kde i nejopatrnější chůze překypuje technikou, si ještě připadáme cize uprostřed sekaček na trávu a zavlažovacích systémů. Příliš dlouho se díváme do púllitru se světlým pivem, jsme zasaženi bleskem a znovu vyrážíme zase ven, se zářnou budoucností spořádaně přivázanou na střeše našeho vozu. Ve městě jsme opotřebováváni, v přírodě se opotřebováváme sami.¹²¹(...)Příroda je mocná, protože je krásná, aniž by se musela dělat krásnou. A těmto lidem patří! Zapřísahají nebesa, ať je nechají žít pořád dál a dál, tito majitelé půdy, kteří jeden druhému přidržují nebe a nastavují si navzájem nejhlubší propasti, jako se démonům nastavují krucifixy. Zapřísahají sami sebe, že budou pořád ve střehu a nevpustí do přírody žádné vetřelce. Tito prostácci by všechnu nádheru jen poničili. Člověk jim nesmí dát nic do ruky, ještě by se to obrátilo proti nim.¹²²(...)Cizinci nás ruší svým nadšením pro všechno, co existuje, neumějí si vybírat. (...)Tihle cizinci! Tahají své hrůzné zjevy do ciziny, kde kvílí vítr a oni smějí být o něco víc než cizí.¹²³ (...) Jsou prostě tady a vzhlížejí k nám. Nebe

¹²¹ Jelinek, Elfriede, *Totenauberg*, Brkola, Praha 2008, s. 56

¹²² Jelinek, Elfriede, *Totenauberg*, Brkola, Praha 2008, s. 58

¹²³ Jelinek, Elfriede, *Totenauberg*, Brkola, Praha 2008, s. 60

nad námi se také rádo rozčiluje, a oni nás pronásledují jako nekonečná, důvěrně známá nepřítel osudu (...) Host nás nezná. Sotva dorazil, už je polapen do svých vzpomínek na bytí tady. Přenechá nás vzpomínce na nás, neboť jsme se sami se sebou ještě neseznámili. Žijeme v jeho diapozitivech, v jeho videozáznamech a fotkách. Zároveň nám však sklízí mraky z nebe a světlo z vrcholu hory. Nic se nezmenšuje, ale onoho nic stále přibývá.“¹²⁴

Nad údolím Val Lumnezia, na jehož nejzazším slepém konci se nachází i vesnice Vrin, zůstala po putování ledovce náhorní plošina Greina. Mělká rovinatá dlouhá mísa, oáza zeleně a vody, která se jakoby vznáší ve výšce nad dvou tisíc metrů, ukrytá v sevření mezi špičkami nejvyšších třítisícových vrcholů. Když se švýcarská vláda před lety zcela vážně zabývala myšlenkou zaplavit celé území a vytvořit z něj megazásobárnu pitné vody, přispěl k její záchraně významným dílem architekt a malíř Bryan Cyril Thurston, místní rodák, kterému Greina učarovala. Thurston dokázal malovat zdejší krajinu a psát o ní způsobem, který objevil její jedinečný půvab i pro ty, kteří ho neviděli.

Kostel jako pastýř

V každé vesnici, bez ohledu na její velikost, se jako samozřejmost nachází funkční kostel. Kostel či kaple nechybí ani ve vesnicích o několika domech na nejvyšších místech hor, kam nevedou silnice. Do kaple v takové víceméně opuštěné vesnici Vanescha, do výšky přes dva tisíce metrů, chodí každý den z údolí pěšky, hodinu tam a hned zase zpátky, zvoník – jen proto, aby jednou zazvonil.

Bohatství architektury a především vnitřního vybavení kostelů a kaplí, které kontrastuje s chudobou světských domů odlehlých vesnic, vypovídá o míře pokory a úcty k vyšším hodnotám, která je pro naši současnou společnost sebestředných jedinců těžce představitelná. Stejně tak jako samozřejmá důvěra v poctivost, nebo spíše nepředstavitelnost opaku, vyjádřená otevřeností nehlídaných kostelů plných cenného vybavení ve dne i v noci.

¹²⁴ Jelinek, Efriede, *Totenauberg*, Brkola, Praha 2008, s. 53

Rýžové koště

Koště opřené venku před vstupními dveřmi všech domů, od obytných až po kostel, je symbolem místní mentality, hodnot, způsobu života. Koště, které nikdo neukradne. Koště, jehož použití před vstupem do domu je samozřejmost. Jako zosobnění nelhostejnosti k prostředí, které člověka obklopuje. Koště, které je zároveň reprezentantem přirozené, anti-designové krásy vycházející ze souladu formy a funkce a z přirozené struktury použitých materiálů, krásy, která je charakteristická i pro zdejší architekturu.

Staré a nové

Historická a současná architektura zde nesoupeří. Je dokonce těžké mezi nimi určit hraniční linii a nikdo se o to ani nepokouší. Podstatný je celek v přítomném okamžiku. Jednota, která je funkční, přirozená, ale zároveň velmi pečlivě a promyšleně komponovaná, tedy ne náhodná. Staré nemusí být násilně, uměle a neživotně restriktivně chráněno, jeho hodnota stejně jako krása obstojí sama i v současné struktuře a potřebách sídel, neboť spočívá v logice konstrukcí, funkčnosti a přirozenosti materiálů. Nové se zároveň nebojí přiznaného současného výrazu, neboť vychází z původních principů, učí se z nich a rozvíjí je dál, a dokáže tak být nenásilnou součástí původní struktury, aniž by se použitím povrchních imitací tvářilo jako staré. Zachovaná a rekonstruovaná památka zde musí být životaschopná, musí mít přirozenou náplň a fungovat, každý den si odpracovat své právo na existenci. Stejně jako zdejší lidé, kteří každý den jakoby vyvzdorovávají na nadvládě hor. Pro nakaširovaný skanzen zde není místo.

To co je tak zjevné zde, v blízkosti primárních principů života a přírody, by však stejným způsobem mělo platit i všude jinde a být příkladem pro památkovou ochranu nejen v její ochránářské restriktivní roli, ale především v rovině konstruktivní, praktické aktivní péče o památky.

Peter Zumthor a Graubünden

Poučné je setkání se staršími, veřejnosti nepříliš známými pracemi Petera Zumthora vzniklými v období dlouhodobé systematické památkářské práce v oblasti rekonstrukcí tradičních sídel. Na první pohled neviditelné zásahy, na druhý pohled nezaměnitelný kultivovaný detail svědčící o promyšleném a moderním přístupu. Práce skromná, kterou by – nebýt pozdější slávy architekta – zdaleka každý neobjevil. Přesto práce o nic méně významná než pozdější „viditelnější“ novostavby. Teprve při důkladnějším poznání této práce v oblasti rekonstrukcí a doplňování původních struktur zřetelně vyvstane, do jaké míry architektovo pozdější dílo dostaveb a novostaveb neodmyslitelně vyvěrá právě z přístupu vzniklého dlouhodobým „dotýkáním se“ starého, původního.

Výsledek vzniklý semknutím obého v díle Petera Zumthora je příkladem smyslu, ke kterému by ruku v ruce měla směřovat spolupráce památkářů a tvořících architektů. Neboť na úrovni kvalitní tvorby se nejedná o nesmiřitelné protipóly ale o jedno a totéž – vytváření komplexního hodnotného prostředí.

Lázně ve Vals a Stiva morta ve Vrinu

Ocitne-li se člověk v budově lázní ve skutečnosti, nikoli jen prostřednictvím fotografií, stejně tak jako ve zdejší krajině, s vědomím propojenosti obého, uvědomí si, nakolik je tato stavba součástí krajiny, nejen svým architektonickým výrazem, ale z procesu hlubší podstaty v místě a čase. Touto podstatou pak lze vysvětlit také nalezení zdánlivě nevhodné podobnosti mezi budovou lázní ve Vals Petera Zumthora a pohřební kaplí J. A. Caminady v nedalekém Vrinu.

V obou případech se jedná o architekturu tvořenou převážně pouze prostorem vymezeným jakýmsi vyčleněním částí z venkovního prostředí, lidmi a ději jej naplňujícími a krajinou, která se skrze velkorysá okna a prostupy stává vědomě zahrnutou a plnohodnotnou součástí prostoru. Minimum materiálů, objektů, předmětů a detailů. Oproštěnost umocněná nahotou lidských těl a nepřítomností jinde tak úmorného množství předmětů každodenní potřeby. Minimum barev. I „barvy“ jsou

zde ve skutečnosti spíše tónovanými odstíny šedé. Minimum zvuků vyvolaných vodou, větrem, doteky, ozvěnou. Odměnou a poučením je ve výsledku maximálně bohatý prožitek. Chtělo by se říci, že stavba je jakousi scénou pro děj, v němž účinkují pouze těla, pohyb, voda, světlo, zvuk.

U obou staveb je vlastně středobodem a jedinou náplní i tématem prostoru lidské tělo samo o sobě. V lázních je o tělo pečováno a skrze něj tedy o duši. V pohřební kapli probíhá nad vystaveným tělem zesnulého loučení s jeho duší. V prostředí Stiva morta ve Vrinu i lázni ve Vals působí obé stejně přirozeně a klidně. Jako součást přírody a krajiny, vůči níž jsou obě stavby s naprostou samozřejmostí otevřené. Uvolněnost prostoru, důstojnost masivních pevných stěn. Nahota těla. Odevzdání těla.

Předpoklady životaschopnosti současné vesnice v jejích tradičních strukturách

Obec Vrin je dnes známá jako pozitivní příklad obnovy tradiční vesnice především pro kvalitní současnou architekturu, která zde v poslední době, převážně díky soustavné práci architekta Giona Antonia Caminady, v nebývale velkém množství vzniká. Ve skutečnosti zde ale probíhá dlouhodobý počin mnohem hlubšího rozsahu. Práce architekta je tady zpola prací sociální. Prvotní je správná rozvaha o potřebách fungování místa jako celku, teprve poté nabývá důležitosti řešení formy konkrétních architektonických úloh. Stejně tak zásadní je schopnost architekta angažovat místní obyvatele, dosáhnout u nich pochopení záměru a především ztotožnění se s ním.

I když člověku z postkomunistické země může tato kolektivní koncepce nebezpečně připomínat ideu kolchozů, pravidla vycházející z místní zkušenosti, která jsou zároveň založená na odborných studiích zahrnujících pohled širokého spektra oborů, platí i v našich podmínkách. Například že má-li vesnice přirozeně fungovat, přežít bez ztráty autenticity a umožnit svým obyvatelům plnohodnotný život bez nutnosti doplňovat jeho části dojížděním do měst, která jí odsuzuje do role pouhého satelitu, musí být schopna vlastními silami zajistit v místě základní společenské a ekonomické funkce. Zjednodušeně řečeno, musí mít školu, dobrou hospodu, možnost

hostinského ubytování, poštu, knihovnu, hromadnou dopravu, vlastní pracovní příležitosti, živnosti, fungující zemědělství, spolky.

Absence designu a všeobecná zažitost povědomí o kvalitní architektuře

Zajímá-li se člověk o zdejší moderní architekturu, včetně teoretické literatury, nelze si nevšimnout naprosté absence slov design a designér. Prostory jsou tvořeny architekturou, reprezentovanou hmotou, materiály a světlem. Vnitřní vybavení je funkční a je přirozenou součástí architektury. Pojem dekorace zde zní stejně nepatřičně jako design. Přesto je místní současná architektura, stejně jako ta historická, komponovaná a promyšlená do nejposlednějšího detailu v interiéru i exteriéru, neboť tato promyšlenost je její samozřejmou a neoddělitelnou součástí. Místo slova architekt se zde často raději používá pojem Baumeister. Situace nám bohužel tak důvěrně známá, kdy celá nová budova působí spíše jako přerostlý designový předmět než jako stavba, je zdejšímu prostředí cizí.

Je nepochybné, že vysoká úroveň běžné, nikoli jen ojedinělé, současné architektonické tvorby je umožněna všeobecně vysokým povědomím o kvalitní architektuře mezi místními obyvateli. Což platí pochopitelně i v opačném směru.

San Giusep, srpen 2009

Sychravý, zamlžený den předčasně přicházejícího pražského podzimu, ve kterém je psán tento text, vyvolává takřka fyzický pocit jednoho časného srpnového rána na úpatí hor ve vesnici St. Giusep. Těžká, hustá mlha zahalující krajinu měla toho rána u země sytě tmavě modrý okraj, jako by tušená modř nebe protekla shora a prosákla celou tíhou v dolním lemu mlžného závěsu...

„Poryvy větru, vůně deště padajícího někde jinde. A teď, v prvním ranním světle, onen tmavý, průzračný den vzdálených obzorů, jaký mu byl milý a o němž si přál, kéž by zůstal až do večera. (Věčné letní slunce a modř už v sobě měly něco z věčného ledu.) Za takového temného dne se dostávaly nejmenší obvyklé činnosti do vibrací, podobny

zkušební startům k výpravám. A zároveň klid kolem, bez přeludů způsobených sluncem. Jistá proměnlivost díky takové temné čirosti, i bezstarostnost: v prudkém slunci by nedávná noční černě měla mnohem delší trvání.¹²⁵

¹²⁵ Handke, Peter, *Za temné noci jsem vyšel ze svého tichého domu*, PROSTOR, Praha 1999, s. 45

III.6 Reprezenční a symbolická role architektury v Izraeli a Svaté zemi

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Materiální prostředí jako nezbytná opora duchovních procesů

Zkoumáme-li roli architektury v životě člověka a společnosti, z určitého úhlu pohledu se tato otázka může překrývat s obecnější otázkou vztahu ducha a hmoty, ve které architektura, jejímž základním prostředkem je materie, vždy bude stát primárně na straně hmoty. Pokud se vyhneme dualistickému vnímání Descartova „res cogitans“ a „res extensa“ jako navzájem zcela nezávislých skutečností a chápeme-li v intencích Aristotela jejich vztah jako možné opření ducha o smysly a skrze ně i o hmotný svět, můžeme vnímat materii také jako nezbytný hmotný rámec – tedy oporu – duchovních procesů.

Myšlenka se stává součástí našeho reálného světa v okamžiku „zachycení se“ o materialitu prostoru, bez tohoto ukotvení mizí z dosahu možného znovu uchopení. Myšlenka nemá tvar. Možným prostředkem jejího uchopení je obraz nebo slovo, obojí je však spjaté se stopou konkrétního materiálního světa či podobou od něj odvozenou. Součástí myšlenkových procesů v lidském vědomí je současně vždy paměť. Architektura může v tomto procesu sehrát roli jakéhosi materiálního svorníku s pamětí, který zajišťuje bezprostřední kontinuitu skrze dotek.

„(...) architektura nehraje tak zásadní roli v explicitní artikulaci světa jako v jeho ztělesňování a implicitní artikulaci. Role architektonického ztělesňování se v minulosti obecně uznávala, především v rámci dlouhé tradice umění paměti (ars memoriae). Přestože jako mnemotechnická pomůcka k upevnění paměti může sloužit v principu jakýkoli viditelný předmět, bývala k tomuto účelu hojně používána právě architektura. Pro volbu architektury existuje mnoho důvodů, ale tím hlavním je patrně její komplexní povaha a její blízkost k původní síle země. (...) Paměť je vždy přítomná a je pro naši argumentaci stejně klíčová jako prostor. Je proto oprávněné tvrdit, že ,tím, co nás

chrání před blouzněním nebo halucinacemi, není naše schopnost kritického myšlení, ale struktura našeho prostoru, spolu se strukturou naší paměti.“¹²⁶

Svatá – země

Pojem „svatá“ míří k duchovnímu obsahu, pojem „země“ je ztělesněním materie. Zabýváme-li se rolí architektury v obecných otázkách vztahu ducha a hmoty, nacházíme ve Svaté zemi příklad, kdy duchovní proces (náboženská víra) hledá jako nezbytné zpřítomnění či ztvrzení sebe sama také bezprostřední fyzický dotek s autentickou materií, s původním místem odehrání se duchovních dějů.

Materie rámce svatých příběhů se liší mírou historické autenticity. Skutečně autentickými místy („tady to bylo“¹²⁷) jsou většinou pouze fundamenty, základy původních staveb či samotné útvary země – jeskyně, skála, řeka –, které mohou mít skrze bezprostřední dotek s touto původností silný fenomenologický obsah. Početněji zastoupeným typem jsou však stavby dodatečně vystavěné na místech původních dějů, které nesou symbolický a reprezentační rozměr odvozený pouze od významu těchto dějů. Druhotnou reprezentační roli pak mohou zprostředkovat ještě symboly zástupné, které se ocitly mimo půdu Svaté země, jako přenesené předměty či architektonické nápodoby staveb, urbanismu a topografie původních míst.

Představa, že z podstaty duchovní pojem jakým je křesťanské náboženství, ať už ho vnímáme jako duchovní učení či víru, se potřebuje k „potvrzení“ svého myšlenkového základu opírat o materii, může být překvapivá. Lze si zároveň klást otázku, do jaké míry může taková úvaha platit pro duchovní oblast obecně. Pro roli architektury se tak otevírá zásadní rozměr určité „služby“ duchovní dimenzi skutečnosti – role objektu „zakotvení“. Zakotvení myšlenky a paměti. Zakotvení, na kterém teoreticky může někdy být závislá i sama jejich existence.

¹²⁶ Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 72 – 73

¹²⁷ Putna, Martin C., *Svatá země*, Dokořán, Praha 2009, s. 9

Reprezentační a symbolická role sakrální architektury Svaté země na pomezí kostela a památníku

Role objektu křesťanského kostela se obecně odehrává ve dvou hlavních rovinách: utilitární – kostel jako místo setkání věřících s Bohem i vzájemného kontaktu členů společenství – a reprezentačně-symbolické. Reprezenční role křesťanského kostela pak „nese dvojí význam a skrze analogii reprezentuje jak Boží stvoření, tak nebeské město“.¹²⁸

Postavení sakrálních staveb ve Svaté zemi je však specifické a přidává, až předsazuje, do reprezentační role význam spojený s připomenutím a uctíváním místa, na kterém byly vystavěny – pro jeho svaté vlastnosti odvozené od skutečnosti, že se zde odehrály svaté příběhy. Stavby vystavěné v místě významných starozákonných událostí, ať již místech skutečných či zástupných, jsou většinou chrámy či kaplemi. Jejich role se však současně pohybuje na pomezí památníku či monumentu. Stejně jako u památníků se symbolický význam těchto svatyní odvíjí od dějů, které se již odehrály, na rozdíl od smyslu tradičně stavěných kostelů, jejichž vznik je často spíše vytvořením prostoru pro teprve následný vstup významných dějů, i když jejich symbolická role současně vždy odkazuje k ději „na samém počátku“, tedy k Božímu stvoření. Sakrální stavby Svaté země současně naplňují obecnou roli pojmu památníku: povolávají nás „k oněm hodnotám, které řídí naše společenství, ožíváním vzpomínky na ty, kdo byli těmto hodnotám ochotni podřídit svůj osobní blahobyt nebo i život. Vzpomínkou na ně stvrzujeme svou příslušnost ke společenství; vzpomínka je současně odhodláním postarat se o to, aby společenství trvalo dál.“¹²⁹

Památníky

V Izraeli – zemi památníků – se nabízí zamyslet se nad obecným srovnáním sakrálních staveb v roli památníků a novodobých památníků (zde nejčastěji dějin židovského národa, zejména holocaustu).

¹²⁸ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 118

¹²⁹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 316

Památníky jsou abstraktními zobecněnými náhrobními kameny, které uchovávají „ono tajemství smrti, které je neodlučně spjato se životem. Jakožto mezníky nám udílejí požehnání právě tehdy, když danou hranici ctíme.“¹³⁰ Památníky holocaustu jsou připomínkou krajní meze – lidského a nelidského. Jako takové by mohly naplnit roli reprezentace architektury v krystalické, esenciální podobě. Není jistě náhodou, že v dílech současných architektů a výtvarných umělců nabývá tato role podoby krajní, výsostné abstrakce s ambicí dotýkání se samotné podstaty.

Tam, kde historická architektura a výtvarné umění používaly k připomínce odkazovaného významu a navození souvisejícího pocitu spíše narativní symboly, využívá moderní doba jako nástroj abstrakci. Na rozdíl od křesťanských sakrálních staveb, kde symbol vertikály směřující k nadzemské nesmrtelnosti ztělesňuje vítězství nad smrtelností člověka, jsou profánní památníky také vážným přijutím lidské smrtelnosti. Tato smrtelnost v rovině prostého individuálního žalu, stejně jako v dimenzi otřesené společenské stability je v nejpůsobivějších dílech současných umělců reprezentována ztělesněním v abstraktním tvaru. Památník moderní doby ve formě abstraktního ztvárnění je snahou o vytvoření materializovaného ekvivalentu pocitu, stavu vědomí. Současně nabízí skryté šifry odkazující k podstatě a kontextu uctívaného, spíše než realistické popisné obrazy.

„Smrt – jakožto hranice života – dál nabízí živým šifry oné osobní sebetranscendence, která jako jediná může zajistit oprávněnost naší existence. Smrt, jež hrozí podtětím veškerého smyslu, zároveň náznakem poukazuje k významům, jejichž síla může odolat i ničivému náporu smrti. Architektura smrti napomáhá zachování těchto šifer mezi živými.“¹³¹

Sakrální architektura i výtvarné umění však obecně i v současné době bohužel často setrvávají v zajetí narativní prvoplánovosti, hraničící někdy až s kýčovitostí. Profánní památníky se tak stávají pro současné architekty jednou z mála příležitostí ke splnění

¹³⁰ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 310

¹³¹ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 314

snu o „sakrální architektuře odpoutané od kostelů, o sakrální architektuře pro moderní dobu“.¹³²

Půda

Vnímáme-li architekturu jako možný prostředek zachycení myšlenky v prostoru, jakousi kotvu paměti, uvědomíme si na místech jako je Svatá země, že zejména z dlouhodobého pohledu je ještě skutečnějším, autentičtějším a významově hlubším základem tohoto ukotvení samo místo – půda, Země.

Nesmíme zapomínat, že stavba architektury je zde ve Svaté zemi často v první řadě aktem fyzického i symbolického obsazení části půdy. Je zhmotněním, potvrzením, prohloubením práva bytí skrze vlastnění. Je aktem identifikace s půdou a spolu s ní i s její historií. Platí to jak v rovině utilitární, tak – v případě staveb na svatých místech – i symbolické: „Památníky (...) dávaly příležitost zpřítomnit – reprezentovat – svou vládu nad určitým územím, legitimizovat svou moc uctěním hrdinů-zakladatelů a přispět k jejímu zachování příslibem, že plody minulé doby nepropadnou v budoucnosti zkáze.“¹³³

Člověk si zde uvědomí, že z hlediska časovosti a váhy významu je architektura pouhou lehkou, nepevnou a nesoudržnou svrchní vrstvou na Zemi, která se kupí, odlupuje, mění, rozpadá či beze stopy mizí. V trojjedinosti země – vystavěné prostředí – akt (člověk a děj) je pod zorným úhlem času vystavěné prostředí, tj. architektura článkem zdaleka nejméně podstatným, až vynechatelným. Podstatným zůstává děj skrze člověka, autenticky spjatý s konkrétním místem na zemi.

Význam místa chrámové hory v Jeruzalémě, místa obětování Izáka Abrahamem, místa původního Šalamounova chrámu a následně místa postupných vrstev židovských, křesťanských a muslimských symbolů, není prvotně spjat s těmito budovami – které jsou pouhým ornamentem, s rolí upoutat pozornost k místu a symbolem významu místa – ale

¹³² Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 320

¹³³ Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011, s. 304

s autenticitou části země, na níž se odehrály podstatné historické děje s náboženským významem. V honosné stavbě Chrámu Božího hrobu v Betlémě je skutečným důvodem jeho existence a také hlavní příčinou jeho navštěvování obestavěný výstupek skály Golgoty, místa, kde byl podle Nového zákona ukřižován Kristus. Stejně tak je v kostele s hrobem Panny Marie na Olivové hoře nositelem hlavního významu samotný kámen – skalní hrobka.

Použijeme-li teorii o roli ornamentu „na“ architektuře, můžeme při změně měřítko podobným způsobem vnímat roli architektury „na“ zemi. Tato role ornamentu je často reprezentační a re-reprezentační. Podstata ornamentu, pojmu příbuzného významu jako slovo dekorace, v minulosti spočívala v „dvojím zprostředkování, v tom, že k sobě připoutává pozornost diváka a uspokojuje tak jeho vkus a zároveň jeho pozornost od sebe obrací k širšímu kontextu života, který ji doprovází“.¹³⁴ Stejně tak ornament jako doplněk může plnit jakousi vysvětlující roli dovětku ozřejmujícího význam celku. Je tedy jednou z rolí architektury role ornamentu ozřejmujícího, reprezentujícího, zprostředkujícího význam celku: místa, země?

Povaha reprezentační role architektury v civilní rovině

Významy a děje reprezentované architekturou zdaleka nemusí být chápány pouze ve vyšší intelektuální a duchovní rovině, ale je třeba mezi ně zahrnout i běžné každodenní myšlenkové procesy související s prožíváním přítomného okamžiku a zejména s pamětí, stejně jako jevy související se situační společenskou a kulturní strukturou.

Reprezentace (obecně i formou architektury) nemusí být pouze ideální a pozitivní – pokud má být ztělesněním přirozeného světa, situace člověka a společnosti, musí zejména ve svých spontánních polohách bez účasti tvůrce, např. architekta, být reprezentací i negativních a dokonce i banálních konotací.

Pokud architektura vládne rolí zakotvení paměti, zachycení myšlenky či materiálního svorníku kontinuity života, musí tato schopnost na podobných principech

¹³⁴ Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 69

svébytným způsobem fungovat i v primitivnější, archetypálnější rovině spontaneity lidského života.

Primát utilitárnosti prostředí jako důsledek zápasu o existenci

Symbolická a reprezentační role architektury v Izraeli se zdaleka neodehrává pouze na poli „svatosti“, tedy odvíjení se od náboženských významů. Lze předpokládat, že prostředí, jehož vzduch je plný napětí pomyslných oblouků rozepjatých napříč přítomností i minulostí mezi opačnými póly etnických, náboženských, ekonomických či územních témat, nutně odpovídajícím způsobem generuje také početnou, extrémní a výraznou reprezentaci těchto otázek.

Reprezentační a symbolická role architektury může být do stavby vložena vědomě, cíleně jejími tvůrci a jako taková naplňuje primární význam pojmu. Principy fungování této role vzhledem k životu člověka a společnosti však zůstávají podobné i v situaci, kdy tato reprezentační i symbolická role vzniká samovolně, tedy na základě dalších objektivních souvislostí, nikoli jako kód vložený do stavby v rámci tvorby.

Takovým příkladem je primát utilitárnosti, patrný v celkovém obrazu architektury současných izraelských měst a osad, se zřetelně nápadnou všeobecnou absencí významu estetiky. (Současný fakt, že bohatá struktura vzniklá vrstvením utilitárních prvků ve svém součtu vytváří jakousi osobitou estetiku neplánovanou, je pak spíše druhotným nezamýšleným efektem.) Obecně lze tuto skutečnost přisuzovat hierarchii hodnot, zvolené či objektivně vynucené, v níž na předních místech stojí hodnoty související se zápasem o samu existenci, tedy hodnoty holé, fundamentální, bez rezervy pro nadstavbu. Západnímu Evropanovi je zde tak předkládána otázka po váze hodnoty estetiky obecně, po její roli v rovině existenčního a existenciálního fundamentu či nadstavby.

V situaci, kdy existence vlastní země národa není samozřejmostí, stává se její definování, včetně upevňování hmotným vymezením, prioritní hodnotou. Cílem je „dobyté“ území rychle „označit“ fyzickou stavbou, osídlit a opanovat přítomností života. Utilitární realita běžné současné výstavby tak kontrastuje s téměř výhradně

symbolickou reprezentační funkcí početné, převážně historické architektury svatých míst.

Styl Bauhausu jako výraz ideálů nového státu

Výjimkou z majority je architektura ve stylu Bauhausu v Tel Avivu. Estetika čistoty, elementárnosti a jasnosti stylu odpovídala stejným ideám vkládaným do duchovních základů státu. Židovští architekti přicházeli po 2. světové válce z Evropy, která tápala v otázce co reprezentovat. Válkou porušená kontinuita, ztráta hodnot, potřeba nového lepšího ideálu – to vše, jako v minulosti opakovaně, vedlo v Evropě k potřebě navazovat na historický referenční rámec. Odrazem byla řada historizujících variací architektury, která tyto ideály reprezentovala. „Tabula rasa“ nového izraelského státu oproti tomu vyzývala k reprezentaci čistých abstrahovaných idejí, v jejichž základu sice stála hluboká myšlenková dějinná kontinuita, nicméně bez ambice navázání na konkrétní historické formy. Navázání na kontinuitu minulosti, etnickou či náboženskou, se tak dělo spíše v rovině abstraktně ideové, nikoliv formou přejímání konkrétních povrchových znaků.

Bílá barva, čistá geometrie, absence zdobnosti či přiznaná účelnost vyjadřují nejen prostředky stylu, ale jsou i ztělesněním idey společně sdíleného světa nového života. Jednotné rysy výstavby odvozené od kulturně společenské situace současně posilují dlouhodobý význam architektonického díla. I když architektura stylu Bauhausu je v principu současně architekturou instrumentální racionality, nelze zde v Izraeli přehlédnout její dimenzi reprezentace ideálů a očekávání vztažených ke konkrétní situaci individuálních životů překrývající se právě v tomto okamžiku s dějinnou situací nového státu.

Je zajímavé, že masová výstavba – v podstatě budování celého nového města na „zelené louce“, z hlediska rychlosti a kvantity tedy jakási „průmyslová produkce“ –, se dokázala vyvarovat autonomnosti, kde „účel a význam vychází plně z vnitřní logiky dané úlohy“¹³⁵ a zvládla i za těchto podmínek obsáhnout vztah k širšímu

¹³⁵ Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 21

společenskému rámci. Masovost výstavby překrývající se s šíří všeobecně uznávaných idejí a odkazů společné situace, se zde stala reprezentací univerzální platnosti, kde abstraktní konceptuální myšlenka stylu není autonomní sebe prezentací, ale je bytostně propojena s okolním životem. Architektura Bauhausu v Tel Avivu je tak v architektuře 20. století příkladem jednoty reprezentace a toho, co je reprezentováno.

Zatímco osadníci v Tel Avivu si z Evropy jako základ kontinuity přinesli abstrahovanou ideu, osadníci na venkově si naopak dovezli jakýsi topografický obraz krajiny. Způsob obdělávání krajiny, její modelace, měřítko, proporce a oázy zeleně, s vypětím udržované v zemi kritického nedostatku vody, vytvořily současný obraz, který nápadně připomíná krajiny jednotlivých evropských zemí, původních domovů novodobých židovských přistěhovalců.

Poutník x turista

S reprezentací skutečnosti skrze architekturu či skrze prostředí obecně souvisí také způsob jejího uchopování, čtení člověkem. Zřejmý rozdíl mezi způsoby interakce s prostředím lze vidět například na odlišnosti pojmů „poutník“ a „turista“.

Svatá země byla a je místem poutníků. A tedy i místem zviditelnění rozdílu mezi poutníkem a turistou. Poutník je ten, který se skutečně dotýká, tělem i vědomím, a současně ten, který je dotekem také dotčen. Slovo poutník „obsahuje v archetypálním významu také pojem ‚pouto‘, tj. navazování vztahu (...) poutník vytváří jakýsi pomyslný most, jenž propojuje vnitřní a vnější skutečnost“.¹³⁶ Turista oproti tomu mívá místo domněle ho konzumujíc, ve skutečnosti ale bez opravdového doteku. Turismus ve své kvalitnější podobě může být formou poznání obohaceného na základě geograficky rozšířeného prostoru obsáhnutého bezprostředním vnímáním. Autentičnost obrazu tohoto vnímání však souvisí s mírou osobní angažovanosti v navštíveném prostoru. Tam, kde se interakce odehrává skrze neproniknutelnou clonu – umělého bezpečí, autonomní nezávislosti, či krátkodobosti fragmentárního vytržení z vlastního života – nedochází k oboustrannému doteku. Turismus se tak současně stává někdy až jakousi formou netaktnosti.

¹³⁶ Zemánek, Jiří, *Od země přes kopec do nebe*, Arbor Vitae, Praha 2005, s. 9

Cílem poutníků ve Svaté zemi jsou „autentická“ místa, na kterých se odehrály historické a zejména náboženské události, jejichž význam je v případě křesťanského náboženství umocněný časovým situováním na samý počátek jeho vzniku. Význam přítomnosti poutníků spočívá pro místo samé v upevňování a vytváření další svébytné vrstvy skutečnosti, která může být v důsledku neustálého opakování „skutečnější“ než původní realita sama. Vytváří jakousi druhou vrstvu autenticity, která v případě pochybností o pravosti některých míst, a někdy i o událostech samých, může dokonce nahradit vrstvu první. Jak říká Milan Machovec, „je zcela možno představit si, že božstvo neexistuje, že však naším vzpínáním k smysluplnosti existence ve vesmíru vzniká“.¹³⁷

„Když křesťan putuje do Svaté země – putuje tam za Ježíšem. Chce prožít duševní i fyzickou zkušenost ,tady to bylo‘: Tady seděl, tudy chodil, tady vyřkl to a ono podobenství, a zejména: Tady se narodil, tady byl zabit, tady byl vzkříšen, tady se po vzkříšení ukázal. On tady dlel tehdy – a já teď. Křesťanský poutník putuje do Svaté země za Ježíšem, aby tam prožil propojení evangelijních textů s konkrétními místy, lokalitami, stavbami a kouty, propojení příběhů a kamenů. Současně však křesťanský poutník putuje ve stopách těch, kdo do Svaté země putovali před ním. Putuje ve stopách křesťanských poutníků dvou tisíc let, kteří měli stejný úmysl – zažít ,tady to bylo‘ a ,On tady dlel tehdy – a já teď“. Oni to byli, jeho předchůdci různých staletí, kdo mu připravili cestu. Oni postupně identifikovali místa, ,kde to bylo‘. Oni na nich vystavěli kostely, kaple, kláštery a jiné zbožné objekty, v rozmanitých stylech, odpovídajících vkusu a představám jejich vlastních dob.(...) Oni svými vlastními příběhy, otištěnými v kamenech i v textech, vytvořili dvoutisíciletou kontinuitu křesťanského vnímání Svaté země.“¹³⁸

¹³⁷ Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Akropolis, Praha 2008, s. 36

¹³⁸ Putna, Martin C., *Svatá země*, Dokořán, Praha 2009, s. 9

Prázdnota po existenci může být stopou silnějšího významu než sama existence

Prázdnota po minulé existenci hmoty může někdy nést reprezentační a symbolickou roli, stejně jako hmota samotná. Svatá země je místem chybějícího, prázdnot, mezer po minulém, ztraceném. Nese vrstvy stop opakovaných destrukcí staveb jako symbolů v aktuálním dějinném okamžiku poražených ideologií. Destructivní vyvolaných tlakem na nahrazení symboly ideologií nových, právě vítězných, ovšem jen do doby nové porážky a vítězství. Obsahuje vrstvy otisků vysídlených národů a zmizelých měst. Hranice vymezující vyprázdňená a znovu naplněná území na základě národní, státní, etnické či náboženské příslušnosti je vratká a stále se posunující.

I prázdno po zmizelém však zůstává definovaným prostorem, reprezentací skutečnosti. Síla jeho výpovědi spočívá právě v otázce prázdna, která vyzývá k odpovědi – naplnění.

„Nacházet se ve svém vlastním ztracení znamená převést negativitu této ztráty do positivity nalezení. (...) Ztráta je vždy strukturou ztracené věci a toho, kdo ji ztratil. Ztracené a ztrácející je vázáno vztahem, vztahem ztracení. Tento vztah je ještě přítomností ztraceného. Je vzpomínkou. (...) Tento vztah ztracení je ve své dvojznačnosti třetím prvkem této události. Jedná se o dvojznačnou vztaženost minulé přítomnosti věci a jejího přítomného chybění.“¹³⁹

Hranice

Svého druhu typem reprezentace v architektuře i prostředí obecně je také fenomén hranice, kde reprezentace či demonstrace by se dokonce často dala označit za její hlavní účel. I samu architekturu lze vnímat jako svého druhu typ hranice. Její stavění je aktem vymezení hranice, existence architektury pak je reprezentací, ztělesněním hranice. Hranice vlastněného, užívaného, hranice významu, hranice děje, hranice ochrany. Hranice reprezentace a hranice symbolu.

¹³⁹ Hermach, Jiří Eduard, *Filosofie architektury*, Triton, Praha 2001, s. 14

Izrael je zemí hranic, jejichž četnost pravděpodobně nemá jinde mnoho obdob. Je zároveň místem příkladů možných forem a podob hranic. Hranice fyzické i virtuální, viděné i tušené. Hranice vnějšího světa a hranice uvnitř člověka samotného. Hranice zákazů a příkazů. Hranice „svatosti“ proměňující činy v možné rouhání. Hranice porozumění a neporozumění prostřednictvím jazyka.

Jednotlivé typy hranic mohou být vnímány také z hlediska zásadního rozlišování pojmů hranice a rozhraní, kde podle Richarda Senneta je rozhraní místem koncentrované interakce rozdílného, zatímco hranice je uzavřeným vymezením limitů území: „Hranice se (...) vyznačuje uzavřeností, neaktivitou, petrifikací, tím, že se nic neděje. Rozhraní je otevřená situace, plná událostí v čase.“¹⁴⁰ Na základě tohoto hodnocení si pak lze klást otázky o míře negativy či pozitivy vlivu konkrétních hranic na prostředí života.

Vrstevnatost

Charakteristickou reprezentační vlastností architektury i krajiny Svaté země je vysoká míra vrstevnatosti, vlastnost vrstevnatosti se zde sama stává reprezentací.

Vrstevnatost se odehrává v prostoru i čase, kde kontury jednotlivých vrstev mají podobu od neprostupných vymežujících hranic až k prolínání se v bohatosti, často vedoucí téměř k neuchopitelnosti v rozlišení. Vrstvení hmoty v prostoru, v návaznosti na časovost, je blíže k současnosti vždy spíše vertikální, směrem k daleké historii je naopak horizontální.

Kromě fyzických vrstev jsou v zemi patrné i vrstvy cítěné. V Izraeli se mezi různé podoby reprezentací jaksi „rušivě“ vkládají tenké vyostřené vrstvy reprezentující místa krystalizace napětí – poloskryté, prolínající jako tenké závoje skrz celou strukturu prostředí. Vyostřenost generující ostražitost. Napětí, které ale není vždy konfliktem. Napětí uvnitř člověka i vně. Napětí vnitřních a vnějších příkazů a zákazů. Napětí plodící permanentní výzvu k definování, identifikaci a s ní nemožnost nepojmenované neutrality, nemožnost autonomie individuality v prostředí třídícím na základě ideologií.

¹⁴⁰ Sennet, Richard, *The public Realm, Zlatý řez*, 2008, č. 32

Reprezentační role architektury předpokládá existenci samotného obsahu reprezentovaného

Do 18. století, méně pak i v 19. století byla hlavním předmětem reprezentační role architektury otázka, „co“ by měla reprezentovat a poté „jak“. V dnešní době stojí otázka v samotném principu: „zda“ architektura má, může a dokáže reprezentovat. Následována je otázkou „co“, která je součástí problematiky, jestli v současné společnosti vůbec existují dostatečně významná a nosná témata hodná reprezentování.

V Izraeli všudypřítomné spory mezi muslimy, židy a křesťany, stejně jako množství dalších politických, národnostních a náboženských rozporů, viditelných i latentně vnímaných, reprezentované často i projevy fatálního lpění na množství zdánlivě marginálních detailů, se mohou západnímu Evropanovi, přicházejícímu z historicky relativně stabilní oblasti, jevit jako malicherné. A jejich extrémistické projevy bezpochyby jsou nejen malicherné, ale především nebezpečné. Explicita, výraznost a množství forem reprezentace skrze architekturu v Izraeli odpovídá kontrastnosti a ostrosti kontur života zdejší společnosti i místa.

Ve světle radikální, zřetelné definovanosti smyslu a cílů života, nedílně obsahující pro jednotlivce i společnost také konkrétní každodenní rizika, se může vyjevit prázdnota a nebezpečná lehkost způsobu a vnímání života současné západní společnosti, kde „vážně“ není bráno téměř nic. Vysoká míra definovanosti hodnot a vážnosti jejich přijmutí je nepohodlná a nebezpečná. Západní absence její váhy a určitosti je však splácena chyběním obsahu, hloubky a horizontu vztahování lidského života, které potom úzce souvisí také s obsahem a formou reprezentace života společnosti prostředky architektury.

III.7 Význam řeky ve městě

Řeka jako veřejný prostor současného města

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Význam řeky ve městě*, Architekt, 2013, č. 1 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Proměny významu řeky ve městě

Civilizační vývoj vložil do podstaty charakteru a významu řeky ve městě rozpor původních a současných účelů, který se odvíjí od mizející role základního existenčního předpokladu, životní opory sídla, přes slábnutí hospodářského účelu, po výrazné posilování funkce veřejného prostoru se všemi vlastnostmi a očekáváními s tím spjatými, jako je role pobytová, společenská či kulturní.

Tento rozpor odráží mimo jiné celkovou proměnu paradigmatu společnosti, životního stylu a hierarchie hodnot, související také s poměrem pracovního a volného času, kdy zmenšování množství energie, kterou je nutné vynaložit na zajištění základní existenční potřeby, uvolňuje zvětšující se prostor pro zábavu. Tam, kde se dříve na březích řeky odehrávala práce – plavení dřeva, ledařství, mlynářství –, se dnes odehrávají volnočasové aktivity. Fyzický prostor řeky je potom obrazem této kontinuální obměny.

Výrazným posunem prošel i vztah společnosti k řece-vodě jako k nebezpečí, který je rovněž odrazem celkové změny pojetí života. Motiv ochrany před ohrožením záplavami byl v podstatě vždy základem urbánního tvarosloví zejména centrální části řeky. Dnes řeku ve městě primárně vnímáme spíše jako romantické, malebné, atraktivní místo. Přesto je i v současnosti také latentním nebezpečím, živlem, který se stále dokáže vymknout lidské kontrole. V historii bylo běžné, že se nivelita měst kvůli nebezpečí vody postupně zvyšovala, úroveň nového parteru se tak někdy ocitla až ve výši původního prvního patra. Města i lidé byli schopni se postupně přizpůsobovat. Z podobného důvodu některá města zcela zanikla a nebyla již na původním místě nikdy znovu vystavěna. V moderní společnosti sílí pocit možnosti nadvlády nad přírodou spojený s vírou ve vlastní schopnosti, stejně jako s všeobecným potlačením pokory. Namísto přijmutí faktu, že stále existuje síla s potenciálem katastrofy lidskou mocí

neovlivnitelná, provázeného přirozenou schopností naučit se s ním žít, věříme v absolutní moc obranných systémů a máme sklon zatlačovat realitu nebezpečí do nevědomí.

S budováním ochranných mechanismů současně dochází k vytvoření klamné iluze bezpečí a vymizení přirozených obranných instinktů. V Benátkách například do dnešní doby existuje přirozený způsob soužití s vodou, možnost opakujících se záplav je samozřejmou součástí života města. Domy nejsou stavěny tak, aby se do nich voda nedostala, ale tak, aby do nich mohla proniknout, aniž by jim zásadně uškodila. Proměna vztahu společnosti k otázce rizika a jistot obecně se podle Konrada Paula Liessmanna v poslední době začíná ubírat směrem k přijetí nejistot a rizik, namísto snahy garantovat jistoty a ne-rizika: „ (...) společnost bez vize, tj. společnost, která vystřízlivěla, se musí naučit žít s nejistotami, tedy s riziky, což vede k obrácenému závěru, že odstranění nejistot muselo kdysi náležet ke složkám ‚vizionářských‘ společností přinejmenším jako cílová představa. Nebo řečeno jinak: jistota se stala vizí, která se zjevně v dobách neoliberálně motivované připravenosti na rizika překonala.“¹⁴¹

Řeka jako veřejný prostor města

Prostor řeky se dnes stává veřejným prostorem, respektive místem s potenciálem veřejného prostoru. Pro naplňování této role je zapotřebí nalézat odpovědi na otázku, v čem spočívá tento potenciál a jakým způsobem ho odhalit, vyzdvihnout, rozvíjet, doplnit. A zároveň, co očekáváme od veřejného prostoru, v čem spatřujeme jeho smysl a kvalitu.

Role řeky ve struktuře města

Řeka je jedním z nosných prvků struktury krajiny i města. V topografii sídla je fenoménem hlubokého a mnohvrstevnatého významu. Je morfologickou a urbánní

¹⁴¹ Liessmann, Konrad Paul, *Hodnota člověka*, Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97, Praha 2010, s. 93

césurou. Je rozevřením hmoty, volným prostorem, místem vydechnutí hustě zastavěných míst, místem odstupu města od sebe samého. Její pozice je výsadní a nedotknutelná, vychází z danosti fundamentálního a původního.

Řeka je svého druhu horizontem vztahování. Je základním topografickým orientačním mezníkem. Dokonce i v názvech míst je základním určením levo či pravobřežní orientace. Je vědomou i nevědomou linií odvozování v naší mentální mapě prostoru. Je místem naředění a jím vyvolaného hraničního zahuštění jak hmotné struktury, tak informací, vjemů a času. Je místem regulace hmoty města a zpětně jakýmsi pokusem hmoty města o zvnitřnění – podrobení živlu.

Řeka je současně hranicí. Hranicí vymezující, oddělující, orientující. Hranicí „nepřekročitelnou“ – pozitivní ochranou i negativní bariérou.

Řeka vnáší do statické hmoty města pohyb. Je jediným pohyblivým a zároveň setrvalým objektem, který je součástí materiální substance města.

Řeka je paměť. Řeka zde byla dřív než město. Zůstává stopou původní krajiny, otiskem zemětvořných procesů, stejně jako lidských zásahů. Prostor okolí řeky vytváří ve městě fragment specifického charakteru, který není ani městem ani přírodou. Díky řece je město více krajinou.

Řeka je vodou, je živlem, který nám uprostřed civilizace neustále připomíná existenci skutečnosti za jejími hranicemi. Přírodním živlem, který je, na rozdíl od břehů, pevniny, nedotčený a nedotknutelný. Vodní hlubina řeky je tajemství světa za světem, který je pro člověka s jeho přirozenými schopnostmi nedosažitelný. Jako taková zpřítomňuje pro člověka i latentní blízkost nebezpečí. Utonout lze i uprostřed nejbezpečnější civilizace.

„(...) modrá barva nebe a modré oči chrp mezi obilím vzbuzují ve Františkovi podivnou úzkost svou hlubokostí, (...) celé jeho tělo žíznilo po vodě. (...) Měl pocit hrozné volnosti. Ale jak pokročil blíž, ucouvl před obrazem oblohy, která se ve vodě zachmuřila jakousi pohromou. (...) Udělal ještě dva kroky, a najednou měl před očima zelenou mlhu. Okamžik ještě nevěřil, a pak zakřičel v nevýslovné hrůze. Nahoře však už nebylo

nic slyšet, (...) oči, v kterých utkvěla naplno modrá úzkost, tentokráte nezapíraná.“¹⁴²

Naplnění role veřejného prostoru

Charakter a kvalita fyzického rámce prostoru řeky jsou z převažující částí založeny v jeho samotné podstatě. V okrajových částech města je tvořen přírodním charakterem, morfologií a topografií, ve vnitřním městě urbánním tvaroslovím regulace a navazující stavební struktury. Případné proměny se mohou odehrát především v oblasti posílení kvality veřejného prostoru ve smyslu funkčním a kulturně-společenském.

Jak je v současné době tento cíl – kvalitní veřejný městský prostor – charakterizován obecně? Jaký je jeho smysl? Jaká je jeho podoba a fungování? A jak nejlépe a nenásilně tento cíl naplnit skrze přirozený charakter tak specifického místa, jakým je říční prostor?

Pojem veřejný prostor čí zúženě veřejné prostranství používáme obvykle pro veřejně přístupný prostor, přičemž veřejná přístupnost se většinou kryje s formou veřejného vlastnictví, není to však podmínkou. Soukromě vlastněný prostor zpřístupněný na základě dohody s městem je rovněž veřejným prostorem, jedná se však vždy o statut méně stabilní.

Výhodou prostoru řeky je, že pro svůj celoměstský význam je povětšinou, jak v historii, tak v současnosti, prostorem veřejným. Její potenciál aktivního a kvalitního veřejného prostoru je vážným argumentem pro to, aby byl tento status chráněn a nebyl ohrožen privatizací zejména charakteru trvalého vlastnictví, ale i dočasného charakteru pronájmu, pokud by to znamenalo ohrožení plnohodnotné funkce veřejného prostoru.

Role veřejného prostoru ve městě se kromě urbanistické roviny odehrává především v úrovni kulturní, společenské a politické. Veřejný prostor je místem setkávání, dějištěm sociální a mezilidské interakce. Kvalitní veřejné prostory umožňují a iniciují vystoupení ze soukromé sféry pro co nejširší spektrum obyvatel. Kromě věkové a zájmové diferenciací je potřeba překonávat také problém rozdílného

¹⁴² Čep, Jan, *Dvojí domov*, Praha 1991, s. 32 – 34

sociálního statusu; trend autonomních separovaných komunit žijících v uzavřených kondominiích není nejlepším předpokladem fungující ideje veřejného prostoru jako platformy občanské společnosti a realizace demokracie.

„Každý jedinec potřebuje získat zkušenost ze střetnutí s druhými, aby se rozvíjel jak ve smyslu psychologickém, tak etickém. Psychologicky – lidská bytost se rozvíjí ve střídavém rytmu dezorientace a znovunabytí rovnováhy. A eticky – bolestná a nepohodlná setkání s těmi, kteří jsou odlišní, jsou jedinou cestou, jak se člověk naučí skromnosti.“¹⁴³

Veřejný prostor má reprezentační a symbolický charakter. Je „rámcem a horizontem prožívání naší vlastní existence, každodenního života i chápání nás samých,“¹⁴⁴ píše Juhani Pallasmaa. Je místem a prostředkem vztahování nás samých k lidskému společenství a ke světu.

V neposlední řadě je veřejný prostor „materiální podmínkou (locus) politického prostoru,“¹⁴⁵ jak to definoval Manuel de Sola-Morales. Množství a kvalita veřejného prostoru je odrazem míry demokracie společnosti.

Předpoklad široké společensko-kulturní funkce tkví v samé podstatě chápání role konkrétního místa ve městě. Výhoda prostoru řeky z hlediska potenciálu veřejného prostoru spočívá ve skutečnosti, že v mentální rovině, kdy město je vnímáno spíše na základě lokální identifikace, zastává roli celoměstsky společně sdíleného prostoru, provázenou pocitem, že zde jsou „doma“ všichni, že toto místo patří všem.

Způsoby užívání a prožívání prostoru řeky

Veřejné prostory jsou obecně v první řadě definovány základní hmotnou urbánní či přírodní strukturou a svým charakterem. Fyzicky vymezený rámeček tvoří kostru kvality

¹⁴³ Sennet, Richard, *Prostory demokracie*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 24

¹⁴⁴ Pallasmaa, Juhani, *Obývání prostoru a času – ztráta a návrat veřejného prostoru*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 121

¹⁴⁵ Sola - Morales, Manuel de, *Nemožný projekt veřejného prostoru*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 102

veřejného prostoru. Je nositelem provozního uspořádání. Funkci je zapotřebí mít při tvorbě na paměti, patří však do kategorie proměnlivých a tekutých vlastností prostoru. Hmotně vymezený prostor vytváří také osnovu dějů. Má schopnost děje umožňovat, podporovat či iniciovat. „Design veřejného prostoru“ není tvorbou veřejného prostoru. Nevytváří primárně jeho hodnotu, kvalitu celku může pouze zesílit, či oslabit.

„Je vhodnější spíše definovat charakter těchto prostorů než nějakou konkrétní funkci. Některé prostory se bezpochyby vyznačují určitou funkcí, ale ta je ve většině případů pouze dočasná a její obsah se může v průběhu doby velmi proměňovat – třeba v důsledku postupně se měnící kolektivní interpretace dané prostorové formy. Jediné, co obvykle přetrvává, je to, co bychom mohli označit jako „charakter“. Obsah tohoto termínu je dosti vágní a musíme ho zde proto chápat v nejširším smyslu, který se blíží pojmu temperamentu: patří sem historické odkazy, stylová jednota nebo pitoresknost, možnost četby významů, živost, tendence využívání způsoby sice rozmanitými, přesto však patřícími do jedné a téže kategorie.“¹⁴⁶

Základní fyzický charakter prostoru řeky je již definován – je vymezen hranicí hmotného urbánního prostoru a morfologií krajiny. Charakter je zároveň rámcově určen vlastnostmi povrchů městské materie. Je třeba ho respektovat a současně akcentovat, posilovat a rozvíjet směrem podporujícím funkce a děje veřejného prostoru. Pro identifikaci lidí s veřejným prostorem je důležitá jasnost jeho vymezení a čitelnost charakteru, a právě prostor řeky je skrze jednoznačnou definovanost intenzivně vnímatelným a čitelným místem, navíc s jasnou pozicí v mentálně-orientační struktuře města.

Pobytová a prožitková funkce veřejného prostoru

Jednou ze základních rolí veřejných prostranství je jejich pobytový charakter pohybující se ve spektru od atrakce až k odpočinku skrze čisté vnímání samotného místa, mezi pasivním a aktivním pobíváním. „Lid chce být baven“ platilo do jisté míry

¹⁴⁶ Bohigas, Oriol, Forma veřejného prostoru, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 94

pravděpodobně vždy, změnila se ale míra kapacity, míra luxusu volného času. Michael Sorkin v eseji *Variace na tematický park* používá pro současnou přeměnu veřejného prostoru pojmy „disneylandizace“ a „tematický park“. Inscenovaná náhražka za reálný život vyznačující se nenáročností pasivní percepce je provázena ztrátou spontaneity a schopnosti smyslového vnímání bezprostředního světa. Vrstva uměle přidané atraktivity překrývá původní vrstvy přirozených vlastností místa, od určitého okamžiku zahuštěnosti a ubývání transparentnosti pak ztrácíme s původní vrstvou kontakt zcela. Atrakce, „tematický park“ ve veřejném prostoru se pak výraznou měrou podílí na vytváření vzorce konzumního a pasivního chování obecně.

Naše smysly nicméně mají schopnost zdokonalovat se v prohlubování vnímání jemnějších odstínů vjemů s nižší mírou povrchové intenzity. Tato schopnost pak ovlivňuje rovinu vědomí, stejně jako rozumu, tedy fázi uvědomovací a vyhodnocovací. Vyžaduje však také určité úsilí, na rozdíl od pasivní percepce inscenované atraktivity. Například současná promyšlená dětská hřiště, která bezpochyby mnohostranně napomáhají rozvíjení různých schopností, zároveň nechtěně děti učí již od malička naplnit přirozenou zvědavost a touhu po objevování vlastností světa vjemy zástupné umělé skutečnosti. I v dnešní době by však velká část dětí při možnosti výběru dala pravděpodobně přednost hře třeba na obyčejném břehu řeky. Říční břehy jsou ideální příležitostí k dobrodružné hře v přirozeném světě.

„Vynořuje se tak stále znovu věčná otázka, jak by se dnes mělo s tradičními veřejnými prostory vhodně zacházet, jak se při jejich ztvárňování, regulování a ‚oživování‘ vyhnout imitaci a zajistit jejich svébytnost (místně specifické ‚poslání‘).“¹⁴⁷

Smyslové kvality prostoru řeky

Veřejný prostor je součástí každodennosti. Je součástí estetiky každodennosti, estetiky všednosti, tedy estetiky podstaty. V dnešní době provázené ekonomickou krizí, ekologickým ohrožením a současnou existenciální krizí spojenou s celkovou ztrátou

¹⁴⁷ Selle, Klaus, *Veřejné prostory evropských měst – rozpad a zánik, nebo proměna a oživení? Argumenty a protiargumenty*, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 87 - 88

kontinuálního horizontu hodnot společnosti, kdy bude zapotřebí hledat subtilnější zdroje vjemů namísto dosavadního uspokojování hladu po stále intenzivnějších zážitcích, prostředkovaných novotou, zajímavostí a nenáročností povrchnosti, nabývá schopnost naplňování smyslu skrze vnímání světa každodennosti na významu.

„Chce-li někdo každodennost přetvořit na vzrušující svět zážitků, očividně nepochopil její logiku a smysl.“¹⁴⁸

Prostředí-místo lze pouze užívat nebo také prožívat. Kromě naplnění utilitárních a pobytových funkcí je tedy úkolem veřejného prostoru zajistit prožitkový rozměr v rovině vnímání. Součástí tohoto prožitku je jak fenomenologická oblast bezprostřední smyslové zkušenosti, tak estetický vjem. Kvalitní prostředí života se vyznačuje vysokým potenciálem umožnění a iniciování prožitků na základě bezprostřední smyslové zkušenosti přímých vlastností tohoto prostředí, tedy nikoliv za pomoci inscenačních doplňků. Přináší možnost a zároveň schopnost uvědomovat si v okamžiku bezprostředního pobytu v určitém místě další vrstvy jeho podstaty. Toto vědomí zakotvuje naši vlastní existenci, přibližuje ji principu a vzdaluje vrstvě zdánlivé existence, která je možná příjemnější, ale umělejší vrstvou reality. Toto uvědomování si a s ním související prožívání se odehrává také na základě znalostí, jeho důležitou součástí nicméně tvoří schopnost bezprostředního čtení prostředí v časoprostorových souvislostech.

Právě břehy řeky ve městě jsou v současné době veřejným prostranstvím, kde pobytový charakter může převažovat nad utilitárním. Jsou tedy místem, kde prožitkový rozměr nabývá na významu.

V prožitku prostoru řeky hraje zásadní roli fenomén vody. Její vnímání se odehrává v rovině symbolické, archetypální, atavistické, fenomenologické. Ve skutečnosti vody je latentně přítomno pohlčení, je ne-vzduchem, ne-obyvatelnem, zalknutím, silou, nezkrotností, nepředvídatelností, neovládnutelností. Je osvěžením, ne-žízň, čistotou, kolíbáním, konejšením, zchlazením, nadnášením, plynutím.

¹⁴⁸ Liessmann, Konrad, *Universum věcí*, Academia, Praha 2012, s.21

Voda jako živel v nás vyvolává atavistické pocity. Probouzí v nás hluboko zasuté instinkty našich předků. Nevysvětlitelně, ale neodolatelně a nutkavě nás přitahuje – fascinace pohledu do tekoucí či hluboké vody je podobná fascinaci pohledu do ohně, která se může stát až hypnotickým stavem.

Voda sama o sobě je symbolem klidu, čistoty, ticha. Uklidňující zvuk kapající vody je často používaným motivem japonských zahrad. Je dynamickým prvkem jinak statického městského prostoru. Motivy zčeřené hladiny, tekoucího proudu či zvuku pohybu vody obohacují městský prostor o děje.

Současný rozvoj prostoru řeky jako veřejného prostranství města

Řeka tu je. Je samozřejmostí a současně vzácností. Je vždy vnitřně nezávislá a zvenčí spoutaná. A město si k ní hledá vztah. Hledá způsob a míru jejího respektování či přetváření. Jaký obecný přístup k rozvoji prostoru řeky zvolit, aby naplnil úlohu veřejného prostoru a pozitivní městotvornou roli ve struktuře urbanismu města?

Je zapotřebí mít na paměti, že prostor řeky je ve městě v současné době jakýmsi rodinným zlatem. Jeho sémantický, pobytový a městotvorný potenciál je ve své specifičnosti nenahraditelný, není ani alternovatelný žádným prostorem podobného charakteru. Hlavním nebezpečím, které mu v současném rozvoji města hrozí, není paradoxně jen zanedbanost či nevyužitost, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale především riziko přetíženosti – zahlcení konzumními aktivitami, komercí a „disneylandizací“, stejně jako řešením utilitárních potřeb města, které primárně nesouvisí s potřebami místa samotného.

Z hlediska celkového urbanismu by rozvoj města měl ctít a posilovat roli řeky jako prázdného prostoru – šanci pro své uvolnění, vydechnutí. Měl by zachovávat a budovat průhledy a přístupy. Měl by v urbanistickém plánování respektovat orientaci vloženou řekou a topografií terénu do struktury města. Důležité je zachování jednoznačných charakteristik – ať už přírodních nebo naopak regulovaných, vystavěných částí břehů. Samostatným jevem pak jsou ostrovy, které umožňují prožívat mezeru prázdného meziprostoru „zevnitř“ – dotýkat se prázdna, být v prázdnu.

Z hlediska detailního utváření prostorů by měl být uchováván, odhalován, posilován a umocňován pobytový a fenomenologický potenciál prostoru břehů řeky, a to způsobem, který nevyžaduje, anebo pouze v minimální míře, přidávání vrstvy nepůvodní atraktivity. Je třeba si uvědomit, že nejcennějším prvkem místa je voda sama a pobytová atraktivnost spočívá často v pouhém jejím zpřístupnění.

Z hlediska správy a užívání by prostor řeky a říčních břehů měl být ochráněn před komerčním vytěžováním místa, které pouze jednostranně čerpá z jeho přirozených kvalit.

Měly by se zde odehrávat akce a činnosti s vysokou mírou empatie vůči místu, se schopností začlenit jeho vlastnosti do svého charakteru. Měly by být posilovány přirozené funkce místa, jako je funkce cesty (důležitý je moment plynulé průchodnosti), pobyt, klid, odpočinek, bohatost přirozených vjemů, kontakt s přírodou.

V případě zásahů do prostoru řeky většinou platí, že méně znamená více. Prvním účelným krokem by měl být „úklid“, tedy očištění prostoru od všech přídavných utilitárních objektů a zátěží, které buď neslouží primárně potřebám samotné funkce veřejného prostoru, nebo je možné tuto potřebu naplnit kultivovanější formou. Stejně tak vymístění všech funkcí, které nejsou součástí role veřejného prostoru samotného (například parkoviště), ale řeší nesouvisející potřeby města na úkor prostoru a kvality nábřeží.

Prostor řeky, který je sám o sobě kvalitním urbánním a přírodním prostředím, disponujícím přirozeným půvabem říční krajiny spolu s přísnou elegancí technického vodního díla, je zároveň místem, kde dvojnásob platí nadbytečnost a nebezpečí současného manýrismu formálního designu povrchů a doplňkových objektů.

„(...) spousty nahodilých gest a velký podíl formální gymnastiky, jíž jde o originalitu a překvapivost, jako by veřejná půda byla prázdnou stránkou určenou pro osobní zábavu autorů projektu (...) uzavřené a k sobě samé odkazující kompozice.“¹⁴⁹

¹⁴⁹ Bohigas, Oriol, Forma veřejného prostoru, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 105

V první řadě by měly být zkulturnovány a zpřístupněny ty části břehů, jejichž fyzická podstata s charakterem veřejného prostoru již existuje. Teprve následně by měly být v prostoru řeky budovány nové prostory. „Problémem budoucnosti je u nás prázdný prostor, už nepotřebný veřejný prostor smršťujícího se města,“ říká Klaus Selle. „Nemáme nedostatek, ale přebytek veřejného prostoru.“¹⁵⁰ Neplatí teze čím více veřejných prostorů, tím lépe. Množství by mělo odpovídat naplňování rolí veřejných prostranství ve městě a současně možnostem města v jejich spravování, zejména z ekonomického hlediska. Veřejný prostor, který je součástí celkového optimálního objemu ve městě, pak nemusí městu vydělávat. Je základní službou města jeho obyvatelům. Nesmí být tedy zatížen kritériem ekonomické výtěžnosti, pokud by se tak dělo na úkor plnění jeho primární funkce.

Stejně tak není ve specifické krajině říčních břehů nutné ani žádoucí, aby všechna místa byla přístupná a intenzivně využívána. I oáza nedotčené přírody, stejně jako nepřístupnost regulačního technického díla, sehrávají svojí roli v obrazu města.

¹⁵⁰ Selle, Klaus, Veřejné prostory evropských měst – rozpad a zánik, nebo proměna a oživení? Argumenty a protiargumenty, v: Kratochvíl, Petr (ed.), *Architektura a veřejný prostor*, Zlatý řez, Praha 2012, s. 86

III.8 Vliv míry živelnosti společnosti na podobu města

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Vliv míry živelnosti společnosti na podobu města*, Architekt, 2010, č. 6 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Způsob života společnosti a jednotlivců utváří podobu města, stejně tak jako podoba města zpětně ovlivňuje způsob života lidí v něm. Ideální míra a formy tohoto vzájemného ovlivňování jsou předmětem úvah architektů a urbanistů jak při tvorbě nových městských prostorů, tak při zásazích do stávajících městských struktur. I při sebezodpovědnějším přístupu v úrovni teoretické práce, při zahrnutí nejširších prostředků plánování: urbanismu, sociologie či psychologie však v konfrontaci s konkrétními projevy životní reality často zjišťujeme, že vše je ještě jinak.

Hledání ideální míry determinace života ve městě formami architektury a urbanismu (a naopak)

Při hledání ideální míry vstupu živelného lidského faktoru do urbanismu a organizace městského prostoru je pravděpodobně odpovědí míra zlaté střední cesty. Hledání tohoto zlatého středu je však stejně jako v dalších oblastech života úkolem nejtěžším, neboť lze předpokládat, že na pomyslném grafu šíře pásem obě oblasti extrému zabírají nepoměrně rozsáhlejší území než hledaný střed sám. Území střední cesty je místem subtilním a jeho hranice jsou rozeznatelné, a tedy i naležitelné, pouze vzácně.

Otázkou je hledaná ideální míra determinace chování lidí formou prostředí. Chceme, aby forma prostředí určovala chování lidí anebo aby chování lidí určovalo formu prostředí? Protože předmětem tohoto textu je zkoumání fyzického rámce jakožto objektu ovlivnitelného nástroji architektonické tvorby, záměrně se vyhýbáme druhé poloze problému, v níž lze připustit i extrém naprostého nevstupování zvenku, vytváření prostředí pouze obyvateli samotnými, tedy bez architektů. Jako architekti vládáme většinou pouze prostředky hmotné formy prostoru, která je naším jediným nástrojem, jak ovlivnit fungování prostředí i život v něm. I když samotné chování lidí lze

samozřejmě druhotně ovlivňovat také osvětou, prostředky tohoto působení se nacházejí spíše v oblasti společenských disciplín: sociologie, filosofie či kultury.

Ideální hledanou mírou by byla taková fyzická forma, která je co nejuniverzálnější a nejpevnější a současně umožňující maximální variabilitu v rámci vyššího řádu struktury této formy. Tak aby připouštěla a v ideálním případě i sama vyvolávala co nejživelnější chování, které by – aniž by si to samo uvědomovalo – bylo jakýmsi parametrickým vytvářením a přeskupováním dějů se skrytě zakódovaným parametrem pohybu určeným právě samotnou formou prostředí.

Protože však forma prostoru může být pouze předpokladem, vymezením míry řádu života v něm se odehrávajícím, fungování tohoto řádu musí být zároveň garantováno regulací zvenčí, tedy strukturami společenskými či politickými, anebo zevnitř, tedy regulací chování zakódovanou v člověku samotném.

Kromě hledání ideální míry formy prostředí určující podobu života v něm je však samozřejmě také zapotřebí hledat ideální podobu a způsoby tvorby této formy, tak aby nebyla překážkou, ale naopak iniciátorem kvality života. Jedním z možných způsobů je snažit se při navrhování architektonického prostoru, a to i prostoru urbanistického měřítka, být v duchu co nejdále od čar na papíře a co nejbližší představě zhmotnělého doteku s prostředím. Stát se člověkem prostor užívajícím, procházet ho s ním, sedat si, dívat se, dotýkat se, dívat se, poslouchat, přemýšlet. I v urbanismu rozsáhlejšího měřítka je nutné dokázat zazoomovat na detail, nikoli ve smyslu detailní vizuální podoby či provedení, ale právě ve smyslu detailního užívání, dotýkání se.

Velmi zjednodušeně: určíme-li v návrhu například šířku ulice, výšku domů, vzdálenosti a poměry objektů atd. či vlastnosti materiality prostředí, musíme vždy vědět, či spíše zabývat se otázkou, jak se bude v prostoru s těmito vlastnostmi člověk cítit. Většina „správných“ parametrů vlastností objektů i městských prostor, jako jsou dispoziční řešení, hygienické předpoklady či technické vlastnosti, je samozřejmě podchycena v množství norem, metodik a vyhlášek, které mohou být bezpochyby bezpečným základním vodítkem tvorby. Zároveň je však nezbytné tyto vlastnosti neustále znovuvytvářet a ověřovat vlastní perspektivou, jejíž zásadní součástí je také dimenze fenomenologické zkušenosti bezprostředního smyslového vnímání.

Poučením při hledání ideální míry vlivu živelnosti na podobu města nám mohou být dva protikladné hraniční modely současné podoby měst. Extrémním ilustrativním příkladem přemíry živelnosti – na úrovni evropských měst, neboť tentýž problém na asijském či africkém kontinentu dostává zcela jiný rozměr i kontext – je město Neapol. Jedná se o model, kdy je fungování města totálně živelně pohlceno „přirozeným životem“ jeho obyvatel a urbanistický a architektonický výraz města se stává věrným zhmotněným obrazem stavu tohoto života, lidí a společnosti. Opačným extrémním příkladem totální absence živelnosti či spíše života vůbec je pak vysídlené a jako památka Unesca v podstatě zakonzervované město Matera.

Matera

Matera je město ve vnitrozemí jižní Itálie, jehož nejstarší část, stejně jako ve většině středověkých měst v oblasti, visí na svazích nejvyššího zdejšího krajinného vrcholu. Původní obyvatelé využili pro vybudování obydlí místní četné jeskyně, ke kterým postupně představovali kamenné části a vytvářeli tak objekty, v nichž je hranice mezi domem a jeskyní téměř nečitelná. Až potud se jedná o běžnou historii jihoitalského středověkého města. Odlišením, pro následný vývoj patrně fatálním, se stal fakt, že zdejší obyvatelé v těchto „jeskynních obydlích“ v minimálně změněné podobě žili ještě v padesátých letech dvacátého století. Na tuto skutečnost, shledanou za ostudnou skvrnu na tváři nové společnosti, se zaměřila původně jistě dobře míněná záchranná akce americké UNRRY a italské vlády. Výsledkem bylo jednorázové plošné vystěhování všech obyvatel historické části města a jejich přesídlení do města nově vystavěného právě pro obyvatele staré Matery. Vyprázdněného unikátního historického městského celku se posléze plně chopilo UNESCO a vznikla tak komplikovaná situace, která v podstatě přetrvává dodnes.

Matera je příkladem dovedeným souhrnem okolností ad absurdum. Díky této extrémnosti je ale zároveň příkladem ilustrativně čitelným. V podstatě nulová přítomnost lidí v místě žijících by mohla být zdánlivě vysněným ideálním stavem pro čistotu formy prostoru, která tak zůstává intaktní, nenarušená sebemenším dotekem nevyočitatelného reálného života. Zároveň se však v této absolutní čistotě formy

prostoru vyjevuje cosi až zrůdného – forma, která byla vytvořena jako „schránka“ pro život, se absencí života stává nepatřičně zbylou mumifikovanou schránkou neživota, mrtvé nicoty. Mimoděčným kouzlem však zůstává, že forma, která původně vzešla převážně z utilitárních požadavků, se s vymizením této utilitárnosti stává formou vrcholně estetickou, přičemž tato estetika vzešla částečně z náhody je dokonce patrně vyšší, než by byla jakákoli estetika formy vytvořené čistě na principech krásna.

Příklad Matery Ize – pouze v úrovni teoretické, neboť je nepravděpodobné, že by režim UNESCO umožňoval plnohodnotný návrat života do města – použít pro hledání způsobu udržení, navrácení a rozvíjení přirozeného života v historických památkově hodnotných městských strukturách a jednotlivých objektech. Pro hledání praktických forem architektury a urbanismu vymezujících, umožňujících a rozvíjejících tento život. Pro hledání vyvážené míry, která v tomto případě bude vždy kompromisem, mezi potřebami a představami tohoto „přirozeného“ života a sebezáchovnými potřebami skutečné historické a estetické kvality objektů.

Současný moderní život především vznáší velké množství, zčásti pochopitelných a zčásti nesmyslných, nároků a jim odpovídajících podob prostorů. Stejně mocnými jsou pak představy o kráse a útulnosti reprezentované většinou formami nevkusy, nadměrnosti a nesmyslné mnohosti. V konkrétních praktických příkladech se ukazuje, že tři zjednodušené okruhy hodnot – estetika spolu se smysluplností a racionalitou, uchování památkově historické kvality a požadavky „přirozeného života“ – se nacházejí zpravidla na antagonistických, navzájem v podstatě se vylučujících pozicích.

Neapol

Neapol je názorným příkladem extrémního absolutního ovládnutí města „přirozeným životem“. Je možná překvapivým poučením pro teoretizující architektky a sociology, kteří volají, v principu jistě správně, po vytváření městských prostor v co největší míře otevřených přirozeným dějům každodenního života a zároveň tyto děje vyvolávajících a na nich participujících. Je zároveň příkladem v podstatě naprosté rezignace forem prostředí a jejich tvůrců na ovlivnění způsobu fungování života ve městě. Živelné děje

formy prostředí víceméně ignorují, nedějí se ale na nich nezávisle, spíše je zásadně přetvářejí, až pohlcují. Utilitárnost je zde vnímána jako využívání „na jedno použití“ – městský prostor se stává jakousi permanentně vytěžovanou substancí, přičemž se zdá, že většinou bez náhrady.

V situaci, kdy se současní architekti v našich městech potýkají spíše s opačným problémem, tedy s jejich jakousi strnulostí, umělostí a neživostí, lze tuto přemíru „přirozeného života“ na první pohled vnímat jako pozitivní. Při konfrontaci se skutečnou realitou při pobytu v Neapoli je však evidentní, že se jedná o příklad povětšinou negativní. Podoba života se zde vymkla v podstatě jakýmkoli pravidlům a město je tímto životem deformováno, destruováno a ve své funkční podstatě až popíráno, přičemž se zároveň, v začarovaném kruhu zpětných vazeb, vzdává své role tato pravidla vymezovat, definovat a udržovat.

I když je tento příklad v souhrnu bezesporu příkladem negativním, zároveň je v něm však obsažena řada paradigmat, která mohou být – pro svoji reálnost – poučením pozitivně aplikovatelným při tvorbě nového městského prostoru. Neboť tyto obrazy samy o sobě jsou příkladem, jak přirozené neregulované projevy života a lidského chování vypadají.

Jedná se o příklady, které jsou pro nás poučné zvláště dnes, neboť adorace projevů „přirozeného života“ a jejich vpouštění do procesu tvorby i následného fungování prostoru se stává až módou. Příčinou těchto tendencí je pravděpodobně také špatné profesní svědomí architektů, které souvisí s donedávna aplikovanou Athénskou chartou, opačného extrému nadřazení striktního urbanistického plánování i tvorby městského prostoru se známými negativními důsledky pro život v něm.

Řetězení navzájem se generujících problémů až k exponenciálnímu nárůstu, v němž je latentně neustále přítomen možný kolaps

Pro porozumění a rozeznání varovných signálů, které lze, byť v menší míře a různých modifikacích, rozeznat i v naší společnosti, uveďme některé dílčí příklady negativních projevů, jakýchsi příznaků nemoci města Neapole:

Neinvestování do dopravní struktury města. V podstatě neexistující fungující síť veřejné hromadné dopravy. Centrum bez metra a tramvají. Důsledkem je exponenciální nárůst chaosu – méně veřejné dopravy – více soukromých aut – větší zahlcenost ulic – rezignace na dodržování dopravních pravidel (jízda na červenou, jízda po chodníku, parkování všude, jízda v protisměru) – ještě větší zahlcenost ulic až neprostupnost – atd. Přehlcení automobily zhoršuje až nad únosnou mez ovzduší ve městě, což zpětně generuje další zvýšení počtu automobilů v důsledku nemožnosti se v tomto prostředí pohybovat pěšky a zároveň tlaku na co nejčastější únik z města do volné krajiny, samozřejmě automobilem.

Množství aut a motocyklů v centru města, kde by jinak z hlediska vzdáleností bylo možné chodit pěšky, opět exponenciálním řetězením navyšuje počet dalších uživatelů aut a motocyklů. Jejich nadvláda, kdy neprůchozí chodníky a absolutní nepřednost chodců odsuzují chůzi k proplétání se a uskakování mezi auty, činí pěší pohyb městem stále nemožnějším.

Absolutní upřednostnění privátních zájmů na úkor fungování města jako celku.

Jakási tichá všeobecná toleranční dohoda o akceptování nepsané normy stavu, který je ještě považován za fungující, při ve skutečnosti evidentně neuspokojivém stavu města.

S tím související všeobecný posun normy přijatelného. Důvodem je patrně lhostejnost obyvatel, stejně jako nemožnost uplatnit názor pro neprůhlednost či nefunkčnost správy města. To může být umocněno i různými formami strachu z potrestání za uplatnění těchto názorů.

Přenesení normy nefungování a nedodržování pravidel z veřejného do privátního prostoru a naopak. Rezignace na pořádek v ulicích ze strany správy města (chronicky známý symbol neapolských nevyvážených odpadků), tedy opět posun normy, který zpětně vyvolává i posun v chování samotných obyvatel, kteří bez jakýchkoli zábran odhazují odpadky volně na ulici a stejně bez zábran se mezi nimi, byť sami upraveni a oblečení v drahých značkách, pohybují.

Jakási živelná privatizace veřejného prostoru, jeho využívání, až okupování pro privátní zájmy, nikoli ovšem takové, které město obohacují příjemným oživením, ale takové, které ho ochromují a činí nefunkčním. Například chodníky jsou běžně v celé šíři

zaplněné privátním haraburdím, motorkami, sušáky s prádlem, nábytkem, tedy nepoužitelné pro chodce, kteří bez reptání běžně chodí vozovkou a uskakují před auty.

Neexistující skutečná regulace, i když formálně patrně existující, nové zástavby města, která upřednostněním individuálních stavebních zájmů město jednak neúměrně zahušťuje, a také svou evidentní nekonceptností následně realizaci jakéhokoli řízeného urbanismu v podstatě znemožňuje.

Nevyužití existujícího potenciálu města z hlediska možné pobytové pohody jeho obyvatel. V oblasti rekreace například využití polohy města u moře.

Stavební podstata města tvořená jak jednotlivými domy, tak celkovým urbanismem je nerozvíjena, neopravována, neudržována; je pouze využívána až vybydlována. Pokud bychom pro město použili pojem trvale udržitelného rozvoje, dochází zde víceméně k jednostrannému čerpání zdrojů bez navracení. V tomto případě se nejedná o parazitování na přírodě a na času jejího vznikání, ale na historii, na díle vytvořeném uplynulými společnostmi. Tento, ve své přímočarosti až arogantní postoj, jako by demonstrativně, vyzývavě dával najevo, že budoucnost ho nezajímá. Je to vzývání nebudoucnosti.

Symbolická absurdita exponenciální mnohosti a více než kýčovitě podoby všudypřítomných předmětů zbožnosti, které jsou používány jako zástupné symboly víry v Boha, rozmluvy s Bohem a uctívání Boha. Jako by se namísto aktem snahy o spojení staly spíše bariérou, alibistickou hrází vystavenou ze strachu z tohoto spojení. Ze strachu z poznání. Jsou ohlušením, zaslepením, znečitlivěním – jsou přemírou. Přemírou předmětů, tvarů, barev, zvuků, dějů. Možná podvědomě, o to však ve skutečnosti pravdivěji. Desítky až stovky loutkově naivních modelů Betlémů, figurek andělů, Ježíšků, Marií v desítkách a stovkách krámů. Pouliční kapličky všech velikostí s umělými květinami, figurkami, fotografiemi na každém rohu, na domech jinak zanedbaných, neupravených, uprostřed nepořádku a odpadků. Takřka jako by platilo: čím větší nepořádek, chaos a zmar, tím více zbožných zástupných předmětů. I ve výzdobě kostelů je všeho násobně příliš. Jako by zde v cílené zdobnosti spojené s expresivní narativností výzdoby kostelů – přeměněné do civilnější, naivnější, o to však všudypřítomnější polohy současných předmětů každodenní zbožnosti – bylo možné hledat jeden z kořenů dnešní přemíry všeho, a to i v širším světském významu.

Celková složitost společnosti hrozící přesáhnout míru schopnosti tuto složitost a její projevy ovlivňovat – jedna z všeobecných diagnóz rizika kolapsu.

Dance macabre města

Život lidí v Neapoli je mnohonásobně rychlejší, hlasitější, barevnější, všeho je exponenciálně víc, než je v naší kultuře, a to jak světské, tak náboženské, považováno za přiměřené. Podoba tohoto města a projevy života v něm vyvolávají neodbytně dojem směřování k jakési nedefinované zkáze města i společnosti, navzdory tomu, že samotná přemíra živelnosti se na první pohled jeví jako projev směřování opačného.

Obecně si lze představit, že frenetickým množováním a zrychlováním předmětů a dějů začne překročením určité meze, bodu obratu, pohyb společnosti směřovat k opačnému pólu významů. Tanec života se stává tancem smrti. To, co vypadá jako oslava bytí, stává se ve skutečnosti vzýváním zániku.

Jako by současná Neapol byla epicentrem, či spíše jedním z epicenter, v nichž dochází k eskalaci zrychlení tohoto víru. Jako by toto místo mělo být zrcadlem, které násobením a posunem v čase nastavuje obraz možného skutečného, současného i budoucího stavu, od něhož jsou ostatní konkrétní společnosti a místa pouze různě časově vzdáleny. Neboť tento vír prochází, v čase i prostoru, celou lidskou civilizací a jednotlivé společnosti se v témže časovém okamžiku pouze nacházejí v různých úrovních kruhů. Budeme-li optimisté, můžeme si představit, že tyto kruhy nejsou pouze spirálou, neodvratně směřující jedním „konečným“ směrem, ale že se občas navzájem dotýkají, umožňující tak mezi sebou přestupy a tím také pohyb po pomyslné spirále oběma směry, tedy šanci permanentní volby. Zároveň si lze představit, že se nejedná o křivku klasického spirálovitého tvaru víru, tedy plynule lineárně se zužující či rozšiřující, ale o spirálu „vlnovou“, tedy proměnlivě se zužující a rozšiřující v cyklech.

V Dantově literárním obrazu pekla putují duše po kruhové spirále směrem dolů a každý jednotlivý nižší kruh je místem většího stupně hrůzy a utrpení. Roztočená spirála naší přítomnosti se jeví jako mířící vzhůru. Ve skutečnosti jako by se však někdy jednalo o jeden a tentýž směr. Přidání každé další zbytečné jednotlivosti, předmětů a

dějů se stává jakýmsi energetickým článkem zrychlujícím pohyb po spirále směrem k překročení meze, ke zlomu, který je druhem konce. Volní příčiny skutečného směru a podoby tohoto pohybu jsou patrně většinou nevědomé, podvědomé či pouze tušené. Pravděpodobně jsou, pokud si vůbec někdo tuto otázku pokládá, považovány za opačné, stejně jako směr pohybu.

Stavíme mnohostí obrannou zeď proti nicotě? Či naopak proti vidění, poznání, pravdě? Hlasitost proti slyšení? Rychlost proti pomalosti umožňující vědomé prožití? Zábavu proti myšlení? Stavíme tak hráz proti nevědě, či hráz, zoufale naivní, proti vpuštění nevyhnutelného?

Toto vzývání přemírou je podobné chování malého zlobícího dítěte, které sebezničujícím způsobem zkouší „kam až může zajít“, kde je hranice, za níž přijde reakce, trest, přejíc si skrytě, aby tato hranice existovala a byla mu zjevena, neboť je pro něj zároveň potvrzením zakotvenosti v řádu, pevnosti, bezpečí.

Blízká přítomnost Vesuvu tyčícího se nad Neapolí je umocňujícím potvrzením, příhodnou kulisou, svědkem tohoto „dance macabre“ města. Obraz známé siluety sopky je jako veselý turistický symbol přítomný všude: na tričkách, přívěscích, pohlednicích. Typická a absurdní alegorie projevu současné společnosti, která nevidí a nechce vidět původní a skutečné významy věcí a používá je vymknutě, naruby, v jejich opaku. A přece tato všudypřítomnost, být v absurdní podobě symbolu ničivé hory, jejíž reálný potenciál nositele zániku nezmizel ani v současnosti, zvláštním skrytým způsobem plní roli mementa, to nejen mementa mori.

Vzhledem k tomu, že úvahy o „dance macabre“ města obsahují skrytě extrémní pojem jakéhosi nedefinovaného konce, kterým v historii lidstva může být až konec civilizace, v teologii pak dokonce konec světa, je potřeba zároveň dodat, že skutečný konec lze také vnímat jako hranici, či opakující se hranice v procesu vývoje. Přičemž tyto hranice pro svůj rozpitý charakter, postrádající ostrou zaznamenanou hranu zlomu, mohou být minuty bez povšimnutí.

Možné druhotné pozitivní dopady negativ přemíry živelnosti

Pozitivem, i když pravděpodobně neplánovaným, minimální regulace podoby zástavby města je skutečnost, že vytváří – zejména v drobnějším měřítku urbanistické struktury města a v podobě samotných objektů – prostor pro zachování, doplňování a vznik forem prostředí, které svým rozměrem a členitostí odpovídají přirozeným potřebám života, a nikoliv nepružným normám svazujícím podobu prostorů našich měst. Tyto měkčeji vznikající formy pak zároveň vytvářejí nejen přirozenější prostor pro život, ale svým způsobem i prostor estetický. Příkladem je malá šířka ulic, v krunyři našich hygienických norem a stavebních vyhlášek neuskutečnitelná, která je však kompenzována velmi proměnlivou výškou objektů, vytvářející volné meziprostory, terasy, proluky a zákoutí nepřeborného množství a tvarů, které lze nazvat skutečnou městskou krajinou. Bohatství různosti forem těchto prostorů pak s sebou samozřejmě nese různorodost forem života, který se v nich odehrává. Tyto městské struktury jsou mimo jiné živnou půdou pro typickou italskou pouliční konverzaci, která je někdy jakousi hudební etudou probíhající napříč prostorem. Motiv začíná ženou, která se vykloní z otevřeného horního okna v uličních dveřích přízemního domu. Žena nikoho nevidí, pouze volně vhodí do prostoru sdělení: „Ahoj, jsem tady, je tu někdo?“ (Jakýsi archetypální komunikační předchůdce současného facebooku). Vzápětí se na terase o několik pater výš přidá žena věšící prádlo, další se vykloní z okna a po chvíli se plynule zapojí mladík procházející náhodně okolo. Konverzace je skutečným hudebním motivem, skládajícím se z nahrávání a vracení přihrávek v uceleném rytmickém a intonačním tvaru. Motivem, který lze nalézt například v díle místního současného hudebního skladatele Roberta de Simoneho. Vzdáleně podobné přenesení motivu přirozené řeči do hudební skladby je obsažené také v díle Leoše Janáčka.

Neexistence hranic pravděpodobně také umožňuje větší přizpůsobivost a tedy vývoj města a života v něm. Při pohledu na dnešní výsledný stav je však nutné si připomenout, že tento vývoj ve smyslu pohybu kupředu nemusí být zároveň skutečně posunem vpřed ve smyslu zkvalitnění.

Nelze také zapomenout, že neregulace, nepřehlednost a nepředvídatelnost vytvářejí zároveň prostor pro tajemství, fantazii a individualitu. Prostor pro jakýsi

„druhý“ život, odehrávající se souběžně, ale neodvisle na formách prostředí, který ve své skrytosti a nezávislosti může být o to bohatší.

Důležitost nepřehlédnutí zárodků patologických stavů

Stav společnosti a města Neapole, stejně jako zmrazení města Matery ve skanzen jsou extrémní polohy a díky této extrémnosti nenacházíme na první pohled podobnost se společností naší. Stejně jako u všech patologií však i zde platí, že v drobných zárodcích je načasovaně skryta konečná podoba patologického stavu. Je třeba si těchto zdánlivě neškodných zárodků všimnout a nacházet v nich zakódované vzkazy o možném budoucím.

Pro člověka přicházejícího z „našich krajů“ by mohlo být poučné uvědomit si fakt, kam až se může dostat hranice nefunkčnosti města a jeho správy, stejně jako míry živelnosti. Neboť – nepodloženě a naivně, přesto však jaksi samozřejmě – se pocitově domníváme, že překročení určitých negativních hranic „prostě není možné“, neboť by se přeci muselo okamžitě „něco stát“, myšleno samozřejmě cosi zvenčí, tedy pád vlády či alespoň radnice města. Zde na jihu Itálie je však zřejmé, že by se nic stát nemuselo. Že hranice, kdy město a společnost jakýmsi záhadným způsobem sebezáchovného pohybu stále ještě navenek fungují, ačkoliv pod povrchem je namísto struktury již pouhý chaos, je dál, než si vůbec dokážeme představit.

Znepokojivým závěrem pak může být skutečnost, že na reálných obrazech života města Neapole lze najít překvapivě názornou podobnost s obrazy stavu společnosti předcházejícímu pádu různých minulých civilizací, nejbližší pak samozřejmě Říše římské. Ještě více zneklidňující jsou pak fragmentární shody a předobrazy, jak z těchto zaniklých společností, tak ze současné Neapole, které lze dnes vysledovat v naší vlastní společnosti.

III.9 Volný čas ve městě a veřejný prostor

(Upravená verze publikovaných textů: Melková, Pavla, *Volný čas ve městě a veřejný prosto*, Stavba, 2009, č. 4 a Melková, Pavla, *Péče o veřejné prostory jako výraz míry kultivovanosti města a jeho obyvatel*, Stavba, 2009, č. 5 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

„Sobotní odpoledne jsem považoval za obecně velmi nebezpečnou dobu, nespokojenost se sebou samým, s druhými nebo vůbec s každým, stejně jako náhlé vědomí, že člověka celý život někdo využívá, že je zbytečný, vyvolávaly tuto náladu, jíž většina podlehlá tak dokonale, až to budilo strach. Většina lidí je zvyklá na svou pravidelnou práci nebo na nějakou činnost, a jakmile ji nemají, okamžitě ztrácejí náplň života i vědomí sebe sama, stávají se uzlíčkem chorobného zoufalství. (...) Myslí si, že nabírají síly, ale ve skutečnosti se ocitají ve vakuu, v němž se dostávají až na hranici šílenství.“¹⁵¹

Míra a způsob trávení volného času ve městě úzce souvisí s rolí veřejného prostoru. Fungující kvalitní kulturní veřejný městský prostor je předpokladem existence kulturní, duchovní a společenské dimenze života ve městě a tedy i předpokladem vůle lidí zde volný čas trávit. Možnost smysluplného naplnění volného času ve městě je nezbytné pro životaschopnost samotného města. Realita českých měst v čele s Prahou je ale taková, že zde pracujeme, bydlíme a netrávíme volný čas. Čas prožitý ve městě tedy považujeme za jakousi méně příjemnou část svých životů. Za „příjemným“ prcháme pryč a hledáme ho jinde. Jak je to ale možné? Proč ne tam, kde jsme doma?

Český fenomén chatařů a chalupářů, v Evropě ojedinělý, způsobil zacyklený kruh. Prcháme z města, protože se nám jeví nevlídné, a svojí nepřítomností, nežítím a především nepéčí ho tak zčásti takovým činíme. Příjemnost venkova se pak mnohdy stává spíše jakousi idylickou filmovou kulisou, na kterou se díváme pouze zvenku a jejíž živou součástí ve skutečnosti nejsme.

¹⁵¹ Bernhard, Thomas, *Obrys jednoho života*, Mladá Fronta, Praha 2008, s. 120

„V Berlíně nebo Hamburku sednou lidé na vlak, jedou pár hodin, přijedou v sobotu v poledne do Kolína, jdou na oběd, večer do divadla a v neděli si stoupnou do front pěti nejdůležitějších kolínských galerií (...) Žijí městským způsobem života, který je vysoce kultivovaný.“¹⁵²

Pro kvalitu volného času stráveného ve městě je rozhodující nejen existence a stav veřejného městského prostoru, ale také schopnost lidí tento prostor používat. Důležitý je rozměr vnímání a také schopnost představitosti v různých způsobech jeho užívání. Zásadní roli hraje osobní vztah, zejména u nejbližšího okolí místa k bydlení a práci. V Praze stále chybí fantazie a příklady. Nepřirozenost tohoto stavu je patrná okamžitě, jakmile člověk navštíví jiná evropská města, o víkendu plná aktivních lidí. Každý kousek venkovního, ať už veřejného nebo soukromého prostoru je využit do posledního čtverečního centimetru tak, aby se v něm lidé cítili dobře. U svého bytu, domu, ve své ulici, ve svém městě. Dvory i uliční předprostory jsou plné malých zahrádek, stačí jeden strom, popínavka, židle a stůl a tam, kam se nevejde už vůbec nic, je zde vždy alespoň lavička.

Význam „obyčejných“ veřejných prostranství, která se ve skutečnosti ani za veřejná prostranství nepovažují, ale jsou vnímána spíše jako zbytková země nikoho a ničeho, je obecně podceňován. S tím souvisí také přístup ne-tvorby v situacích, kdy dochází k jejich utilitární úpravě bez koncepčního architektonického záměru s efektem náhodného výsledku. Přitom právě v případě veřejného městského prostoru je potřeba neustále znovu zdůrazňovat, že každý metr čtvereční je důležitý a je třeba ho vidět jako „architekturu“. A to i tehdy, kdy kvalitou místa je jeho přirozený vývoj, bez zásahů, protože i vědomé nezasahování je součástí architektonického vidění a přístupu.

Vlastnosti kvalitního veřejného prostoru

Plnohodnotný veřejný prostor je tvořen trojicí: prostor – lidé – náplň. Náplň, kterou vytváří život (děje, pocity, energie...) je hlavním nositelem a potvrzením smyslu existence tohoto prostoru. Prostor sám pak musí být připravený a lákající tuto náplň

¹⁵² Nedoma, Petr, v rozhovoru pro Lidové noviny, 27. 06. 2009

přijmout. Jako vhodně tvarovaná větev vybízí ptáka k usednutí, jako vklouzne tvar uchopeného do dlaně. Veřejný prostor musí být prostředím pro vstup, usazení a rozvoj kulturního a společenského života. Zároveň by sám měl být podnětem, obohacením, sdělením. Slovy Louise Kahna být světem, „ve kterém lidská mysl nějakým způsobem zbystří“.¹⁵³ Kvalitní veřejný prostor se přitahuje s kvalitní náplní a postupně okolo sebe vytváří společenství lidí a enklávu určité atmosféry, jejíž vliv pak proniká do okolní části města a ta se tak stává jedinečnou. Místo se stává se ohniskem pozitivní nákazy.

Náplň prostoru může přirozeně vycházet z jeho charakteru, může do něj ale být také druhotně vložena. Neobvyklým příkladem je třeba dočasné jezero na střeše londýnské Hayward gallery vytvořené napuštěním terasy vodou, po kterém bylo možné se projíždět na dřevěných neckách s pádly. Do prostoru dočasně vložena funkce by ale neměla být imitací, atrakcí naroubovanou bez kontextu, ale měla by se od vlastností prostoru odvozovat a vytvářet příležitost vnímat a objevovat stavbu z jiného úhlu, rozšířit její vnímání, a tím ji lépe pochopit. Povrchně implantované atrakce laciného obsahu jsou naopak zneužitím, vytěžením prostoru, zmatením a zastřením přirozeného vnímání.

Společenská role veřejného prostoru

Veřejný prostor vytváří možnost fungování společenského života ve městě. Dnes, kdy tradiční historická struktura městských center, odvozená od kostela, studny či tržiště ztratila svojí přirozenou úlohu, musí ji nahradit veřejný prostor odpovídající požadavkům a způsobům dnešního života s podobnou rolí, tedy schopností vytvořit rámec pro fungující setkávání lidí. Veřejný prostor měst, jak venkovní, tak uvnitř staveb, by měl kromě své prvotní funkce být v přeneseném smyslu agorou, tedy místem pro shromažďování a interakci.

Do veřejného prostoru vycházíme z prostoru soukromého. Jdeme „mezi lidi“. Ve městě, když odcházíme ven z bytu, říkáme „jdu do města“. Veřejný prostor je místem setkání, které s ostatními sdílíme aktivně nebo jako pozorovatelé, anebo pro

¹⁵³ Kahn, Louis. I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Praha 1999, s. 64

nás lidé okolo tvoří pouhou, byť někdy životně nezbytnou, součástí prostoru, jakousi živou kulisu. V dnešní době řada lidí chodí do kavárny prostě jen pracovat, protože přítomnost lidí okolo je pro ně z nějakého důvodu důležitá. Vzniká tak specifický druh samoty mezi lidmi.

„Když to bylo možné, posadil se v takových lokálech tak, aby přehlédl celou místnost a aby měl na očích i výřez prostoru venku. A pak docházelo ve spojení s jukeboxem a s vymyšlením obrazů, bez onoho nepříjemného věčného pozorování, často k znásobením, nebo právě k zpřítomnění i jiných pohledů. A to, co se na nich zpřítomňovalo, nebyly ani tak nápadné nebo vzrušující rysy jako spíš samozřejmosti, a už obvyklé tvary nebo barvy se mu jevily jako znásobená přítomnost, jako něco plnohodnotného – nic nebylo cennější než ona: byl to druh očekávání jako u knihy vzbuzující obezřetnost. Znamenalo to prostě, že nějaký muž šel, keř se pohnul, autobus byl žlutý a odbočil k nádraží, že křižovatka tvořila trojúhelník, servírka stála u dveří, křída ležela na hraně kulečnicku, že pršelo, a tak dál, dál a dál. Ano, bylo to tak, přítomnost oživila!“¹⁵⁴

Tam, kde veřejný prostor chybí, vznikne přirozeně sám. Například v odlehlých oblastech dnešního Norska, kde nejbližší soused bydlí nejméně půl kilometru daleko a kde nejsou žádné hospody ani jiné veřejné stavby, se hlavním prostorem společenské komunikace stávají benzinové pumpy. Tady se postává u pultu, popíjí pivo z láhve, vedou se řeči a tráví množství času. Pro benzin je tak někdy potřeba zajet i několikrát denně.

Veřejný prostor může být ve městě nejen místem sociální interakce ale také oázou klidu ducha. A setkání může být i velmi intimním bytím s ostatními v tichu.

„Jedna katedrála vydá za stovku teologů, kteří budou dokazovat existenci Boží logickými argumenty.“¹⁵⁵

¹⁵⁴ Handke, Peter, *Tři pokusy*, PROSTOR, Praha 1993, s. 94

¹⁵⁵ Barnes, Julian, *Pohlédnout do slunce*, Mladá fronta, Praha 2010, s. 126

Empatie prostoru vůči uživatelům

„Vrátit věcem opět význam. Nově je odvodit od člověka. Rozpomenout se na to, čemu měly prapůvodně sloužit.“¹⁵⁶

Architektura je fyzický rámec vytvářející prostředí pro děj. Prostředí pro užívání, stejně jako k prožívání. Když jako architekti navrhujeme prostor, měli bychom se vžívat do člověka, který ho bude užívat. Představovat si jeho pohyb prostorem, jeho potřeby a prožitky. Uživatelsky vstřícný veřejný prostor by měl plnit především základní pobytové potřeby: Mít si kde sednout, opřít se, natáhnout se, pojíst, číst si, dívat se, vyjít ven na vzduch, vidět přírodu a dotýkat se jí, popovídat si s přáteli. Věci, které zní banálně a samozřejmě, ale vybavíme-li si řadu příkladů veřejných prostorů, zjistíme, že právě ony většinou zcela chybí. Prostory jsou místo toho přeplněny hromadami dekorativních anebo naopak utilitárních a nahodile vzniklých zbytečností. Nepochopitelně často opomíjenou a přitom jednou z nejzásadnějších součástí každého veřejného prostoru je obyčejné pohodlné sezení.

„(...) nádraží Monfalcone (...) Všude se náhle zjevují dosud nepostřehnuté postavy. Na lavičce pod korunou buku někdo pospává. Na trávě za záchodky se utábořila skupina vojáků bez jakýchkoli zavazadel. Na nástupišti do Udine se opírá o sloup mohutný černoš, bez zavazadla, jen v košili a kalhotách, zahloubaný do knihy. Jako by to ani nebyli cestující, ale obyvatelé nádražního prostoru.“¹⁵⁷

Vliv architektury veřejného prostoru na kultivaci společnosti

Architektura veřejné stavby má možnost kultivovat duchovní a kulturní úroveň společnosti, a nečiní-li tak, stává se v tomto smyslu promarněnou příležitostí. Tvorba veřejného prostoru je pro architekta jedinečnou příležitostí vytvořit architekturu s nadstavbou vloženého duchovního obsahu, bez kompromisů, které jsou nezbytné při

¹⁵⁶ Mies van der Rohe, Ludwig, *Stavění*, Arbor vitae, Praha 2000, s. 79

¹⁵⁷ Handke, Peter, *Tři pokusy*, PROSTOR, Praha 1993, s. 100 - 101

vytváření prostředí pro individuální uživatele. Může tak právě na základě výsostné autorské subjektivity vzniknout prostor, který je zároveň maximálně objektivní, neboť je určen široké veřejnosti. S trochou nadsázky pak můžeme spolu s Igorem Stravinským říci: „Nechovejte se v mém díle jako ve své ložnici.“¹⁵⁸

Každý návštěvník prostoru se současně stává jeho čtenářem. A podle Marcela Prousta „každý čtenář, když čte, je vlastním čtenářem sebe sama. Román je zvláštním optickým nástrojem, který spisovatel nabízí čtenáři, aby mu umožnil objevit to, co by jinak sám v sobě nikdy neviděl. To, že čtenář najde sám v sobě to, co říká kniha, je důkazem pravdivosti té knihy.“¹⁵⁹

Z hlediska prožitku může být bytí člověka v prostoru aktivní skrze vědomé prožívání, nebo pasivní, kdy prožívání je podvědomé anebo žádné. Stejně tak prostor může být aktivním iniciátorem percepce skrze sdělení obsažené v jeho vlastním charakteru, může být pozadím umožňujícím či vyvolávajícím vjemy primárně obsažené ve vědomí samotného návštěvníka, anebo být „pouhým“ fyzickým rámcem umožňujícím prožitky na něm primárně nezávislé.

Sdělení obsažené v samotné architektuře může mít více úrovní, z nichž ty nehlubší jsou jen pro hledající. „Teprve prostory vytvářejí pocity, atmosféru,“ píše Louis Kahn. „Jsou to místa, kde cosi pociťujete, cosi odlišného.“¹⁶⁰ Tam, kde se prostor stává pozadím umožňujícím či evokujícím prožitky návštěvníka, které si „přinesl“ s sebou a prostorový rámeček je pouze umožnil zviditelnit, se prostor může stát také jakýmsi chrámem, místem zklidnění, zastavení, ztišení. Čistý prostor umožňující naplnění duševním prožitkem je kvalita v dnešní době nedocenená. Stále se něčím zahlcujeme, přidáváme víc a víc všeho, místo toho abychom činili opak a vytvářeli i hájili si volný prostor, v němž teprve můžeme vidět a cítit to, co opravdu potřebujeme.

„Strop [čítárny knihovny] je vysoký a místnost sama prostorná, ale přesto útulná. Z dokořán otevřených oken občas zavane dovnitř svěží vánek. Bílé záclony se tiše rozvlní. Ve větru je docela určitě cítit moře. Pohovky jsou opravdu pohodlné, není jim v tom směru co vytknout. V rohu stojí staré pianino. Připadám si tu najednou úplně jako na

¹⁵⁸ Kundera, Milan, *Nechovejte se tu jako doma, příteli*, Atlantis, Brno 2006, s. 24

¹⁵⁹ Proust, Marcel, *Hledání ztraceného času VI*, Odeon, Praha 1988, s. 519

¹⁶⁰ Kahn, Louis. I., *Ticho a světlo, Arbor vitae*, Praha 1999, s. 68

návštěvě u nějakého milého známého. Jak tak sedím na pohovce a rozhlížím se kolem sebe, napadne mě najednou, že jsem tuhle místnost už vlastně hrozně dlouho hledal. Hledal jsem přesně takovéhle místo, ukryté v tajném záhybu světa.“¹⁶¹

¹⁶¹ Murakami, Haruki, *Kafka na pobřeží*, Odeon, Praha 2010, s. 46

III. 10 Role materiality v současné výtvarné tvorbě jako možný zdroj zkušenosti pro současnou architektonickou tvorbu

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Materialita. Role materiality v současné výtvarné tvorbě jako možná zdroj zkušenosti pro současnou architektonickou tvorbu*, Stavba, 2012, č. 2 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013

V procesu návrhu architektonického díla je v současné době formou, nástrojem a svého druhu někdy i cílem virtuální digitální tvorba pomocí modelovacích počítačových programů. Stále se zvyšující dokonalost těchto programů dnes umožňuje vytvoření zcela věrného fotografického modelu, nerozeznatelného od skutečnosti. K převodu obrazu hmotného, plastického, materializovaného objektu z vědomí tvůrce do vizuální podoby dochází skrze převod do abstraktních matematických dat. V procesu digitální tvorby tak schází tělesnost a materialita prostředí. Schází „vzít do ruky tužku“ stejně jako „dotknout se materiálu“. Kresba vytvořená tužkou vedenou rukou po papíře je přeneseným pohybem těla, je fyzickým aktem, který je součástí kontinuálního fyzického prostředí, tvořeného jednotou těla a fyziognomie prostředí, zprostředkovanou pohybem těla. Tam, kde je představa o fyzickém prostoru přenesena z myšlení virtuální cestou pomocí převedení na abstraktní data rovnou k její realizaci, ztrácí se kontinuita fyziognomické podstaty, kterou má hmotné prostředí společnou s naším tělem. Přetržením této kontinuity může dojít k vytvoření „odpoutané“ architektury, u níž pak marně hledáme příčiny výsledně pocíťované odcizenosti a umělosti. Dochází k situaci, kdy podoba finálního objektu, jehož hlavní podstatou je i v současném světě stále materialita, je v procesu návrhu cele definována a tvořena pouze nemateriálními prostředky a formami. Tento rozpor se na pravdivosti finálního díla nutně musí nějakým způsobem odrazit. (Tato úvaha nevylučuje z projektového procesu nástroje založené na matematické abstrakci, odkazuje je ale mimo oblast primární tvorby do fází následné prezentace a detailních rozpracování projektů.)

Forma virtuálního projekčního modelování vyvolává mylný dojem nejen v konečném divákovi, který se při pohledu na výsledný obraz může domnívat, že se dívá

na fotografii reálného objektu, ale přináší celou řadu iluzí také samotnému tvůrci. Při modelování lze systému zadat „reálné“ materiály a jejich vlastnosti a výsledný objekt se pak skutečně leskne jako ocel, vytváří strukturu stínů hrubého kamenného povrchu, působí teple či chladně. Vizualizované materiály vypadají téměř stejně jako ty skutečné.

Podstatou materiálu však není jeho fotografický vzhled, ale jeho chování, vlastnosti, jeho fyzičnost v kontaktu s tělesností člověka a fyzičností okolního prostředí. Stále dokonalejší modelovací programy se sice oproti starším verzím ubírají směrem k větší „reálnosti“ co se týče vlastností zadané materiality, nicméně bezprostřední smyslovou zkušenost tvůrce a z ní vyplývající znalosti nelze sebevětší přesností zadaných parametrů nahradit.

Prostor pro získání přímé zkušenosti materiality však nemusí být spjatý pouze s prostředím architektury. Lze si představit jeho rozšíření na jakoukoli formu bezprostředního „setkání“ s materií. Jedním z možných zdrojů může být například výtvarné umění.

Materialita jako samostatný výrazový prostředek reprezentovaný vlastnostmi materiálu, se ve výtvarném umění začíná výrazněji objevovat na počátku 20. století spolu s příchodem moderny. Vývoj uměleckého výtvarného vyjádření – od obrazu k předmětu a od předmětu k materiálu – je spojen s hlubším pochopením významů materiálu, který se může stát přímým prostředkem zobrazení.

Konstruktivista Vladimir Tatlin se ve svých reliéfech vyjadřuje prostředky faktury materiálu, která je pro něj „řečí materiálu“, a vyzývá diváka k zapojení modalit hmatu. Specifickou a zásadní roli hraje materialita v hnutí Bauhaus, kde se cvičení k tématu povahy materiálu, zesilující hmatové vnímání a smysl pro prostor, stávají nedílnou součástí kursů. Materialita v tvorbě ready-made či object trouvee mluví spíše řečí předmětů – použitých jako svébytných objektů umístěných do nových kontextů a stávajících se tak uměleckým dílem (ready-made); anebo různě zpracovávaných nalezených předmětů formou asambláží, destrukcí, dekonstrukcí, spojování částí původních předmětů do symbolických významů (object trouvee).

Smyslové vlastnosti materiálu zároveň stojí u vzniku některých prvních happeningů, v nichž je materiálnost věcí spoluhráčem. V procesuálním umění se pak

samotný materiál a jeho povaha stává plnohodnotným aktérem významu díla, kde fyzikální vlastnosti a procesy vytvářejí estetiku jazyka materiálu. Umělci hnutí Arte povera pracují s metaforami a symboly kontrastních materiálů použitých ve smyslové celistvosti. Pro tzv. „zajišťovatele stop“ jsou předměty a materiál nositelem a symbolem paměti.¹⁶²

Zásadní roli hraje materialita v díle tří významných tvůrců dvacátého století – Josepha Beuyse, Anselma Kiefera a Mathewa Barneyho. Na současné české výtvarné scéně je umělcem, pro kterého je bezprostřednost materiality nosným principem, Krištof Kintera. Ve způsobu práce s materialitou v díle těchto umělců se v následujících příkladech pokusíme hledat inspiraci pro schopnost vnímání materiality i pro architektonickou tvorbu samotnou.

Směr procesu mezi virtualitou a materialitou v díle jednotlivých umělců

Joseph Beuys – Od materiality k materialitě

U Josepha Beuyse je na počátku hledání a odkrývání sdělení v materialitě samotné, ve vlastnostech látek či předmětů a projevech jejich transformace. Skrze odkrytí těchto vlastností potom nalézání a pochopení svébytných prapůvodních či mytologických světů.

Komunikace s divákem se u Beuyse programově odehrává převážně skrze bezprostřední fyzický kontakt diváka a přítomné materiality. Děje a význam jsou jakoby zmraženy v zakonzervovaném okamžiku procesu transformace látky. Pro Beuyse je ale na rozdíl od Barneyho stěžejní a neobejitelná fyzická bezprostřednost kontaktu objektu a diváka, neboť věří, že energie objektu působí na diváka pouze tehdy, je-li kontakt přímý. Za problematické tak považuje jakékoliv další mezivrstvy komunikace, ať už v podobě muzejních vitrín a jiných druhů zakonzervování či dokonce převod skrze další prostředky sdělení, jako je film či fotografie. Součástí přenosu sdělení je u Beuyse často

¹⁶² Ruhrberg, Karl, Schneckenburger, Manfred, Frickeová, Christiane, Honnef, Klaus, *Umění 20. století*, Slovart, Bratislava 2004

také samotný proces; akce, performance, přítomný děj, jehož je divák přímo účasten.

Anselm Kiefer – Od virtuality představy k materialitě

Na počátku tvorby Anselma Kiefera je často představa konkrétní historické události či mytologického příběhu (traumatizující okamžiky dějin německého národa či starozákonní biblické příběhy) a nikoli obraz nejasného prapůvodu jako u Beuyse či Barneyho. A také snaha o zpřítomnění těchto příběhů pro současného člověka – zpřítomnění v kontextu, který skrze znovuprožití a pochopení širšího a hlubšího významu události může dnešnímu člověku pomoci se vyrovnat se situací. Použití skutečných fyzických materiálů oživuje, zhmotňuje okamžiky minulosti a činí je přítomnými. Kiefer tak doslova obnažuje staré rány a toto otevírání je skrze fyzično a zpracování materiálů syrově živé. Odkrývání hnisajících ran je zde již samo o sobě léčením. Ve vyrovnávání se s tématy destrukce, sebeobviňování, bolestné paměti, příznaků militarismu nebo násilí hledá Kiefer transcendenci a lidské místo ve vesmíru.

Prostředkem zpřítomnění minulosti je pro Kiefera materialita. Materiál reprezentuje roli ikonografickou, často ve významu jeho původního užití v kontextu konkrétních historických kulís a předmětů. Bývá aplikován v kontrastních vztazích, jak vůči ostatním materiálům díla, tak i ve vztahu k jejich tradičnímu využití. Vzniká tak pocit znepokojení, napětí, příběh. Kiefer užívá materiály nejen pro jejich fyzikální vlastnosti, ale také pro jejich symbolický a metaforický význam. Vytváří jakési další součásti našeho světa, které jako by existovaly spíše jako část celkové struktury prostředí a v kontextu s ním než jako samostatné umělecké objekty. Tento dojem je umocněn Kieferovou vizí „Tráva bude růst nad Vašimi městy“, v níž se jeho díla stávají potenciální součástí přirozeného přírodního světa – skrze pohlčení, prorůstání, rozpouštění se v něm.

Mathew Barney – Od materiality k virtualitě

Barney konstruuje vlastní světy, kosmy, prostředí. A i když výslednou formou je u něj často filmová, tedy virtuální podoba tohoto světa, zdroje i prostředky jejich tvorby jsou

ryze tělesné a materiální. Cílem jejich vytváření je přímé působení na vědomí člověka. Přestože toto sdělení je často předáváno audiovizuální cestou, jeho nositelem nejsou dialogy postav, vizuální umělé efekty a v zásadě ani děj. Informace je ukryta v hmotných objektech, v živočišné tělesnosti, v přenesené materialitě prostředí. Často je v Barneyho dílech materialita samotným hlavním aktérem. Tvary parafínových objektů, které zůstaly jako otisk po akci člověka, vyprávějí celý příběh.

Setkání s dílem Mathewa Barneyho se odehrává ve třech dimenzích: v textové informaci, ve fotografiích, filmech či fotografiích filmů (fotografiích vystavených reálných objektů, které jsou současně snímány do vizuálních Barneyho děl) a v setkání reálném, reálného diváka s reálným dílem.

Při srovnání s architektonickou tvorbou je směr procesu mezi materialitou a virtualitou u Barneyho v podstatě opačný. Na počátku filmů, které jsou často cílovým produktem, je tvorba hmotných objektů, jejíž podstatou je někdy navíc velmi tělesná participace tvůrce. Teprve potom se tyto objekty stávají součástí virtuálního díla. Barney zde směřuje od materiality k virtualitě (filmu, fotografii), zatímco architektura postupuje od virtuality (digitálního modelu či plánu), k materialitě (fyzické stavbě).

V tvorbě Mathewa Barneyho je výrazná přítomnost představy svébytného mytologického světa, a to spíše ve smyslu děje než hmotného tvaru. Charakter tohoto prostředí se vyjevuje skrze elementární a zároveň prapůvodní vlastnosti jeho materiality, skrze prvotní látky, které ho vytváří. Vlastnosti elementárních látek v kontextu koexistence s lidským elementem jsou zároveň nositeli všeobecné metafory, obsahující prapůvodní platnost či srozumitelnost. Rysy materiality se zjevují a projevují skrze jejich transformaci – stěžejní pro význam sdělení je pak fakt, že hybatelem této transformace je člověk. V Barneyho díle je i lidské tělo, stejně jako tělo jakéhokoliv dalšího živočicha, především součástí původních látek tohoto světa, které v různých metamorfózách dějů a příběhů Barneyho světů přecházejí plynule jedny v druhé. Materialita světa zde není kulisou pro děje, je jejich nositelem, a to často nikoli jako pouhý prostředník, ale jako aktér – tyto děje jsou již obsaženy ve vlastnostech materiality a projevují se v jejich transformační reakci na akci zvenčí.

Výsledným tvarem Barneyho tvorby je co nejvěrnější, nejpresnější a nejúplnější sdělení přenášející obrazy jednotlivých světů. Toto sdělení je často v konečné podobě

předáno filmovou či fotografickou, tedy virtuální formou, jejíž nedílnou součástí, resp. nosným obsahem, je zaznamenání vlastností materiality a projevů její transformace jako metafory širších významů.

Různé způsoby použití materiálů v díle jednotlivých umělců

Obecně by se dalo říct, že materiály coby nositele významu lze ve výtvarné tvorbě používat jako symbolické výrazové prostředky anebo jako vyjádření skrze samotné přirozené vlastnosti materiálu. Materiály pak jsou nositeli významu samy o sobě anebo v kontextu předmětu, ve kterém jsou obsaženy.

Zvláštní význam mají případy, kdy jsou materiály použity pro svoje „pravlastnosti“ a jejich zobecněný „pravýznam“ – materiál se zde v metaforickém významu stává hlavním nositelem sdělení samotného díla. Právě v této metaforické roli se paradoxně můžeme dozvědět nejvíce i o materiálu samotném, neboť takto přeneseně dochází k vyjevení jeho nejhlubších a nejelementárnějších vlastností. Pro Beuyse, Barneyho i Kiefera jsou archetypální materiály pro svou „věčnost“ mostem mezi současným a prapůvodním, mezi makrokosmem a mikrokosmem, jsou nositeli symboliky významů, které prolínají celým časem lidské společnosti.

Ocitneme-li se v roli návštěvníků výstav těchto umělců, je těžké nedotýkat se obrazů a objektů, které k tomu intenzitou působení materiálových významů přímo vybízejí. Navzdory fyzické přítomnosti a blízkosti se však v tomto případě musíme spolehnout na vnitřní hmatové vnímání.

V konceptuálním umění Josepha Beuyse je každodenní život kreativním procesem, v němž se každý může stát umělcem. Nejedná se mu o statickou muzejní krásu, ale o děj, proudění energií, vzájemné působení, poselství. Obecně je námětem jeho díla zejména evoluční proces a umění je pro něj hlavní evoluční silou.

Beuysovo zacházení s materiály má blízko k alchymii, stejně jako k antroposofii, teosofii a gnoseologii, ze které alchymie čerpá. V používání materiálů je zásadní jejich energie, vázaná v primární funkci, formě a samotných materiálech, spolu s novou energií vloženou do nich tvůrcem. Stejně jako Kiefer hledá Beuys v umění transformační sílu, možnost znovuzrození, transfigurace a transformace materiálů či

látek stejně jako myšlenkových procesů, vědomí nebo společensko-politických poměrů. Přes opakované použití materiálů Beuys zároveň vytváří jejich novou osobní symboliku. „To, co mne v umění zajímá, je spíše transformace látky mimo tradiční estetiku krásy věcí.“¹⁶³

Materiály mají pro Josepha Beuysa duši, je v nich skrytá energie, která vyzařuje prostřednictvím aktu transformace materiálu. Mezi Beuysem nejčastěji používané materiály patří lůj, který si, stejně jako např. plst, na základě svého životního příběhu zvolil za jeden ze svých atributů a který vnímá jako základní materiál pro život, materiál který nikdy nebyl spojený s uměním. Tvárnost, s níž se při změnách teploty mění z pevného na kapalný, je mimo jiné symbolem duchovní transcendence. Stejně tak je symbolická absorpční schopnost loje. Lůj je zároveň symbolem tepla, které je pro Beuysa základní evoluční substancí – je hmotou utvářející princip, evolučním spouštěčem a tvůrčím prapřincípem. Ale stejně jako plst je i symbolem izolace obecně, jakožto prvek nepropouštějící ven děje, jako např. zvuk v instalaci *Klavír*.

Plst je stejně jako lůj synonymem tepla a ochrany lidského těla. Železo a litina jsou znakem pevnosti za studena, trvanlivosti, netvárnosti, v přeneseném smyslu symbolem pro maskulinní mužský princip. Měď pak v opozici vůči železu, jako jeden z nejměkčích kovů, je symbolem ženskosti. Zároveň je pro své fyzikální vodivé vlastnosti metaforou pro přenos energie. Zlato je zástupcem magie, alchymie a transformace. Med a včelí vosk jsou duchovní látkou, symbolem života a organismu fungujícího na zásadách spolupráce.

Smyslem tvorby Anselma Kiefera je permanentní vyrovnávání se s temnou minulostí, stejně jako s temnými stránkami současnosti. Cestou je pro něj pochopení v souvislostech a v čase, hledání transcendence a lidského místa ve vesmíru, porozumění vztahům mezi nebem a zemí, makrokosmem a mikrokosmem, hledání středu nadčasové archetypální reality. Osvobození vede přes sebeuvědomění. Významy jeho děl vznikají ze vztahů mezi historickým a mytickým, pozemským a nebeským, materiálním a duchovním. Kiefer nevěří v žádnou trvalost, jeho díla v sobě mají od počátku integrovaný rozpad a zánik, zároveň však také možnost transformace

¹⁶³ Beuys, Joseph, v: Gablik, Suzi. *Selhala moderna?*, Votobia, Olomouc 1995, s. 139

a znovuzrození. Posmrtným životem uschlé slunečnice je shazování semen a růst nového života. Posmrtným životem člověka je vstřebání popela či těla do země. Používané materiály si vybírá nejen pro jejich fyzikální vlastnosti, ale i pro hodnoty, které symbolizují.

Výsostným materiálem Anselma Kiefera je olovo. „Olovo je pro mne velmi důležitý materiál. Je to samozřejmě symbolický materiál, velmi důležitá je ale také barva. Nemůžete říct, že je světlá nebo tmavá. Je to barva nebo ne-barva, se kterou se identifikuji. Nevěřím v absolutno. Pravda je vždy šedá.“¹⁶⁴ Olovo alchymisté používali jako katalyzátor při výrobě umělého zlata, základní přísady při hledání kamene mudrců. Alchymistické rituály jsou zde metaforou pro transformaci. Olovo je také symbolem kreativity a od starověku bylo spojeno s římským bohem Saturnem, ochráncem umělecké tvorby. Zároveň je ale toxické a přináší smrt – „čtení“ Kieferových olověných knih se tak pro čtenáře může stát i nebezpečným. Jeho měkkost a tvárnost umožňují zachycení otisků dějů, zohýbané rohy knih jako by svědčily o intenzivním používání. Tíha olova je nositelem významového kontrastu v objektu letadla (*Melancholia*), které ač do všech detailů vypadá jako běžné letadlo, nemůže nikdy vzlétnout. Měkkost a tvárnost olova jsou pak znakem transformace.

Hlína je pro Kiefera archetypálním symbolem země, stejně jako sláma. Popel zosobňuje transformaci a znovuzrození. Sklo má v sobě integrovanou možnost rozpadu, rozbití, vykloněné skleněné desky v policích knihovny objektu *Bruch der Gefässe* jako by již byly přichystány přidat se k ostatním roztříštěným střeptům ležícím na zemi. Skleněná deska v horní části knihovny je nositelem nápisu *Ain Soph*, v hebrejštině nekonečno, na ostatních fragmentech skla v policích a na podlaze jsou hebrejské nápisy jednotlivých stupňů cesty k nekonečnu, nekonečnému Bohu podle židovské Kabaly. Jednotlivé fragmenty skel jsou pak propojeny měděným drátem, kde měď lze vnímat jako symbol propojení díky její schopnosti vést energii.

Zatímco Anselm Kiefer byl žákem Josepha Beuyse na Akademii v Düsseldorfu, o dvě generace mladší Mathew Barney bývá s Beuysem spojován pro řadu paralel,

¹⁶⁴ Auping, Michael, *Anselm Kiefer. Heaven And Earth*, Prestel Publishing, London 2005, s. 39. Překlad Pavla Melková

z nichž velká část se dotýká právě způsobu práce s materiály. Příbuznost lze nalézt i v uhrančivých osobních mytologiích či zpracovávání tématu znovuzrození.

Pro Mathewa Barneyho jsou použité materiály často metaforou jakési elementární archetypální látky, spojující linií vedoucí až ke stvoření života. Vývoj člověka vnímá jako směřovaný od prenatalního vývoje, od počáteční rovnováhy až ke konfliktu uvnitř i vně organismu. Materiální fyzické prostředí kladoucí odpor je pro něj zároveň výzvou při zkoumání fyzických a psychických sil člověka, které je tématem rozsáhlých sérií akcí, filmu a výtvarných objektů cyklu *Drawing Restraint*. Základním principem je úvaha, že forma může nabýt tvar, když bojuje proti odporu.

Na velké výstavě s názvem *Prayer Sheet with the Wound and the Nail*, konané v roce 2010 v basilejském Schaulageru, Barney předvádí ve třech rozsáhlých instalacích objekt *Drawing Restraint 9*. Základem cyklu byl film natočený v Japonsku na velrybářské lodi Nissin Maru. Na základě studia japonské kultury a historie zde Barney nachází podobnosti s jeho vlastními zájmy o metamorfózy, oslovuje ho propojenost člověka a přírody v šintoismu. Zkoumá tradiční lov velryb, který je procesem, při němž je mrtvý organický materiál přeměňován na energii. Trojice objektů vystavená v Schaulageru jako by byla přenesením kulis filmu do reálného světa dotyku, jakýmsi jejich druhotným zhmotněním.

Objekt *Torii* je tvořen trojrozměrným obrazem „kovové“ konstrukce, části zařízení velrybářské lodi používaného pro vylovení velryb, deformované jakousi mystickou silou, s navijáky, lany, rozervanými prkny, které se zdají být vyvráceny a sraženy k zemi mocnou rukou. Dílo je uměleckou adaptací Torii, japonské shinoistické svaté brány mezi každodenním životem a posvátnou říší a zároveň obrazem agónie štvaných mořských savců ve vysoce symbolické interpretaci. Použity jsou syntetické materiály různého původu – významová síla čerpá z kontrastu měkkého tvárného až amorfního materiálu, termoplastu, použitého pro kopii v originále kovové, pevné konstrukce.

Druhý objekt *Cetacea* (Kytovci) reprezentuje odolnost materiálu, reminiscenci hmoty tekuté nafty nebo rybího tuku, která je současně pohyblivá i netečná, amorfní rozlitá tvárná masa působí, jako by se stále dál a dál rozlévala. Obsahuje symboliku různých asociací – například velrybí olej, rozšířeně využívaný jako palivo

v devatenáctém století, byl nahrazen rafinovanou ropou, která je naopak základním komponentem petrolejového žele. Mimo to v japonském shintoismu jsou velryby považovány za praotce lidského rodu, současně jsou však servírovány jako tradiční pokrm japonské kultury. Socha dále nabízí odkazy k unifikaci a přeměně, stejně jako rozpojování antropologických konstant – spojení zvířecího a lidského bytí, tvořivosti a destrukce nebo smrti a znovuzrození.

Poslední objekt z trojice *Occidental Restraint* je tvořen páteří formou jakoby zmrzlé, zkamenělé masy rozlitého plastového tvárného materiálu evokující velrybí maso, obsahující části třpytící se bílé plastické hmoty, která vyvolává asociace s vybělenými kostmi. Objekt sugerující velrybí zdechlinu, která jako by referovala, co zůstane, když jsou ze zvířete odervány všechny využitelné části, může být čten současně jako výsledek rozpadu nebo jako produkt odolnosti. Zbavena ostatních podpůrných součástí masa hmoty kolabuje, aby přejala novou amorfní formu. Z perspektivy příběhu spásy – zjetí, utrpení, smrti a zmrtvýchvstání – se celý kruh cyklu uzavírá.¹⁶⁵

Krištof Kintera – vpád materiality, fyzičnosti a bezprostřednosti na současnou výtvarnou scénu

Současná viditelná výtvarná scéna v Česku se profiluje převážně na platformě virtuálních prostředků nových médií. Nepřehlédnutelným a překvapivým vtrhnutím materiality, fyzičnosti a bezprostřednosti na tuto scénu se stala poslední velká výstava Krištofa Kintery konaná v Městské knihovně v Praze v roce 2012.

Jedním ze základních rysů objektů Krištofa Kintery je jejich fyzické zakotvení v prostoru. Nedělitelný vzájemný vztah je součástí charakteru jak objektu, tak prostoru samého. Objekty se vůči prostředí vymezují a zároveň jsou vědomě jeho součástí. Dokonce i v případě autonomních objektů, měnících svoji polohu mezi různými galerijními či veřejnými prostory, je tento vztah, byť vytvořený vždy v dočasném působišti, neodmyslitelným prvkem jejich výrazu. Vztah k prostoru, který je výsledkem

¹⁶⁵ Friedli, Isabel (ed.), *Matthew Barney. Prayer Sheet with the Wound and the Nail*, Laurenz Foundation, Schaulager, Basel 2010

interakce prostředí a objektu, není primárně pouze vizuální, je spíše utvářen komplexními vlastnostmi prostředí – zvukem, světlem, ozvěnou, vlhkostí páry, prachem destrukce či kinetickými vlastnostmi. Pevná fyzičnost Kinterových děl není touhou po trvalosti, je spíše potřebou jakési „poctivosti skutečné přítomnosti“.

Vztah Kintery k fyzičnosti a materialitě objektů souvisí s přiznanou touhou po bezprostřednosti v čase i prostoru. Bezprostřednosti fyzického doteku při tvorbě díla stejně jako bezprostřednosti v čase, zkracující na minimum fázi procesu tvorby mezi ideou a dokončením fyzického díla, jejíž přílišná délka daná technickou náročností realizace může oslabit sílu výrazu tkvící v nepřerušené blízkosti k tvůrčí myšlence. Dokladem je podle slov autora změna inklinace jeho poslední tvorby od technicky náročnějších pohyblivých a mluvících objektů k plastikám vznikajícím okamžitou akcí na základě jednoduchých materiálových prostředků a elementárních postupů, jako je tvarování litím materiálu či spojování a deformace hotových předmětů. Toto směřování přináší volbu materiálů jako polyuretan a polyester nebo již existujících, pro účely myšlenky využitelných, spotřebních předmětů.

Materiály, předměty a prostor spojuje energie, vložená do nich tvůrcem i vyvěrající z jejich vlastní podstaty. Existence permanentní přítomnosti této energie je součástí autorovy potřeby bezprostřednosti, jak procesu tvorby, tak následného života objektu a prostoru, stejně jako fyzická a energetická přímota komunikace objektu s divákem.

Nosná myšlenka řady Kinterových děl by pravděpodobně byla stejně srozumitelná i v případě ztvárnění pomocí nových médií – filmovou či počítačovou technikou. Nečekaná intenzita sdělení v komunikaci s divákem, ke které dochází v konfrontaci s reálným fyzickým prostorovým ztvárněním a která je patrná z reakcí na poslední Kinterovu výstavu, může být důsledkem všeobecné přesycenosti společnosti virtuální realitou, jejíž účinek tím ztrácí na síle, a současně určitého návratu touhy po fyzickém, tělesném, po skutečném doteku a bezprostřední energii. Prostor s postavou *Revolucionáře* tlukoucího hlavou o zeď, která je ztělesněním autorovy přiznané skepse k účinnosti odporu, diváka pohltí, učiní ho svou součástí. Zásadní složkou tohoto vjemu je kromě pohybu také například prach otlučené zdi, neúprosně pravidelný zvuk úderů, klaustrofobie bezvýchodné uzavřenosti prostoru i situace.

Práce Krištofa Kintery se vždy pohybovaly v rozepjetí mezi různými póly, stejně jako na hraně možného vyznění. Abstrakce a realističnost. Fatalita a banalita. Umělý tvar a reálný předmět. Viditelné a skryté. Napětí mezi současně obsaženou abstrakcí a realističností dominuje v posledních Kinterových pracích, nejzřetelněji snad u plastiky *Všechny mé zlé myšlenky*. Ležící postava, jejíž roztékající se tvar směřující k beztvarosti působí jako stále pokračující proces, spojuje abstrakci vnějšího povrchu a tvaru objektu – postavy, symbolu stavu duše, která je ztvárněna prostřednictvím samovolného tvarového chování litého polyuretanu –, a hyperrealismus skutečné postavy ve spacáku skryté uvnitř.

Kintera volí materiály, které „si samy najdou tvar“¹⁶⁶ na základě impulzu tvůrce, jímž je uvedení do pohybu a vytyčení jeho fyzických mantinelů. Materiály jako polyuretan, slovy Karla Srpa „jedna z hlavních hmot, otevírajících koncem šedesátých let cestu k anti-formě“¹⁶⁷, či polyester, konvenují s autorovou koncepcí bezprostřednosti akce od myšlenky k realizaci. Materiál je u Kintery plnohodnotným aktérem díla, transformovaným do antropologických, zoomorfních či předmětových figur. Stává se oživlou personifikovanou materialitou, na kterou byly přeneseny lidské obavy, frustrace, nejistoty a otázky. Materiály přejímají lidské vlastnosti tam, kde se s původními vlastnostmi materiálu nějakým způsobem překrývají. Legendární postava *Plumbaře* podle slov autora patří k příkladům, kde impulsem vzniku objektu byly primárně samotné vlastnosti materiálu. Protiklad vzniklý jedovatostí olova a jeho současnými ochrannými vlastnostmi, vtiskl charakter postavě plachého muže v olověném skafandru halícího svůj bezprostřední životní prostor i jeho předměty do olověného obalu, který je jeho ochranou i záhubou zároveň.

Logickým pokračováním směřování Kinterova vztahu k prostředí je průnik do reálného veřejného prostoru. Místa intervencí se stávají bodem koncentrace, průsečíkem, ve kterém v protnutí kulminuje a zjevuje se skryté sdělení, obsažené možná latentně již předtím v okolním širším prostoru. Kintera není sochařem, který umísťuje svébytné autonomní dílo do prostoru, je tvůrcem, jehož vstup do veřejného prostoru vychází z místa samého a stává se jeho nedílnou a bezprostřední součástí, i

¹⁶⁶ Kintera, Krištof, rozhovor s Pavlou Melkovou, Praha, 2012

¹⁶⁷ Serranová, Mariana, Srp, Karel, *Krištof Kintera*, Arbor Vitae, Praha 2012, s. 25

když často kontrastní. Průniky do veřejného prostoru se odehrávají drobnými posuny ve stávajícím prostředí, způsobujícími změnu vztahů a souvislostí s výsledkem zásadní změny či doplnění původního smyslu. Transformované lampy veřejného osvětlení v dílech *Zázrak*, *Lehni si a sviť* či *Z vlastního rozhodnutí - Memento mori*, umístěné do pozměněných souvislostí, se stávají nositeli metafor, symbolů a asociací a vtahují při tom do hry i okolní stávající prostor.

Kinterovo pojetí objektů a prostředí je svojí fyzičností, bezprostředností a komplexitou vnímání velmi blízké způsobu architektonického uvažování o prostoru. Jeho objekty a intervence jsou schopny být aktivně participující součástí, a to i kontrapunktní, veřejného prostoru, což je v reálné současné praxi umísťování výtvarných děl do veřejného prostoru vlastnost spíše vzácná. Ačkoli Kinterovy intervence se doposud odehrávaly převážně v rovině vlastní iniciace, často až revoltního a provokativního charakteru, vzhledem k jejich výše uvedeným schopnostem a kvalitám lze očekávat, že někdy v budoucnu se mohou stát součástí cílené spolupráce na celkové architektonické úpravě veřejných prostor.

Pěstování smyslu pro materialitu

V době rozšiřujícího se podílu virtuální reality prostředí i jakési celkové nepevnosti, nedefinovanosti současné společnosti, kdy podle Zygmunta Baumana „pevná“ fáze modernity přešla ve fázi „tekutou“,¹⁶⁸ může být, a to nejen v procesu architektonické tvorby, smysl pro materialitu a fyzičnost prostředí způsobem podpory zakotvení naší existence v prostředí a upevnění jeho celistvosti. Tento smysl je však zapotřebí pěstovat a lze ho získat pouze přímou taktilní zkušeností. Teprve na základě předchozí smyslové zkušenosti je pak možné pracovat s materiály i virtuálně, v procesu architektonické či výtvarné tvorby nebo při diváckém či uživatelském prožívání architektonického nebo výtvarného díla, a to i bez okamžité současné zkušenosti kontaktu s materiálem.

¹⁶⁸ Bauman, Zygmunt, *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*, Academia, Praha 2008, s. 9

III.11 Minimální prostor jako dobrovolná volba

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Minimální prostor jako dobrovolná volba*, Stavba, 2011, č. 3 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Hledání *jak* bez zabývání se *proč*

„(...) zrod vědy jako moderního interpretačního mechanismu (...) evropské civilizaci až dodnes odňal otázku proč a její ztrátu bohatě nahradil odpověďmi na otázku jak.“¹⁶⁹

Otázkami minimálního prostoru se architektonická teorie i tvorba zabývají různě intenzivně v průběhu celého 20. i začátku 21. století. Tématem je nejčastěji minimální prostor ve smyslu životního prostoru, samostatnou oblastí je pak minimální prostor jako kategorie uměleckého směru minimalismu. Předmětem hledání však v podstatě nikdy nebyla otázka *proč* minimální prostor (odpověď byla, zejména v minulosti, předem dána nutností – většinou na základě sociálních důvodů), ale pouze *jak*, tedy forma – způsob architektonického ztvárnění a realizace. Jako bychom v zaujetí formou zároveň zapomněli, že v současné době, kdy *proč* jako nutnost zvenku existuje v ubývajícím míře, je nejprve zapotřebí ho definovat, hledat a vytvářet, jinak hledání *jak*, tedy formy, se stane pouhou teorií, jejíž výsledky nenajdou v praxi využití.

Hledaná *proč* pro existenci minimálního prostoru bychom mohli rozdělit na daná a volená. Volená potom dále na volbu z hlediska osobního zájmu anebo zájmu vyššího (společenského, ekologického), kterému osobní zájem podřizujeme, byť pouze zdánlivě, neboť vyšší zájem z dlouhodobého horizontu je ve skutečnosti zpravidla přínosem i pro zájem osobní. Současně lze volená *proč* rozdělit na přímé neboli primární důvody, tedy hlediska související s funkcí prostoru a skutečnými dopady jeho velikosti na život člověka, a důvody umělé, nepřímé, druhotné, kdy hlediskem rozhodování jsou kritéria s užíváním prostoru nesouvisející, jako móda, zástupný atribut postavení ve společnosti, investiční důvod apod.

¹⁶⁹ Sedláček, Tomáš, *Ekonomie dobra a zla*, Nakladatelství 65. pole, Praha 2009, s. 18 – 19

V následující úvaze se zkusíme zabývat volenými *proč* a z nich zvláště důvody nepřímými. Neboť ač jsou kritériem z racionálního hlediska těžce obhajitelným, viděno realistickým pohledem na skutečný stav dnešní společnosti jsou právě tyto důvody prostorem s širokými možnostmi.

Chceme-li najít *proč* jakožto důvod pro volbu minimálního prostoru, musíme se nejdříve pokusit pojmenovat jeho definici z opačného pólu, tedy vysledovat současné a historické důvody pro volbu nadměrných prostor, které ve společnosti zatím vždy převládaly a převládají. S vědomím, že tato otázka úzce souvisí s obecnější problematikou – proč si pořízujeme všechny nadbytečné hmotné statky, kterými se obklopujeme –, jejíž úhelný kámen spočívá v definování statků, které skutečně potřebujeme, a nalezení důvodů pořizování si těch, které nepotřebujeme.

Podaří-li se definovat *proč*, můžeme se pak zabývat formami *jak*, od některých obecných principů po reálné historické a současné příklady, aby se i toto *jak* zpětně samo o sobě stalo dalším podpůrným důvodem pro všechna *proč*.

1. Důvody jako svobodná individuální volba

Nepřímé neboli druhotné důvody volby nadměrných prostor, na jejichž opačném pólu leží důvody pro možnou dobrovolnou volbu prostoru minimálního:

Reprezentativnost, luxus, móda

Vlastnění či užívání nadměrného životního prostoru je úzce spjato s všeobecným fenoménem nadbytku, přepychu a luxusu v historii lidské společnosti. Vývoj dějin luxusu sleduje Gilles Lipovetsky ve své knize *Věčný přepych*. Zpočátku byl přepych předmětem oslavy božstev, zprvu ve vztahu spojenectví, následně v hierarchickém poměru, kdy božstva stojí vždy výš než člověk. Změna nastala s příchodem státu a politické a náboženské hierarchizace společnosti. Zprvu v teokratických obdobích; jakmile se ale instance politiky prosadila jako řád božské podstaty, společenská funkce přepychu se konkretizovala v královských palácích, dokládajíc blízký vztah královského a božského kultu. Úměrně se zmaterializováním světového názoru a postupným

vnímáním člověka jako středobodu světa se přepych stává předmětem glorifikace i sebe prezentace samotného člověka.

„Jeden z hlavních důsledků konzumně-individualistické kultury je, že silně otřásla vztahem jednotlivců k ‚věcem‘ a k ‚nezbytnostem‘ (...) Nikdo, nebo téměř nikdo, v našich společnostech nežije s cílem získat skutečně jen to ‚nejnezbytnější‘; s rozvojem spotřeby, zábavy a blahobytu se ‚nadbytek‘ domohl demokratického oprávnění, stal se legitimní touhou mas. (...) Všude se místo tradičních postojů rezignace, smíření se s ‚osudem‘ a společenskými podmínkami prosazuje požadavek neomezeného růstu životní úrovně, hlad po novinkách a znacích prestiže, právo na kvalitu, krásu a zábavu. Postmoderní doba je dobou zrušení starých třídních tabu, eroze zábran týkajících se náročné spotřeby. Každý mladý člověk dnes pokládá za normální přístup k ‚módním‘ značkám, fascinace spotřebou, značkami a heslem ‚Víc a ještě víc‘ překračuje hranice společenských tříd. Dříve ‚zapovězený‘ přepych nahradilo heslo: ‚Proč bych si neměl dopřát přepych i já?‘“¹⁷⁰

Téma nadbytku neboli luxusu se kontinuálně objevuje od primitivních společností po současnost, avšak zatímco dříve byl přepych výsadou malé skupiny privilegovaných, v současnosti se stává dostupným a vyžadovaným jako samozřejmé právo pro masovou část společnosti. I v současné době je nadbytek předmětem reprezentování. Fungování reprezentativního efektu ovšem ze své vlastní podstaty závisí na hodnocení toho, komu je prezentováno, tedy v tomto případě společnosti. Míra reprezentativnosti věci tedy není vlastností jí samotné, nýbrž je dána subjektivním a proměnlivým názorem společnosti a její podoba se zároveň často odvíjí od hledisek zcela iracionálních, jako jsou móda, nápodobivost, či jakási převzatá danost, jejíž kořeny ani smysl nejsou ve skutečnosti známé. Platí-li však toto pravidlo, lze ho potom také, v duchu „účelu světícího prostředky“, použít i ve zpětném směru. Kdyby se ve společnosti podařilo vytvořit všeobecně akceptovanou atmosféru, kde minimální životní prostor může být znakem elity společnosti a zároveň atributem módnosti, stal

¹⁷⁰ Lipovetski, Gilles, *Věčný přepych*, Prostor, Praha 2005, s. 83 - 85

by se tento minimální prostor předmětem reprezentativnosti, tedy předmětem žadáním.

Minimální prostor může být výjimečný, atraktivní, vybraný a přitažlivý. Postavíme-li životní prostor a jeho velikost například do kontextu módnosti, můžeme si představit srovnání s ostatními hmotnými statky podléhajícími módnímu hodnocení. Rychle zjistíme, že takřka u všech ostatních objektů naplňujících životní potřeby člověka je minimalizace velikosti přímo úměrná pojmům modernosti, reprezentativnosti a žadanosti. Vývoj jednoznačně spěje k minimalizaci velikosti u elektroniky, strojů, přístrojů či předmětů osobní spotřeby. Zajímavé je také uvědomit si, že zároveň tam, kde nadměrnost zatěžuje naši vlastní osobu, například u předmětů, které musíme nosit při sobě, považujeme za samozřejmé svoje tělo a energii šetřit a vyžadujeme rozměrovou a hmotnostní minimalnost. Je absurdní představit si například poptávku po nadměrně objemných oděvech. Výjimkou s deformovaným vnímáním vztahu velikosti a skutečné potřeby jsou naopak například automobily. V Londýně již před časem vyzval starosta města, pod tlakem eskalace zatížení životního prostředí města, majitele terénních a ostatních předimenzovaných osobních vozů, aby přehodnotili své vnímání a předmětem prestiže, módy a znakem výjimečnosti učinili malé městské, byť jinak luxusní, vozy.

„Vášeň přepychu neživí jenom touha být obdivován, vzbuzovat závist a být uznáván druhými, protože ji nese touha obdivovat a vážit si sám sebe, těšit se ze svého elitního image. Právě tato dimenze narcistního typu dnes převažuje. (...) Jestliže jedna tendence postmoderní dynamiky k individualismu vede k ‚životu sama pro sebe‘, k menší závislosti na názoru druhých a většímu důrazu na vnitřní pocit, druhá tendence nutí srovnávat se s druhými, abychom měli silnější pocit vlastní existence, mohli dát najevo svou jedinečnost, vytvářet pozitivní obraz sebe sama pro sebe sama, cítit se privilegovanými a odlišnými od druhých.“¹⁷¹

¹⁷¹ Lipovetski, Gilles, *Věčný přepych*, Prostor, Praha 2005, s. 75 – 76

Mocenské hledisko

Ve většině společností, v průběhu různých historických etap, je prostor, ve smyslu životního prostoru i veškerého územního prostoru, předmětem snahy o ovládnutí, vlastnění a kontrolování jakožto prostředků moci. Cesty k ovládnutí prostoru vedou od historických práv přes tržně ekonomické vztahy až po válečné konflikty. Znamená to, že tam, kde jsou stavební objekty – které narozdíl od mobilních předmětů mají relativně trvalou povahu – jedním z prostředků vymezení vlastněného a ovládaného prostoru, je primárním měřítkem jejich hodnoty kvantita a velikost.

Tržní hledisko

Ve většinové praxi současné komerční výstavby je primárním důvodem jejího vzniku převážně ekonomický zisk. Z hlediska zkoumání poptávky po minimálním prostoru je zajímavá situace zejména ve výstavbě bydlení. Hlavním developerským motivem pro stavbu obytných projektů je prodej či pronájem s maximálním možným ziskem. Sociální výstavba realizovaná státem dnes téměř neexistuje. Protože určujícím kritériem ekonomické hodnoty bytu je v současnosti stále především cena za m² plochy, pouze druhotně modifikovaná cenou lokality a kvality objektu, mohla by developerským důvodem k realizaci minimálních prostor být pouze „módní“ poptávka po malých, ale o to kvalitnějších prostorech, po minimálním bytě jako jakémisi fenoménu, a ochota za metr takového prostoru zaplatit vyšší cenu.

Přímé důvody:

Osobní racionální hledisko

V současné blahobytné společnosti, kde zajištění základních existenčních podmínek již není hlavním nosným tématem, je osobní hledisko volby jednotlivce zpravidla vedeno touhou po dosažení osobního štěstí či spokojenosti. Volba podoby, cíle a prostředků cesty k této spokojenosti je však spíše tápáním a často mylnou iluzí vedoucí

vychýleným směrem. V dnešní době jsme na všech frontách přesvědčováni, že hlavní cestou vedoucí ke štěstí je větší blahobyt, cílem i prostředkem tohoto blahobytu pak je především vlastnění většího počtu rozměrnějších materiálních objektů. Ponecháme-li stranou otázku, do jaké míry se vůbec toto materiálně, realizované například formou bydlení či pouhého samotného vlastnění objektů, na spokojenosti či štěstí podílí, je zajímavé ptát se, proč je v oblasti bydlení jako samozřejmý axiom, jehož kořeny ani zdůvodnění nikdo nehledá, akceptována představa, že větší dům rovná se lepší dům.

Už čínský myslitel 6. století př. n. l. Lao-c vyslovil později často citovanou myšlenku: „Vlastníme-li více než tři věci, začínají vlastnit ony nás.“¹⁷² Později pak Friedrich Nietzsche v knize *Tak pravil Zarathustra* říká: „... kdo málo má majetku, tím méně je majetkem jiného: pochválena buď malá chudoba!“¹⁷³

Pokud bychom měli ideální velikost užívaného prostoru hodnotit skutečně racionálně, zjednodušeně tak můžeme učinit podle kritérií týkajících se obecných vlastností architektury – funkčnosti a estetiky. Funkčnost by měla být stěžejním kritériem pro definování přiměřeného prostoru, tedy prostoru nenadměrného i nepodměrného, přičemž pojem přiměřený prostor v této stati poněkud nepřesně nahrazujeme pojmem minimální prostor. Přiměřený prostor je takový, který splňuje všechny úměrné požadavky na kvalitu života v něm se odehrávajícím. Všechny ostatní nároky pak lze zahrnout do kategorie nadstandardního, luxusního a zbytečného anebo do kategorie v podstatě pouze nesmyslného, tj. nepřinášejícího dokonce ani žádné kvality navíc. A i když se na první pohled kategorie nesmyslného může zdát být prázdnou či okrajovou, při bližším zamyšlení se nad konkrétními projevy z oblasti současné výstavby s překvapením právě zde najdeme množství příkladů. Minimální prostor zároveň není totéž jako malý prostor. Je to vždy ten nejmenší prostor, který splní plnohodnotně všechny smysluplné nároky, nikoli však ty umělé, nesmyslné či mylné. Je to prostor, kde není *nic navíc*. Minimální je v tomto případě synonymem pro ne-nadměrné a ne-nadbytečné.

¹⁷² Weiss, Tomáš, *Kdy nás začne dostatek nudit?*, Lidovky cz, 14. 4. 2010

¹⁷³ Nietzsche, Friedrich, *Tak pravil Zarathustra*, Votobia, Olomouc 1992, s. 41

„Při hledání toho, co je přiměřené, se zase odkrývá nová hierarchie věcí, jež v sobě obsahuje malé i velké.“¹⁷⁴

Většinou také platí úměra velikosti užívaného prostoru a náročnosti péče o něj. Tato péče je pak definována kromě ekonomických nákladů především množstvím času, který je, i když si to často neuvědomujeme, jednou z hodnot pro náš život nejcennějších. Nemluvě o množství času věnovaného shánění ekonomických prostředků nutných již k samotnému pořízení tohoto prostoru. Existuje také řada psychologických a sociologických teorií, podle kterých je život ve větším prostoru v konečném důsledku příčinou spíše negativních psychických prožitků a dopadů. Psychologové se například domnívají, že vlastní pokoj může být pro malé dítě ve skutečnosti frustrující.

Samozřejmě nelze zapomínat ani na opačné aspekty velkého prostoru mající vliv na kvalitu života, jako je například možnost soukromí. Virginie Woolfová ve své knize *Vlastní pokoj*, v níž se zabývá postavením ženy spisovatelky v 19. století, říká: „Souviselo to nějak s tím, (...) že totiž rodina ze středních vrstev vlastnila na počátku devatenáctého století jen jediný obývací pokoj? Když žena psala, musela psát ve společném obývacím pokoji. (...) Jane Austenová psala tímto způsobem až do konce svých dnů. Její synovec říká ve svých vzpomínkách: „Je překvapivé, jak toto vše dokázala, protože neměla žádnou samostatnou pracovnu a většinu práce musela odvést ve společném obývacím pokoji, kde byla terčem všemožných a neustálých vyrušení. Pečlivě dbala, aby její činnost nevytušilo služebnictvo, návštěvníci anebo kdokoli jiný, kdo nenáležel k rodině.“¹⁷⁵ Problém soukromí však s velikostí souvisí méně, než by se mohlo na první pohled zdát. Možnost soukromí je samozřejmě jedna z vlastností, kterou musí ideální minimální prostor dokázat naplnit, nicméně soukromí ve smyslu uchýlení se jednotlivce do absolutního, především optického, zvukového a prostorového oddělení od okolí je vytvářeno především sofistikovanými způsoby dělení prostoru, a to nikoli pouze tradičně v jedné výškové úrovni, ale také napříč všemi třemi rozměry objektů.

¹⁷⁴ Mies van der Rohe, Ludwig, *Stavění, Arbor vitae*, Praha 2000, s. 79

¹⁷⁵ Woolfová, Virginie, *Tři Guineje/Vlastní pokoj*, One Woman Press, Praha 2000, s. 275

Zřetelná je často nesmyslnost nevyužívaných velkých prostorů v některých současných novostavbách. Kdyby se do místností umístilo zařízení, které by zaznamenávalo do mapy prostoru jednotlivé zóny a délku času, který v konkrétním místě lidé strávili, ukázalo by se, že obývají jen několik, v zásadě malých míst. Kvalita velké místnosti, kromě její reálné využitelnosti, sice skutečně spočívá také v pocitu, že se okolo člověka nachází velkorysý prostor, tento pocit je ale zprostředkován pouze vizuálně. Ve skutečnosti se ho nedotýkáme, nejsme v něm obsaženi v celé jeho velikosti. Pocitu velkého prostoru okolo člověka lze proto dosáhnout také například přesahem do okolních prostorů, viděním těchto prostorů či pouhým věděním o nich. Průhledy z menšího prostoru do sousedního, pak do dalšího, až k přesahu pohledu mimo objekt. Součástí „našeho“ prostoru se tak stává sousední prostor, sousední dům, zahrada, ulice, město, krajina. A nebe, tento prostor nad námi, na který nesmíme zapomínat, neboť je pokračováním nejneomezenějším. Souvisejícím a zásadním momentem pro kvalitu minimálního prostoru je také svoboda. Samotná svoboda volby tohoto prostoru a především svoboda z něj odejít do prostoru jiného.

Nabízí se také pokus definovat ideální minimální prostor číselně v m² plochy. Toto vymezení je však spíše zavádějící, neboť pro jeho kvalitu jsou ve skutečnosti rozhodující zejména vlastnosti trojrozměrného uspořádání a návaznosti na prostor okolní. V architektonických teoriích, zejména třetí čtvrtiny dvacátého století, se objevuje řada pokusů o definici minimálního bytu, respektive minimálního životního prostoru. Karel Teige například hledal vodítko v nautické „architektuře“, v dané době oblíbeném inspiračním zdroji architektů: „Kabiny transatlantiků mají plochu přibližně 7,5 m² - 9,5 m², luxusní kabiny 14 m².“¹⁷⁶

V současné době v západní Evropě růst velikosti bytů stagnuje, ve východní Evropě stále roste. Zajímavý je pak údaj, že velikost průměrné plochy pro bydlení, v bytech i rodinných domech, je zásadně nižší u nájemního než u vlastnického bydlení, na kterém je názorně patrný právě poměr důvodových hledisek při pořizování bytů či domů. U nájemního bydlení je hlavní volbou skutečná potřeba, tedy důvod primární,

¹⁷⁶ Teige, Karel, Minimální byt a kolektivní dům, *Stavba*, 1930–1931

zatímco u vlastnického se přidávají důvody zástupné a druhotné, především hledisko investice.

Podle dat Evropského statistického úřadu zveřejněných v únoru 2011 žije 17,8 procent Evropanů (27 procent Čechů) v „nevyhovujícím obydlí z hlediska životního prostoru“. Za nevyhovující je obydlí považováno, pokud každý člen domácnosti nad osmnáct let nemá vlastní místnost, plocha místností zde přitom nehraje roli. Tento způsob hodnocení tak operuje spíše s pojmem míry soukromí než skutečné velikosti životního prostoru. Přesto by však tato data mohla vyvolat dojem, že v současné situaci všeobecného ekonomického poklesu a s ním souvisejících sociálních problémů, není otázka nadměrnosti životního prostoru aktuální. Z hlediska perspektivy pohledu naší úvahy je tomu však spíše naopak. Případný současný pokles reálné velikosti životního prostoru totiž pravděpodobně není způsoben důvody „zevnitř“, tedy dobrovolnou volbou na základě změny hodnotového systému, ale právě pouze ekonomickým tlakem „zvenčí“. Zároveň je potřeba zdůraznit, že právě změna hodnotového systému a způsobu vnímání a zpracování potřebné, tedy chtěné, velikosti životního prostoru, může významnou měrou pomoci i při konkrétním řešení jeho reálného či domnělého nedostatku vyvolaného ekonomickou a sociální situací.

Příkladem přiměřené a přirozené velikosti „obytného prostoru“ pro nás mohou být obydlí zvířat. Králičí nora či ptačí hnízdo jsou pravděpodobně přesně tak veliké, aby splňovaly svůj jediný účel, kterým je zajištění podmínek k přežití. Zřejmě žádný živočich kromě člověka nemá potřebu budování nadměrného prostoru k životu – jednak nemá žádný důvod, jednak pudově cítí, kolik sil je potřeba vynaložit na vybudování a následné udržování každého jeho kousku.

Hledisko racionální „nadosobní“

Jako středoevropané patříme mezi dvacet procent obyvatel planety, kteří spotřebovávají osmdesát procent planetárních zdrojů. Podle bodového indexu ekologické stopy, který převádí data spotřeby jednotlivce na teoretické množství spotřebované plochy planety a jeho poměru k indexu udržitelného rozvoje, má každý člověk v současné době k dispozici na rok v průměru 2,1 globálního hektaru, aby nežil

na ekologický dluh a vývoj na Zemi byl udržitelný. Průměrný Čech v současnosti spotřebovává 5,3 globálního hektaru, v USA je toto číslo 9,0 ha, v Pákistánu 0,7 ha. I když způsob bydlení a veškerého užívání budov je pouze jedním z mnoha způsobů odčerpávání těchto zdrojů, jedná se o oblast zásadní. Množství spotřebovaných energií nezávisí samozřejmě pouze na velikosti domu, velkou roli hraje například míra inteligence použitých technologií, nicméně velikost zde vždy je téměř přímou úměrou. Mohlo by se tak stát, že naše generace zanechají potomkům velké domy, ve kterých si ale nebudou mít čím rozsvítit.

„Pravda je, že v našem severozápadním cípu světa jsme za poslední zhruba půlstoletí, co uplynulo od druhé světové války, dosáhli fantastických životních podmínek. Zároveň s nárůstem bohatství však stále většímu počtu lidí pomalu dochází, že život v ráji nám nepřinesl štěstí; jsme trochu ufnukaní a frustrovaní, mentálně podvyživení a bloudíme bez cíle. My, kteří máme to štěstí být na světě na počátku třetího tisíciletí, žijeme objektivně viděno v ráji. ‚My‘ v této souvislosti bohužel nezahrnuje celé lidstvo, nýbrž jen jeho nejbohatší pětinu, něco přes miliardu lidí, tedy globální střední třídu. My, co žijeme ve vilových čtvrtích globální vesnice, co máme připojení k internetu a mobilní telefon, přemýšlíme, co si dáme k obědu, a sníme o úžasné dovolené. Nikdy předtím nemělo tolik lidí takový luxus – tolik věcí, tolik příležitostí k zábavným volnočasovým aktivitám, tak dobré zdraví, takovou možnost volby, tak vysokou předpokládanou délku života. Úplně obyčejní lidé si užívají materiální úroveň, která ve většině oblastí převyšuje životní standard šlechty před sto padesáti lety.¹⁷⁷

S rájem se pojí dvě obecné vlastnosti, které se hodí zmínit. Za první – a to se týká všech rájů na zemi – víme, že nemohou trvat věčně. Za druhé, a to se týká speciálně našeho ráje, víme nyní, že objektivně rajské podmínky nečiní obyvatele ráje nutně šťastnými. (...) Máme vše, ale to je vše, co máme.“¹⁷⁸

¹⁷⁷ Eriksen, Thomas Hylland, *Syndrom velkého vlka – Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*, Doplněk, Brno 2010, s. 14 – 15

¹⁷⁸ Eriksen, Thomas Hylland, *Syndrom velkého vlka – Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*, Doplněk, Brno 2010, s. 18

2. Objektivní důvody zvenčí

Polodobrovolné důvody

Samostatným, jakýmsi polodobrovolným způsobem volby minimálního prostoru jsou důvody dané zvenčí, nicméně vzniklé plánováním – tedy zvenčí nikoli jako objektivní danost, ale jako volba širší společenské skupiny s ambicí se jakousi objektivní daností stát. O takovéto plánování „zvenku“ se pokoušela architektonická uskupení, manifesty a kongresy především v meziválečném a poválečném období. Otázkou životního prostorového minima se jako součásti celkové problematiky bytové výstavby více či méně zabývaly všechny kongresy CIAM, které probíhaly od roku 1928 do roku 1958, jmenovitě pak byl přímo tomuto tématu věnován kongres *Die Wohnung für das Existenzminimum* ve Frankfurtu roku 1929. Ve většině případů tohoto období je však hledání minimálního prostoru reakcí na tlak zvenku – nedostatek pozemků, nutnost vyřešení bydlení pro velké množství lidí v krátké době, ekonomická krize apod. Podstatou zkoumání tudíž není otázka výhod, smyslu či krásy minimálního prostoru, ale pouze hledání způsobů a podob, jak minimálním prostorem daným nutností vyřešit maximum existenčních potřeb obyvatel. Známé zkušenosti však ukázaly, že tento způsob plánování téměř nefunguje. Problémem většiny těchto teorií byly nepřehlédnutelné prvky totalitarismu, levicových antikulturních postojů a zároveň paradoxně i odklon od reality. I když východiskem řady manifestů bylo odhodlání vycházet právě z reality a řešit její problémy, praxe ukázala, že v okamžiku vstupu faktoru živého člověka s jeho složitými nepředvídatelnými povahovými vlastnostmi, emocemi a reakcemi přestávají do té doby dokonale pevné teoretické konstrukce fungovat.

Specifickým příspěvkem českého koloritu k tomuto tématu byly teorie levicové avantgardy z meziválečného a raně poválečného období, jejímiž představiteli byli např. Jiří Kroha, Jaromír Krejcar či Ladislav Žák. Extrémní názory, které dnes můžeme považovat za spíše kuriózní, prosazoval především Karel Teige, v jehož teorii je racionalizace bydlení ztotožněna s myšlenkou maximální kolektivizace nikoliv pouze formy bydlení, ale i života. Ideálem bylo zrušení tradiční rodiny, stejně jako manželské

ložnice, kterou Teige považoval za přežitek buržoazní společnosti: „Architekt, který žije v představách měšťáckého manželství a zakresluje do půdorysů bytů dvě postele vedle sebe, není ovšem moderním architektem.“¹⁷⁹ Problematika bydlení je pro Teigeho neoddelitelně spjata se změnami ve společnosti: „Uvažovati dnes o minimálním obydlí znamená pokusiti se o rozřešení bytového problému mimo rámec dosavadních stavebních útvarů a způsobů a na jiné hospodářské základně.“¹⁸⁰ Žádoucí minimální byty jsou podle Teigeho byty s „minimem plochy a maximem slunce a vzduchu“ a znamenají „úplnou změnu kvantity v kvalitu“. „Jedna obytná buňka, určená k obývání pro jednoho dospělého obyvatele, příbytek, zbavený všech hospodářských složek, spací kabina a cela pro subjektivní myšlenkový a citový život samotářských chvil může být opravdu minimálních rozměrů. Plochu 3x3 m² nebo 3 x 4 m² možno pokládati za dostatečnou, kde veliká okna do zahrad (po případě se skly, propouštějícími ultrafialové paprsky) odstraní pocit stísněnosti prostoru.“¹⁸¹

Různé utopistické teorie objevující se převážně v 19. století a první půli 20. století – je zajímavé uvědomit si, že od té doby se téměř nevyskytují –, které operují s teorií jakéhosi zvenčí organizovaného uvědomění celé společnosti, nikdy nezaznamenaly širší praktický úspěch, spíše naopak. Je tedy potřeba reálně si přiznat, že pokud má či může dojít k nějaké změně vnímání, v našem případě na téma velikosti užívaných prostorů, musí tato změna přijít zevnitř, skrze vnímání jednotlivce. Jinou otázkou samozřejmě je, do jaké míry změna zevnitř může být ovlivněna inspirací zvenku.

Důvody jako objektivní danost

I když tato kategorie, do níž spadají sociální a existenční nedostatky, katastrofy přírodní či válečné anebo hrozba katastrofy ekologické, patří k důvodům nejelementárnějším, v části světa, ve které žijeme, je v současnosti přeci jen kategorií okrajovou. A to i s ohledem na řadu aktuálních katastrof z poslední doby, v jejichž stínu může být zabývání se myšlenkou dobrovolného vyhledávání minimálních úsporných prostor

¹⁷⁹ Teige, Karel, *Nejmenší byt*, Václav Petr, Praha 1932, s. 163

¹⁸⁰ Teige, Karel, *Minimální byt a kolektivní dům*, *Stavba*, 1930–1931

¹⁸¹ Teige, Karel, *Minimální byt a kolektivní dům*, *Stavba*, 1930–1931

cítěno jako přeintelektualizovaná hříčka. Neboť bývá pravidlem, že jakmile se společnost oklepe z nejhoršího, rychle zapomíná na těžce nabytou zkušenost existenciálního základu a záhy vklouzne do dřívějších kolejí.

Tato čistě objektivní danost nicméně není předmětem tohoto textu, který by se chtěl zabývat především zkoumáním volených důvodů vyhledávání minimálního životního prostoru.

Hledání *proč* i *jak* v realizovaných příkladech

Odpoověď na otázku *proč* a zároveň poučení *jak*, můžeme hledat v různých vzorech z minulosti. Jedním ze základních ideových příkladů, podložených široce souvisejícím *proč* a praxí definovaným *jak*, jsou mnišské cely v kláštorech. Za touto volbou minimálního životního prostoru primárně stojí hodnotový systém, tedy minimální až nulová hodnota přiřádaná hmotnému světu jako takovému. Zároveň však, zčásti podvědomě, zčásti plánovitě, je tento prostor ideální pro činnosti, která by se zde měla odehrávat. Velikost, vybavenost a vlastnosti cely by měly svojí mírou maximálně umožňovat hlubokou duševní činnost, aniž by ji nadbytkem čehokoli hmotného rušily. Pokusíme-li se, s vědomím neodčitelnosti duchovního obsahu, vysledovat obecné vlastnosti prostoru cely, přenositelné na ideální minimální prostor, objevují se následující kvality: Spojení s okolním světem a kvalita tohoto světa. Ticho, klid. Primární substance světa – příroda. Soukromí. Bezpečí. Klidné pozadí pro obsah, v tomto případě pro duševní rozjímání, tj. takové prostředí, které umožňuje, ale neruší a eventuálně napomáhá. Vědomí dalšího volného prostoru za hranicemi cely a především svoboda tento prostor užívat. Naprostá absence demonstrační hodnoty prostoru a věcí v něm umístěných. Jasná definice činností, jejichž vykonávání by měl prostor umožňovat.

Vysoce kultivované příklady můžeme nacházet v japonské společnosti, a to jak v moderní, tak v historické architektuře. Synergií tradiční historické kultury prostoru a vlivu extrémně vysokých cen pozemků v současných městech došlo ke vzniku vytříbené schopnosti architektonické tvorby minimálních prostor.

Japonský architekt Takeshi Hosaka postavil pro sebe a svoji ženu dům nazvaný „Love house“. Filosofie domu, který se vešel na pozemek 11,2m x 3,2m, je založena na myšlence, že obydlí musí obsahovat základní elementy prostoru lidského života, kterými jsou „světlo, den, noc, obloha, země, voda, rostliny, ovocný strom, tráva, slunce, měsíc, hvězdy, věci k bydlení, pták, muž a žena“¹⁸². Prostor domu skutečně umožňuje pozorovat z polootevřené terasy měsíc, na venkovním schodišti můžeme procházet slunečním svitem, odkrytým stropem lze zahlédnout let ptáka, do venkovního atria se vešel strom a rostliny, do interiéru pak minimum základních věcí, které „muž a žena“ potřebují k životu. Architekt tak dokázal definovat a ztělesnit minimum, kde zároveň nic neschází. Minimální fyzický prostor obsahuje veškeré základní atributy, skrze které se člověk vztahuje k prostředí svého bytí.

Historickým příkladem, kdy hledání minimálního prostoru je součástí samotné filosofie funkce a smyslového obsahu tohoto prostoru, je tradiční japonský čajový dům. Architekt Terunobu Fujimori obecně definuje minimální prostor v architektuře jako „prostor, který je již dál nedělitelný, něco jako atom“. Jako příklad absolutního historického ideálu uvádí nejmenší čajovou místnost v Japonsku, Tai-an, vytvořenou Senem no Rikyu v chrámu v Kyotu: „Rikyu vytvořil čajovou místnost menší než je prostor, ve kterém teď sedíme, a my jako architekti v roce 2007 si nemyslíme, že bychom něco takového mohli překonat. On nám ukázal, kam až lze dojít s minimalizací prostoru. Ten prostor je na jednu stranu minimální, ale na druhou stranu obsahuje všechny prvky, které člověk potřebuje k naprostému uvolnění. Sen no Rikyu použil jako první velmi rafinované prvky, jako například velmi malý vstup nebo strop dělený do více úrovní, v neposlední řadě je to zapuštěné ohniště.“¹⁸³

Změna hodnotového vnímání – možnost nebo utopie?

Ambice úvahy o hodnotách minimálního prostoru nespočívá v představě jakési masové osvěty, jejímž výsledkem by bylo kolektivní prozření, hromadné prahnutí po

¹⁸² Hosaka, Takeshi, texty k výstavě v Domě umění České Budějovice, 2013

¹⁸³ Křemenová, Lenka, Maštálka, Martin, *Rozhovor s profesorem a architektem Terunobu Fujimori*, Archiweb, 2009

minimálním životním prostoru a odvracení se od nadbytečného, která by zjevně byla nereálnou utopií. Ve společnosti, která je většinově založena na ekonomických pravidlech a hodnotách, by se jakákoli zásadnější většinová změna vedoucí k takovému posunu vnímání hodnot musela pravděpodobně odehrát současně také na poli ekonomického vlivu.

Cílem je poukázat na neviděné a opomíjené hodnoty minimálního prostoru, stejně jako se dotknout významu minimalnosti v životě člověka a společnosti v obecnějších souvislostech. A také připomenout možnost změn hodnotového vnímání vlastněného či užívaného prostoru, kdy vedle ekonomických a od nich se odvíjejících reprezentativních měřítek by mohly a měly být uplatněny další hodnotové systémy, přičemž se tyto změny mohou významně projevit i na samotné architektonické tvorbě prostoru.

Rozhodnutí volby minimálního prostoru nemusí být z nutnosti, z nedostupnosti prostoru většího, ale může být řešením chtěným, vycházejícím z vědomí o jeho skutečných kvalitách.

III.12 Význam zvonů ve městě

(Upravená verze publikovaného textu: Melková, Pavla, *Zvony ve městě*, Architekt, 2011, č. 5 a Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013)

Zvuk jako prostorotvorný prvek

Fyzikálně je zvuk definován jako mechanické vlnění šířící se vzduchem, jehož podstatou je kmitání zdroje způsobující vlnění elastického prostředí v pásmu slyšitelných frekvencí. Zvuk je tedy časoprostorovým jevem. Na příkladu zvonů ve městě lze ukázat, že zvuk je možné v některých případech vnímat i jako plnohodnotný prvek prostoru, s nadsázkou dokonce jako samotný prostorový objekt.

Z hlediska vnímání prostoru člověkem je tento tvořen víceúrovňově – spolu s hmotným prostředím a příslušnými fyzikálními charakteristikami jsou jeho součástí i další jevy působící na člověka skrze smysly, přičemž výsledek je celistvý a víceméně nedělitelný. Prostor, ve kterém se pohybujeme, vnímáme většinou všemi smysly současně. Sluch, který patří mezi pasivní smyslové modality, se vyznačuje nevýhodou, že v podstatě není možné ho volnými schopnostmi jednotlivce z vnímání vyřadit, tak jako dokážeme zavřením očí nevidět, stejně jako se například nedotýkat. Zároveň však, na rozdíl od většiny nástrojů přímého smyslového vnímání, umožňují sluchové vjemy bezprostředně obsáhnout percepcí i prostor za hranicí viděného či dotýkaného, o kterém tak sluch může být někdy i jedinou zkušenostní informací.

Se zvukem se také, nikoli náhodou, pojí metaforické výrazy jako klenutí, rozléhání, rozprostření, šíření či například zvuková kulisa, které jsou obvykle chápány jako vlastnosti prostorových objektů. Jejich použití v souvislosti se zvukem, kromě odvození výrazů od jejich čistě fyzikálního významu, patrně vznikalo právě na základě vnímání zvuku jako prostorového subjektu. Z fyzikálního hlediska má zvuk dokonce skutečně tvar, zvukové vlny mohou být sinusové, obdélníkové, trojúhelníkové i kulové, kromě toho disponuje také vlastnostmi podobnými vlastnostem hmoty – dokáže se ohýbat, lámat či tříštit.

Zvuk zvonů se ve městě může stát zastřešením, zaklenutím, propojením. Může prostor naplnit, prostoupit, pohlit. V mentálním obrazu prostoru zvuk zvonů figuruje

v roli skutečné fyzické součásti prostředí, stává se hmatatelným objektem – klenbou, střechou či jakousi všeprostupující strukturou.

Zvuk zvonů dokáže plnit významnou roli pro orientaci člověka v prostoru, v mnoha významech je pak jeho středem. V mentální mapě může zvuk zvonů vymezovat vjemově vytvořené hranice prostředí a podílet se na charakteristice vyznačující toto pomyslně ohraničené území. Jakkoli se primárně jedná o subjektivně, vnímáním jednotlivce vytvořené hranice, zároveň se lze domnívat, že překrýváním množství individuálních mentálních map v některých případech vzniká poměrně ostrý obrys objektivní mapy.

„Životní prostor je celek, do něhož teprve člověk svými zásahy vnáší význam a vytyčuje hranice. I přes lidské zásahy jednotlivá námi vnímaná prostředí na sebe organicky a ústrojně navazují, tvoří jednotu, přímo se prostupují. Hluk proniká i hranicemi, které vybudoval člověk. Totéž platí o vzduchu, o vodě.

Svým poznáním klade člověk do celku životního prostředí hranice, které v podstatě neexistují. Činí to každý z nás ve své každodenní zkušenosti – neustále hledáme a vjemově vytváříme hranice, které však slouží našim praktickým účelům, což máme usnadněno tím, že různá prostředí, i když tvoří celek, se mohou lišit prostorovou strukturou, obsahovým uspořádáním prvků, vizuálními a jinými smyslově vnímatelnými atributy. Hranice také vnášíme do prostředí podle naplněnosti podněty. Některá prostředí jsou tak přeplněna stimuly, že není daleko k vjemovému chaosu. (...) Ale naopak jsou prostředí prázdná, monotónní, kde se tytéž elementy stále opakují a kde se nenachází mnoho vnímatelných hranic.“¹⁸⁴

Zvuk zvonů je přičtením nové samostatné složky prostoru a zároveň faktorem proměňujícím všechny ostatní subjekty v tomto prostoru. Podobně to dokáže například světlo; zvuk ale navíc disponuje schopností komplexnějšího prolnutí všemi částmi prostoru. Jako přídatná kvalita prostředí tak zvuk zvonů může přispět k „probouzení vnímaného světa“¹⁸⁵, jak říká Merleau-Ponty. Může spoluvytvářet „prostor, jež lze cítit

¹⁸⁴ Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Karolinum, Praha 1992, s. 38 - 39

¹⁸⁵ Merleau-Ponty, Maurice, *Svět vnímání*, OIKOYMENH, Praha 2008, s. 34

srdcem, v němž jsme zasazeni i my sami“, „prostor kolem nás, organicky s námi spojený.“¹⁸⁶

Symbolický význam

Symbolický význam zvonů je především archetypální, provázený řadou asociací. Je to symbol nadčasový, univerzálně platný, srozumitelný napříč různými kulturami, národy i místy. I když síla symbolických, všeobecně uchopitelných významů zároveň může vést k jejich masovému používání až zneužívání, které následně vede k určité devalvací, zvony před tímto nebezpečím patrně doposavad chrání výlučností, odvozená od nepsaného společenského povědomí jakéhosi práva disponovat zvony, které náleží pouze místům nejvyššího duchovního či společenského významu.

V nejobecnějším vnímání jsou zvony patrně především symbolem času. Času astronomického i času lidského života a jeho pomíjivosti. Znakem řádu. V náboženské symbolice pak plní zvony roli prostředníka mezi transcendentálním a pozemským.

V dnešní době plné nejednoznačných významů je elementárnost sdělení zvuku zvonů vzácností. Stačí jen plně vnímat, poddat se, není zapotřebí hledat složité odbočky jako nápovědy porozumění. A jakkoli poselství obsahuje množství hlubších vrstev, cesta k nim vede spíše po jasné hladké linii. Slyšet zvonění zvonů znamená ponořit se a cítit, nikoliv přemýšlet.

Role v lidském společenství

Jedním ze znaků současné individualizující se společnosti je mizející vědomí sounáležitosti, v čase i v místě. Zároveň je stále zřejmější, že jakkoli naše konání vypovídá o opaku, pociťujeme vědomě či nevědomě tuto absenci jako nežádoucí prázdnotu, přinášející nejasný pocit úzkosti, nejistoty, neporozumění sobě či světu.

Vědomí místního společenství se utváří a projevuje například v rámci každodenních náhodných, pouze zdánlivě bezvýznamných kontaktů ve veřejném prostoru, dále pak při účasti na společných činnostech či událostech. Ale také skrze

¹⁸⁶ Merleau-Ponty, Maurice, *Svět vnímání*, OIKOYMENH, Praha 2008, s. 21 - 22

společné – a to i tehdy, odehrává-li se v jednotlivých soukromích – prožívání nějakého jevu spjatého s místem, jakým může být právě zvuk místních zvonů.

V současných městech schází prvky, které by se mohly stát symboly, nositeli pospolitosti a ztotožnění se s místem, a to zejména v bezprostřední autentické podobě. Zvony, které bezpochyby k takovým symbolům patří, mají v této roli pozici výsostnou. Jsou připomínkou sounáležitosti v časové, prostorové a zároveň i významové vrstvě. V časové linii propojuje jejich význam vědomí našeho bytí až do nejhlubších vrstev historie. Prostorově pak velmi zřetelně definují pocit sjednocení určitého společenství na základě jeho příslušnosti k danému místu. Ve významové rovině, která se prolíná s oběma předešlými, lze současně nalézat řadu dalších úrovní, z nichž k primárním patří sounáležitost na základě náboženské víry.

Zvuk zvonů vnímá společenství lidí současně, jako jednotný prožitek, obsahující prožívání času a uvědomování si řádu i dalších symbolů. Význam rozdílu takového zážitku v soukromé, nebo naopak společenské podobě se blíží rozdílu mezi hudebním prožitkem v intimitě domova a zážitkem vzniklým ve stavu jakéhosi propojení posluchačů, interpretů a hudby samotné v jeden souznící celek, který se ve vzácných okamžicích odehraje v koncertním sále.

„Tento řád vznikl bez jakéhokoli přičinění a my ho ani nevnímáme, nanejvýš jako jakousi harmonii, kterou jsme dříve neznali a která nám umožňuje, na okamžik, když se míváme, prožívat něco společného, mít něco společného. ‚Ano, když se míváme,‘ (...) ‚Ve dveřích. Mezi prahem a rohožkou. Mezi oknem a zahradním křeslem. Mezi korunou stromu a sklepním okénkem.‘ (...) ‚Vždy mlčky. – Ve společném naslouchání, co si vedle povídají sousedé. – Nebo lidé, kteří jdou za plotem nahoře na hrázi. – Především když někde pláče dítě. – Když kvílí siréna sanitky. – Když v noci každý ze svého pokoje vidí na horských štítech za hranicemi blikat nouzový signál. – Když letos na jaře při povodni řeka unášela utopenou krávu. – Při prvním sněhu.“¹⁸⁷

¹⁸⁷ Handke, Peter, *Za temné noci jsem vyšel ze svého tichého domu*, Prostor, Praha 1992, s. 18 - 19

Zvuk x hluk

„V rámci psychologického porozumění účinkům hluku musíme rozlišovat zvuk a hluk. Zvuk, jak známe z fyziky, vzniká změnou tlaku vzduchu. Hluk je psychologický termín, poukazující na nepříjemný, nežádoucí, někdy těžko snesitelný zvuk. (...) Hluk je především subjektivní prožitek a přitom velmi relativní. (...) Je jasné, že zážitek nepříjemnosti a rozmrzelosti stoupá s nárůstem decibelů (...)”¹⁸⁸

(...) lidé se rozdělují ve vztahu k hluku na dvě základní kategorie: citliví na hluk a závislí na hluku. (...) Musíme si také uvědomit, že v naprostém tichu, v atmosféře naprosté akustické deprivace, bychom dlouho nevydrželi. Neboť hluk je známkou života, symbolem aktivity.“¹⁸⁹

Zvuk zvonů je převážně vnímán jako příjemný. Z výsledků výzkumu, kterým se zabývá studie George Southwortha, vyplývá, že „za nejpříjemnější městské zvuky byly pokládány ty, které se vyznačovaly nízkou frekvencí a intenzitou, a zvuky, které jasně informovaly o živoucím a kulturním zázemí města, z nich především zpěv ptáků a údery zvonů“.¹⁹⁰

Ale i kdyby byl zvuk zvonů někdy pocíťován jako obtížný, může být tato nepříjemnost přiměřenou součástí významu symbolického sdělení. Neboť míra smyslu a významu sděleného se ne vždy úměrně pojí s mírou příjemnosti.

S nadsázkou si lze dokonce představit, že zvuk zvonů může do prostoru přinést ticho. Říká se, že ticho zní. Klidná, jednolitá, všeobjímající hladina zvuku zvonů může být současným ztišením. Nikoliv pouze pro částečné reálné přehlušení chaosu ostatních zvuků, ale i pro jakési překrytí v úrovni vnímání; významová kontemplativní asociace může například pro daný okamžik vytěsnit ostatní zvuky z úrovně vědomí.

Zdánlivá ne-architektura

Ve vnímání současné společnosti i samotných architektů, tvůrců prostředí je většinou za úspěšný architektonický počín považován výrazný vstup nového objektu do

¹⁸⁸ Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Karolinum, Praha 1992, s. 33

¹⁸⁹ Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Karolinum, Praha 1992, s. 36

¹⁹⁰ Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Karolinum, Praha 1992, s. 67

prostředí – dominantní a na sebe sama upozorňující, jak ve smyslu velikosti objemu, tak z hlediska originality výrazu. Vnímáme-li však architekturu ve smyslu tvorby prostředí v komplexním významu, stává se architektonickým počinem i jakékoliv ovlivnění podoby tohoto prostředí, a to dokonce i zásahy nehmotného charakteru.

Z hlediska delšího časového horizontu, který prosívá a přeskládává hierarchii významů jednotlivých počínů, se možná vložení „zvukového objektu“, tedy primárně zvuku samotného, může stát dílem zásadnějšího významu než vstup flagrantních objektů, a to jak pro prostor místa, tak leckdy i pro vnitřní uspokojení architekta tvůrce.

V případě výtvarného návrhu reliéfu zvonů je navíc specifická i samotná neviditelnost díla vycházející ze situování do téměř nedohlédnutelné, nepřístupné polohy na vrcholu věže. Sdělení se tak stává tajemstvím věděného a neviděného.

Výroba zvonů – vítězství tradičních postupů nad technologiemi moderní doby

Symbolická je i samotná historie výroby zvonů, která je jednou z mála oblastí, kde přes tisíc let stará technologie, jak samotného postupu práce, tak i použitých materiálů, zůstává stejná, v podstatě nedotčená výdobytky civilizace. Ačkoliv existují i novodobé technologie výroby, využívající nové metody i materiály, jejichž výhodou je především rychlost a nízká pracnost, kvalita zvonů vyrobených původními postupy a z tradičních materiálů je stále nepřekonatelná.

V dnešní době spoléhající až krátkozrace na jistotu změřitelného a spočitatelného je poučné setkat se s příklady, kdy hlavním vodítkem vedoucím k cíli je cit. Zeptáte-li se zkušeného zvonaře na přesné poměry sloučenin, tepelné či časové míry, zamne prsty v typickém gestu a řekne: „Asi takhle.“

Chemicky je zvonovina slitina mědi a cínu v přesném poměru zaručujícím ideální pevnost i zvukové vlastnosti, jehož jemné nuance každý zvonař považuje za dílenské tajemství. Obecně platí, že čím větší obsah cínu, tím jasnější a jemnější tón, ale zároveň větší tvrdost a tedy i větší náchylnost k puknutí. Existuje tak nebezpečná hrana rizika cesty k dokonalosti, která však činívá cestu i cíl o to větší výzvou.

Podobně riskantní je i realizace výtvarné výzdoby zvonů. Na rozdíl od ostatních kovoliteckých disciplín není u zvonů dovoleno žádné dodatečné broušení či doplňování. Podobně jako u akvarelových maleb, japonských kaligrafií či soch tesaných z jednoho kamene se zde dokonalost výsledného díla rodí i z napětí, které přináší vědomí jediného nevratného pokusu.

Umístění nových zvonů do věže Husova sboru na Vinohradech

V divadelní hře *Zvony* Fráni Šrámka říká Kuťáпка: „...zvony jsou naše svědomí. A když teď zvony nám sundali, teda...taky svědomí nemáme... Přestanou-li zvony mluvit, není čas, abysme my mluvit počali?“

Objekt Husova sboru od architekta Pavla Janáka prošel v letech 1999 – 2011 etapovou rekonstrukcí pod vedením našeho architektonického atelieru. Vyvrcholením rekonstrukce bylo umístění tří nových zvonů do věže objektu. Idea osazení zvonů, o kterém uvažoval již architekt Pavel Janák, ale k němuž nikdy v uplynulých osmdesáti letech od stavby objektu nedošlo, se zrodila již na začátku rekonstrukce objektu. Její uskutečnění bylo podmíněno získáním podpory této myšlenky a především finančních prostředků na její realizaci. To se nakonec díky Církvi československé husitské, přílehlým městským částem a občanům, kteří na zvony přispěli ve veřejné sbírce, podařilo a zvony byly v květnu 2011 slavnostně vysvěceny a vyzvednuty na věž.

Budova Husova sboru stojí v nejvyšší části vinohradského návrší. Štíhlá, přes svůj minimalistický výraz a současně právě díky této výrazové skromnosti snadno rozpoznatelná věž kostela je viditelná z většiny míst centrální Prahy. Budova sboru, obsahující modlitebnu, kolumbárium, obytnou část a společenské prostory, do dnešních dnů plní roli jednoho z center lokálního společenství, jehož existence potvrzuje identitu místa. Tato role se neodehrává pouze na poli liturgickém, místo se současně stává středem společenského, veřejného i kulturního života. A to nejen v reálné, ale i symbolické rovině, kde zvony reprezentují existenci společenství, stejně jako připomínkou lidského času, rytmu života, narození a smrti.

„Utvrzujte v sobě smysl pro hloubku. Úkolem sochaře a malíře je ,představit si tvary v jejich hloubce'. Takový pohled odkryje to, co ,prosvítá pod tvarem': ono prosvítající je ,vnitřní pravda', to je ,sama krása'(...) ¹⁹¹

Tvar zvonu je nadčasový, odvozený od požadavků na výsledný hudební tón a vymyká se tak potřebě i možnosti zásahu architekta, stejně jako povinnosti být ve svém výtvarném výrazu současný. Plastické reliéfy na zvonech, odvěká tradiční ozdoba a nositel symboliky i informace, tak zůstávají jedinou součástí, která přebírá zodpovědnost i šanci stát se reprezentantem současnosti, připomínkou, v jaké době zvony vznikly.

Sklobení nároků kontextu moderní funkcionalistické stavby a respektu k historické tradiční podobě zvonů se pro nás stalo výzvou, navíc ztíženou o fakt, že v novodobé architektonické historii téměř neexistují podobné příklady. Výsledný navržený reliéf je symbolem vyzařování, šíření informace z vnitřního středu do dále. Objekt je tvořen shlukem plastických fragmentů dohromady se skládajících do tvaru kříže. Fragmenty, které mohou být jednotlivými tóny – zvuku i poselství – se prodírají ven z vnitřku zvonu, z jeho středu-srdce. Epicentrem je místo dotyku srdce se stěnou zvonu. Šíření zvuku je zároveň šířením sdělení. Prvním poselstvím jsou naděje, láska a víra, jejichž jména nesou jednotlivé zvony, za nimi však zároveň následuje množství dalších významů. Tóny sdělení se z neidentifikovatelného zdroje – středu kdesi v hloubce uvnitř – plasticky protlačují do povrchu zvonů, aby ho pak odpoutáním se opustily ve směřování do nekonečna.

¹⁹¹ Rezek, Petr, *Architektonika a protoarchitektura*, Jan Placák – Ztichlá klika, Praha 2009, s. 21

IV ZÁVĚR

Závěr

Přínosem práce je rozšíření teoretického diskursu o roli architektury v současné společnosti, zejména s ohledem na humanistický rozměr a postavení profese architekta v naplňování této role.

Na tomto rozšíření diskursu se také průběžně po celou dobu výzkumu podílely dílčí výstupy disertační práce a to formou publikovaných článků v odborném tisku, knižních publikací, přednášek (FAČVUT, UMPRUM, atd.), stejně jako příspěvky na odborných konferencích či přednáškách pro veřejnost. Viz. přiložený seznam prací.

Definování humanistické role a jejího významu a propojení s konkrétními příklady prostředí má také zásadní význam v komunikaci architektury a jejích uživatelů, neboť jedním z hlavních problémů současné architektury je skutečnost, že lidé nedokáží nalézt jazyk komunikace s prostředím jejich života a tím pádem ho chápat a ztotožnit se s ním.

Zlepšení této situace může napomoci i hledání vhodného formátu interpretace a komunikace v teoretické rovině, které mohou architekturu přibližovat přirozenému světu jejích uživatelů, přispět k jejich porozumění, zájmu o kvalitu vystavěného prostředí okolo nás a identifikaci s ním. Přínos disertační práce lze spatřovat právě také v ověření formátu esejů, jako vhodného jazyka pro interpretaci humanistických vlastností architektury nejen v komunikaci s odborníky, ale také s lidmi – uživateli architektury.

Prostor pro navázání na disertační práci se otevírá v dalším prohloubení definování vlastností humanistického rozměru a zdůraznění jeho významu, v jejich zkoumání na dalších příkladech současného vystavěného prostředí a v hledání dalších konkrétních nástrojů jeho naplnění a to jak v obecné rovině, tak v konkrétních architektonických úlohách.

Stejně tak by mělo být pokračováno v rozšiřování diskursu o roli architektury v současné společnosti a to na úrovni odborné, ale i společenské a vzdělávací, formou knižních publikací, odborných článků, konferencí, formátů univerzitní výuky apod. Neboť kritický teoretický diskurs je důležitou součástí utváření paradigmatu

architektury a zároveň podkladem a iniciací změn v rovině reálného navrhování a realizování architektury s přímým dopadem na kvalitu prostředí pro život člověka.

Nezanedbatelnou rovinou k dalšímu prohloubení zkoumání je také pokračování v ověřování formátu eseje z hlediska jeho potenciálu pro interpretování a komunikování zejména humanistického rozměru architektury na odborné, ale i společenské úrovni.

V BIBLIOGRAFIE

Seznam použité literatury

Knižní publikace

Auping, Michael, *Anselm Kiefer. Heaven And Earth*, Prestel Publishing, London 2005

Bauman, Zygmunt, *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*, Academia, Praha 2008

Bergson, Henri, *Duchovní energie*, Vyšehrad, Praha 2002

Cílek, Václav, Filip, Jiří, *Soumračné světy: dvě století studia konce civilizací. Něco překrásného se končí*. Dokořán, Praha 2008

Černoušek, Michal, *Psychologie životního prostředí*, Karolinum, Praha 1992

Eriksen, Hylland Thomas, *Syndrom velkého vlka – Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*, Doplněk, Brno 2010

Friedli, Isabel (ed.), *Matthew Barney. Prayer Sheet with the Wound and the Nail*, Laurenz Foundantion, Schaulager, Basel 2010

Gablik, Suzi, *Selhala moderna?*, Votobia, Olomouc 1995

Halík, Tomáš, *Divadlo pro anděly*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010

Harries, Karsten, *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae a VŠUP, Praha 2011

Harries, Karsten, *Smysl moderního umění*, Host, Brno 2010

Heidegger, Martin, *Věk obrazu světa*, OIKOMENH, Praha 2013

Hermach, Jiří Eduard, *Filosofie architektury*, Triton, Praha 2001

Chvatík, Ivan, Jan Frei (ed.), *Fenomenologické spisy I*, OIKOYMENH, Praha 2008

Kahn, Louis I., *Ticho a světlo*, Arbor vitae, Řevnice 1999

Komenský, Jan Amos, *Jedno nezbytné. Unum necessarium*, Kalich, Praha 1999

Kratochvíl, Petr, *O smyslu a interpretaci architektury*, VŠUP, Praha 2005

Krupička, Jiří, *Zmatek*, Paseka, Praha 2008

Kundera, Milan, *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*, Atlantis, Brno 2005

Liessmann, Konrad Paul, *Hodnota člověka*, Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97, Praha 2010

Liessmann, Konrad, *Universum věcí*, Academia, Praha 2012

Lipovetsky, Gilles, *Éra prázdnoty*, Prostor, Praha 2008

Lipovetsky, Gilles, *Věčný přepych*, Prostor, Praha 2005

Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Akropolis, Praha 2008

Melková a kolektiv autorů, *Návrh Strategie veřejných prostranství hl. m. Prahy, IPR*, Praha 2014

Merleau-Ponty, Maurice, *Svět vnímání*, OIKOYMENH, Praha 2008

Mies van der Rohe, Ludwig, *Stavění, Arbor vitae*, Praha 2000

Mitášová, Monika (ed.), *Oxymorón & pleonasmus*, Zlatý řez a Vysoká škola výtvarných umění v Bratislavě, Praha 2011

Nietzsche, Friedrich, *Tak pravil Zarathustra*, Votobia, Olomouc 1992

Rezek, Petr, *Architektonika a protoarchitektura*, Jan Placák – Ztichlá klika, Praha 2009

Rieder, Peter (ed.), *Vrin – am Ende oder nur zuhinterst?*, vlastní náklad, Chur 2006

Ruhrberg, Karl, Schneckenburger, Manfred, Frickeová, Christiane, Honnef, Klaus, *Umění 20. století*, Slovart, Bratislava 2004

Sedláček, Tomáš, *Ekonomie dobra a zla*, Nakladatelství 65. pole, Praha 2009

Serranová, Mariana, Srp, Karel, *Krištof Kintera*, Arbor Vitae, Praha 2012

Solà-Morales, Ignasi de, *Diference. Topografie současné architektury*, Česká komora architektů, Praha 1999

Teige, Karel, *Nejmenší byt*, Václav Petr, Praha 1932

Tichá, Jana (ed.), *Architektura a globalizace*, Zlatý řez, Praha 2013

Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008

Periodické publikace

Journal of Urban Design, 2014, č.1

Domus, 2013, č. 972

Zlatý řez, 2006, č. 28

Zlatý řez, 2010, č. 32

Publikované práce doktorandky k tématu disertace

Články v periodických publikacích

Melková, Pavla, *Volný čas ve městě a veřejný prosto*, Stavba, 2009, č. 4

Melková, Pavla, *Péče o veřejné prostory jako výraz míry kultivovanosti města a jeho obyvatel*,

Stavba, 2009, č. 5

Melková, Pavla, *Přemýšlení o světě Petera Zumthora*, Architekt, 2009, č. 11-12

Melková, Pavla, *Rýžové koště. Jednota krajiny, sídel a lidských životů*, Architekt, 2009, č. 11-12

Melková, Pavla, *Paměť místa*, Stavba 2010. č. 1

Melková, Pavla, *Vliv míry živelnosti společnosti na podobu města*, Architekt, 2010, č. 6

Melková, Pavla, *Cesta*, Zlatý řez, 2011, č. 33

Melková, Pavla, *Minimální prostor jako dobrovolná volba*, Stavba, 2011, č. 3

Melková, Pavla, *Zvony ve městě*, Architekt, 2011, č. 5

Melková, Pavla, *Trvale udržitelný rozvoj znamená existenci možnosti*, Zlatý řez, 2012, č. 34

Melková, Pavla. Cikán, Miroslav, *Recyklace*, Zlatý řez, 2012, č. 34

Melková, Pavla, *Materialita (Role materiality v současné výtvarné tvorbě jako možná zdroj*

zkušenosti pro současnou architektonickou tvorbu), Stavba, 2012, č. 2

Melková, Pavla, *Význam řeky ve městě*, Architekt, 2013, č. 1

Melková, Pavla, *Humanistická role architektury v současné společnosti*, Zlatý řez č. 36, 2014

Melková, Pavla, *Role veřejného prostoru v současné tvorbě města*, Architekt č. 6, 2013

Melková, Pavla, *Koncepce pražských břehů*, Architekt, 2015, č. 3

Melková, Pavla, *Role architekta v současné společnosti*, Zlatý řez, 2016, č. 38

Knižní publikace

Melková, Pavla, *Prožívat architekturu*, Arbor vitae, Řevnice 2013

Melková, Pavla, Cikán, Miroslav, *Stůl u okna, na stole kniha, A Table at the Window, a Book Upon the Table*, Arbor vitae, 2014

Melková Pavla a kolektiv Kanceláře veřejného prostoru IPR, *Strategie tvorby veřejných prostranství hl. m. Prahy*, IPR, Praha 2014

Kapitoly v knihách a sbornících

Melková, Pavla, Role výtvarného díla ve veřejném prostoru, v: Bartlová, Anežka (ed.), *Manuál monumentu*, UMPRUM, Praha 2016